

HERMAN HESSE

Tərcümə edəni: Vilayət Hacıyev

YALQUZAQ

(roman)

NAŞİRİN ÖN SÖZÜ

Bu kitab Yalquzaq adlandırdığımız o kişidən qalma qeydlərdən ibarətdir. Həmin ifadəni özü də tez-tez işlədərdi. Əlyazmasının ön sözə ehtiyacı olub-olmadığını demək çətinidir, ancaq, hər halda, Yalquzağın yazılarına onunla bağlı bəzi xatirələrimi də əlavə etməyi vacib sayıram. Əslinə baxsan, həmin adam haqqında məlumatım azdır, kimliyi-nəçiliyi, ümumiyyətlə, bütün keçmişi hələ indiyəcən də mənim üçün qaranlıq qalır. Ancaq bunlara baxmayaraq, deyərdim ki, şəxsiyyəti məndə dərin və xoş bir iz buraxıb.

Yalquzaq yaşı əllini haqlamış bir kişi idi. O zamanlar mebelli otaq sorağı ilə xalamgilə gəlib çıxmışdı. Evin damındakı çardağı, ona bitişik balaca yataq otağını kirələyib getdi, bir neçə gündən sonra iki çamadan və bir qalaq kitabla qayıtdı. Doqquz, ya on ay bizdə qaldı. Həddən artıq sakit, qapalı yaşayırdı. Yataq otaqlarımız yanaşı olduğuna görə hərdənbir pilləkəndə, ya da dəhlizdə rastlaşmasaydıq, yəqin, bir-birimizi heç tanımazdıq da. Çünki heç adamayovuşan deyildi və mən də ömrümdə beləsini görməmişdim. Doğrudan da, hərdən özünün dediyi kimi, lap yalquzağa dönürdü. Başdan-ayağa qəribə, çılğın, həm də son dərəcə hürkək olan bu məxluq, sanki, başqa dünyadan gəlmişdi. Taleyinə, bəxtinə düşən yalqızlığa necə öyrəşdiyini, tənha həyatı qisməti kimi qəsdən qəbul etdiyini həmin qeydlərdən bildim. Bununla belə, onları oxuyana qədər də təsadüfi görüşlərimizdən, qısa söhbətlərdən ona az-çox bələd idim. Yazdıqlarından aldığım təəssüratla şəxsi tanışlıqdan yaranmış dumanlı, alayarımcıq təəvvürlərimi daha da tamamladı.

Yalquzaq ilk dəfə bizə gəlib mənzil kirələyəndə, təsadüfən mən də evdəydim. Nahar zamanı idi, qab-qacaq yığışdırılmamışdı və mənim də işə getməyimə hələ yarım saat vardı. İlk baxışda ondan aldığım qəribə, ikili təəssürat hələ də yadımdadır. Zəngi çalaraq şüşəli qapıdan içəri girdi. Alaqaranlıq dəhlizdə xalam qabağına çıxıb nə istədiyini soruşdu. Ancaq Yalquzaq cavab vermək, özünü təqdim etmək əvəzinə, qısa vurulmuş saçları biz-biz duran başını irəli uzadaraq yan-yörəsini qoxladı:

– Oh, buradan nə yaxşı iy gəlir, – deyib gülümsədi. Mehriban xalam da gülümsədi. Ancaq bu cür salamlamaq mənə qəribə göründü və nədənsə heç xoşuma gəlmədi.

– Hə, – dedi, – kirəyə verdiyiniz otaq üçün gəlmişəm.

Yalnız üçümüz də pilləkənlə artırmaya qalxanda ona əməlli-başlı baxa bildim. Boyca o qədər də hündür deyildi, amma yerşi, ədası ucaboy adamlar kimiydi. Əynində son dəbdə tikilmiş rahat qış paltosu vardı, ləyaqətli adama oxşayırdı, lakin çox səliqəsiz geyinmişdi. Üzünü tərtəmiz qırxmış, adda-budda dən düşmüş saçlarını çox qısa vurdurmuşdu. İlk baxışda yerşi xoşuma gəlmədi. Nəsə bir yorğunluq, qətiyyətsizlik duyulurdu, ciddi, zəhmli görkəminə, iti, kəskin danışığına heç uyuşmurdu. Ancaq sonralar bildim ki, xəstə imiş, ona görə də yeriyəndə əziyyət çəkirmiş. Özünəməxsus bir təbəssümlə – heç bu da ürəyimcə deyildi – pilləkənə, divarlara, pəncərələrə, duracaqdakı qədimi, hündür dolablara baxdı və deyəsən, hamısı həm xoşuna gəlirdi, həm də bir az qəribə təsir bağışladı. Kənardan baxan adamda elə təəvvür yaranırdı ki, özgə bir planetdən, ya da lap okeanın o tayındakı ölkələrdən təşrif gətirib: hər şey xoşuna gəlir, ancaq azca da gülməli görünür. İnsafən, nəzakətli, mehriban adama oxşayırdı. Evi də, mənzili də bəyəndi. Çənə döymədən, kirə və səhər yeməyinin haqqı ilə o dəqiqə razılaşdı. Lakin bunlara baxmayaraq, mənə elə gəlirdi ki, onun bütün varlığında nəsə bir qəribəlik, bədlik, qərəzlik gizlənib. Mənzili kirələdi, üstəlik, yataq otağını da götürdü. Qızdırıcı, su, əlavə xidmətlər, evin qayda-qanunları barədə suallar yağdırdı, cavabları diqqətlə dinlədi, hamısı ilə razılaşdı. Üstəlik, beh də verdi. Ancaq bütün bunları, sanki, qeyri-ixtiyari edir, hərəkətləri özünə də əcaib görünürdü. Sanki, hamısı zarafatdı. Elə bil, öz aləmində başqa işlə məşğul ola-ola gəlib mənzil kirələməsi, adamlarla almanca danışması özünə də qəribə gəlirdi. Mənim ilk təəssüratım təxminən belə idi. Əgər ayrı-ayrı müsbət cizgilər bu təəssürata qarışdı onu yumşaltmasaydı, yəqin ki, beləcə pis də qalacaqdı. İlk baxışdan könlümə yatan sifəti oldu. Üzündəki anlaşılmaz ifadəyə baxmayaraq, xoşuma

gəldi. Bəlkə də, nisbətən qeyri-adiydi, kədərliydi, ancaq eyni zamanda da, canlı, ifadəli, düşüncəli və şövqlü sifətdi. Bir də özünü, çətinliklə olsa da, nəzakətli, mehriban göstərməyə çalışması məni azca yumşaltdı. Ancaq bunların heç birini özünü çəkmək, ya göstərmək üçün eləməirdi, əksinə, hər hərəkətində, az qala adamın ürəyini yerindən oynadan bir yazıqlıq vardı. Düzdür, bunun səbəbini sonralar öyrəndim, ancaq ilk baxışda məni ona bağlayan da elə həmin hərəkətləri oldu.

Otaqların ikisinə də baxıb, bəzi məsələləri müzakirə edənə kimi mənim nahar fasiləm qurtardı və işə gedəsi oldum. Vidalaşmış, onu xalamın öhdəsinə buraxdım. Axşam qayıdanda xalam dedi ki, həmin yad adam mənzili kirələdi, yaxınlarda köçünü gətirəcək. Amma xahiş eləyib ki, burada qalacağını polisə bildirməyə, çünki xəstə adamdır, artıq formalizmə, polis idarəsinin get-gəlinə, yazışmalarına dözəmməz. Bir də dəqiq yadımdadır ki, bu xəbər məni heç açmadı, xalama dedim ki, cəncəl işdir, razı olma. Polisdən çəkinməyi onun qəribəliyinə, qeyri-adiliyinə çox uyğun gəlirdi və məni şübhələndirən də bu oldu. Xalamı başa saldım ki, tanımadığı-bilmədiyi bir adamın belə sırtıq təklifinə qol qoymasın, axırı pis qurtara bilər. Ancaq məlum oldu ki, xalam artıq razılaşıb. Sözün qıyası, bu yad adam arvadı lap ovsunlayıb, ağılı başından alıb, nə etdiyindən heç özü də xəbər tutmayıb. Axı xalam ürəyinə yatmayan, ona qarşı özündə nəsə bir doğmalığ, daha doğrusu, analıq qayğısı hiss etmədiyi adama ömründə ev verməzdi və əvvəlki kirəkeşlər də bundan geninə-boluna istifadə edirdilər. Həqiqətən də, iş elə gətirdi ki, ilk həftələr təzə kirəkeşdə bəzi xoşagəlməz cəhətlər tapdım, lakin xalam hər dəfə xüsusi bir canıyananlıqla onu müdafiə elədi. Polisdən gizlənməsi xoşuma gəlmədiyi üçün xalamdan, heç olmasa, yad adamın şəxsiyyəti, kimliyi-nəçiliyi, hansı məqsədlə gəldiyi haqda nələri bildiyini soruşdum. Sən demə, mən çıxıb gedəndən sonra yanında lap azacıq qaldığına baxmayaraq, xalam onun haqqında artıq bəzi şeyləri öyrənibmiş. Deyib ki, bir neçə ay bizim şəhərdə qalmaq fikrindədir. Kitabxanalara gedəcək, tarixi yerlərlə tanış olacaq. Əslində, belə qısa vaxta kirəkeş götürmək xalam üçün sərfəli deyildi, ancaq bu qəribə hərəkətlərinə baxmayaraq, kişi onu açıq-açığına yoldan çıxarmışdı. Qıyası, mənzil kirələnmişdi, mənim etirazım da yersiz idi.

– Axı o nə söz idi danışdı? Buradan nə yaxşı iy gəlir? – deyə soruşdum.

Bəzi hallarda kifayət qədər bəsirətli olan xalam belə cavab verdi:

– Niyə elə dediyini dəqiq bilirəm. Bizim evdən səliqə-sahman, dinclik, rahatlıq ətri gəlir, ona görə də gözü tutdu. Görkəmindən bu cür həyata öyrəşməyə oxşayır, ancaq ürəyindən beləsi keçir.

Fikirləşdim ki, «Ola bilsin... həqiqətən də elədir...», ancaq yenə də dilləndim:

– Əgər belə səliqəli, rahat yaşamağa adət eləməyibsə, onda necə? İşdi, pinti çıxsas, natəmizlik eləsə, gecələr evə kefli qayıtsa, neyləyəcəksən?

– Orasına baxarıq, – deyə xalam güldü və mən də daha sözü çevirmədim.

Sən demə, şübhələrim yersizmiş. Hamı kimi adi, səliqə-sahmanlı həyat sürməsə də, kirəkeş kimi bizi çox incitmədi, əngələ çevrilmədi. Hətta indi də onu tez-tez xatırlayırıq. Ancaq daxilən, mənən ikimizi də – məni də, xalamı da – yerimizdən oynatdı, sanki, ağır bir yükə çevrildi və sözün düzü, mən hələ də canımı ondan qurtara bilməmişəm. Bəzən gecələr yuxuma da girir, ona heyran olsam da, belə bir şəxsiyyətin yer üzündə mövcudluğu, əslinə baxsan, mənə rahatlıq vermir, yerimdən oynadır.

İki gündən sonra bir faytonçu Harri Haller adlı o naməlum şəxsin şeylərini gətirdi. Qəşəng dəri çamadanı çox xoşuma gəldi. Şumal üzlü, iri kofru uzaq-uzaq səfərlərdən xəbər verirdi, üstündə müxtəlif ölkələrin, hətta okeanın o tayındakı otellərin, nəqliyyat agentliklərinin saralmış yarlıqları vardı.

Sonra özü gəlib çıxdı və yavaş-yavaş həmin qəribə adamla tanış olmağa başladım. Əvvəlcə buna heç can atmırdım. Halleri gördüyüm ilk andan məni çox maraqlandırsa da, bir neçə həftə onunla rastlaşmağa, söhbətə girişməyə cəhd göstərmədim. Amma boynuma almalyam ki, ilk günlərdə onu uzaqdan-uzağa müşahidə etdim, evdə olmayanda, otağına girib, adicə maraqlı xətrinə ora-bura «göz gəzdirdim».

Yalquzağın xarici görkəmi haqda artıq bəzi şeyləri dedim. Ancaq elə ilk baxışdan adlı-sanlı, qeyri-adi, çox nadir istedadla malik bir adam təsiri bağışlayırdı. Üz-gözündən müdriklik yağırdı və

həddən artıq zərif cizgilərinin tez-tez dəyişməsindən bilinirdi ki, çox maraqlı, son dərəcə dəyişkən, zərifdən də zərif, həssas mənəvi dünyası var. Söhbət edəndə və o da hərdən şərtiliyin hədudlarını pozaraq tərki-dünyalığından ayrılıb özü haqqında danışanda, hər sözünə mütləq inanmalı olurdun. Adama elə gəlirdi ki, o, hamıdan çox düşünüb-daşınır, söhbət mənəvi məsələlərdən gedəndə isə elə soyuqqanlı olur, elə inamli, elə ağıllı mülahizələr yürüdü ki, yalnız yüksək mənəvi aləmi olan, özünü gözə soxmağa, kimisə yoldan çıxarmağa, həmişə haqlı görünməyə çalışmayan adamlar bu cür danışa bilirdi.

Belə ağıllı mülahizələrdən birini lap son günlərdə eşitdim. Daha doğrusu, söyləmədi, baxışları ilə dedi. Onda bütün Avropada tanınan məşhur filosof və mədəniyyət tarixçisi akt zalında mühazirə oxumalıydı və Yalquzağı da birtəhər dilə tutub ora apardım. Bir yerdə gedib yanaşı oturdum. Natiq kürsüyə qalxıb sözə başlayanda, peyğəmbərsayağı bir adam görmək ümidilə gələn bəzi dinləyicilər onun bər-bəzəkli üst-başından, lovğalığından yamanca pərt oldular. Əvvəlcə tamaşaçılara bir az yarındı, zəhmət çəkib zalı doldurduqlarına görə onlara təşəkkür elədi. Həmin anda Yalquzaq dönüb bircə anlığa mənə baxdı: yəni bu nə sözlərdir, bu necə adamdır? Of, elə zəhmli, elə dəhşətli baxışdı ki, mənəsindən bir kitab bağlamaq olardı! Bu baxış təkcə o alimdən narazılıq etmir, o məşhur adamı öz zəhmli, incə kinayəsi ilə iki yerə bölmürdü. Yox. Bunlar nə idi ki! Onda kinayədən çox kədər vardı – ümitsiz, nəhayətsiz bir kədər! O baxışın mənası, bəlkə də, nə vaxtdansa adətə çevrilən, indisə bu şəkildə özünü büruzə verən lal bir ümitsizlik idi. Həmin baxış özünün bu ümitsiz işığı ilə yalnız lovğa natiqin iç üzünü açıb göstərmir, həmin anın özünü, tamaşaçıların ümidlərini, ovqatını, oxunan mühazirənin gurultulu adını alt-üst eləmədi. Xeyr! Yalquzağın o baxışı zəmanəmizin dərin qatlarına işləyərək oradakı bütün keşməkeşləri, şan-şöhrət həvəsini, mənasızlığı, dayaz bir mənəvi aləmin zahiri parıltısını qamçılıyırdı. Ah, hələ bu az imiş kimi, daha dərinlərə, daha uzaqlara baş vurur, bütün eyiblərimizə, mənəvi dünyamıza, mədəniyyətimizə qədər gedib çıxırdı. Həmin baxış bütün bəşəriyyətin qəlbinə işləyir, bircə saniyənin içində o mütəfəkkirin, bəlkə də, insan həyatının mənasına vaqif olan ləyaqətli bir dahinin ümitsizliyini ifadə edirdi. O baxış deyirdi: «Bax gör bir necə heyvanıq! Bax insan bu cürdür». Və həmin anda adına şan-şöhrət deyilən hər şey, bütün idraki və mənəvi zəfərlər, təkamül və kamilliyə canatmalar, bəşəri ucalıq və əbədiyyət bir heçə döndü, gülünc bir meymun hoqqabazlığına çevrildi...

Deyəsən, qeyri-ixtiyari çox qabağa getdim, məqsədim necə tanış olduğumuzu danışa-danışa Halleri tədricən təsvir etmək olsa da, onun haqqında ən vacib şeyləri dedim.

Bir halda ki, belə qabağa getdim, onda Hallerin o sirli «qəribəliyi» haqqında təzədən söhbət açmaq, həmin qəribəliyin, qeyri-adi, dəhşətli yalqızlığın səbəbini, mənasını tədricən necə öyrəndiyimi xırdalamaq artıq şeydir. Belə daha yaxşıdır, çünki mən öz münasibətimi, imkan daxilində, arxa plana çəkmək istəyirəm. Məqsədim nəyisə etiraf etmək, nağıl açmaq, psixoloji dərinliyə varmaq deyil; sadəcə olaraq, bir şahid kimi, Yalquzaq haqqındakı traktatın əlyazmasını qoyub gedən o qəribə adamın portretinə bəzi cizgilər əlavə etməkdir.

Artıq elə ilk görüşümüzə – şüşəli qapıdan içəri girib, başını quş kimi irəli uzada-uzada evdən gələn ətri tərifləyəndə, gördüm ki, bu adamda nəsə qeyri-adilik var və ilk sadələvh təəssüratım da yaxşı olmadı. Hiss etdim ki, (elmdən-savaddan uzaq xalam da bunu o dəqiqə duyubmuş) – bəli, hiss etdim ki, o, xəstədir – özü də nəsə ya ruhi xəstədir, ya da buna bənzər başqa bir azara tutulub və mən sağlam bir adam instinkti ilə geri çəkildim. Ancaq zaman keçdikcə bu çəkingənlik məhəbbətə çevrildi və səbəbi də o oldu ki, gözümün qabağındaca günbəgün yalqızlaşan, daxilən ölən bu əbədi əzabkeşə yazığım gəldi. Həmin vaxt ərzində tam əmin oldum ki, bu əzabkeşin xəstəliyi təbiətində nəyinsə çatışmazlığı ilə bağlı deyil, əksinə, ona bəxş olunmuş istedadı ilə bacarığının ümumi dil tapa bilməməsindən irəli gəlir. Gördüm ki, Haller əzab çəkmək dahisidir. Nitsşenin bəzi tezislərində olduğu kimi özündə dahiyənə, nəhayətsiz bir əzabkeşlik istedadı tərbiyə eləyib. Eyni zamanda, onu da bildim ki, bədbinliyinin əsas səbəbi dünyaya deyil, məhz özünə nifrətidir, çünki yer üzündəki təsisatdan, yaxud ayrı-ayrı şəxslər haqqında son dərəcə amansızcasına danışanda, heç vaxt yaxasını kənara çəkməz, ilk oxu özünə tuşlayar, əvvəlcə özünü inkar edər, özünü lənətləyərdi.

Burada bir psixoloji anı da qeyd etmək lazımdır. Yalquzağın həyatı haqqında mənə az şey bəlli olsa da, tam əsasla deyə bilərəm ki, o, mehriban, amma eyni zamanda da, çox ciddi və dindar, həm də «iradəni sındırmağı» tərbiyənin əsası sayan valideynlərdən, müəllimlərdən dərs almışdı. Ancaq bu şagirdin iradəsini sındırmaq onlara qismət olmamışdı, çünki o, həddən artıq güclü, möhkəm, son dərəcə məğrur və ağıllı doğulmuşdu.

Şəxsiyyətini əzməsələr də, özünə nifrət etməyi öyrədə bilmişdilər. Ona görə də ömrü boyu dahi fantaziyasını, idrakının bütün gücünü özünə qarşı – o günahsız, nəcib varlığa doğru yönəltdi. Xasiyyətindəki qəribəliklərə baxmayaraq, xalis xristianlığı, xalis şəhidliyi onda idi ki, əlindən gələnlər hər bir amansızlığı, hər bir qərəzi, hər bir nifrəti ilk növbədə özünə aid edirdi. Söhbət başqalarından, yadlardan gedəndə isə rəşadətlə, təmkinlə hamını sevməyə, onlara qarşı ədalətli olmağa çalışır, heç kəsi incitməyə qıymazdı, çünki İncildəki «Bəşər övladını sev» kəlamını da özünə nifrət bacarığı ilə bərabər beyninin lap dərinliklərinə yeritmişdilər və beləliklə də, bütün həyatı «özünü sevmədən başqalarını sevə bilməzsən – elə özünə nifrət etmək də onun kimi» məsələsində bir nümunəyə çevrilmiş, axırda da bunlara tən gələnlər o dəhşətli tənhalıq, ümitsizlik, aşkar sezilən egoizm yaranmışdı.

Ancaq vaxt gəlib yetişib, indi öz mülahizələrimi bir tərəfə qoyub, olanlardan danışmaq lazımdır. Bəli, bir az «casusluq»la, bir az da xalamın dediklərindən cənab Harri Haller haqda öyrəndiyim ilk şey onun həyat tərzi oldu. Heç yerdə işləmədiyi, yazı-pozu adamı olduğu lap tez bilindi. Vaxtın çoxunu çarpayısında uzanar, adətən günortaya yaxın durar, elə gecə köynəyində də yataq otağı ilə iş otağı arasında bir az gəzişirdi. İri çardaqda yerləşən ikipəncərəli, rahat yataq otağı iki-üç gündən sonra görkəmini tamam dəyişirdi, əvvəlki kirəkeşlər qalan otağa heç oxşamırdı. Dolduqca doldu. Gündən-günə də dolurdu. Hər yerdən tablolar asıldı, divarlara müxtəlif jurnallardan kəsilmiş cürbəcür şəkillər vuruldu. Bir yanda cənub mənzərəsi, digər tərəfdə hansı əyalət şəhərininsə – çox güman ki, öz vətəni idi – fotosəkilləri, onların arasında parlaq, işıqlı rənglərlə işlənmiş akvarellər düzüldü. Axırda bildik ki, bu akvarelləri özü çəkibmiş. Sonra da gənc, qəşəng bir xanımın, ya da qızın fotosəkli. Xeyli vaxt divardan Siam Buddasının şəkli asıldı, sonra onu Mikelandelonun «Gecə» kompozisiyasının¹ reproduksiyası, daha sonra da Mahatma Qandinin² portreti əvəz elədi. Yarımçıq qaldığı yeri nişanlamaq üçün arasına kağız qoyduğu kitablar tək-cə iri dolabı yox, hər yeri tutdu, hətta qəşəng qədimi yazı masasının, divanın, stulların, döşəmənin üstündə də qalaqlandı. Həmin kağızlar da gah bu, gah da digər cildin arasına düşdü. Kitablarda gündən-günə çoxalır, çünki hər gün kitabxanadan qalaq-qalaq gətirdiyindən əlavə, tez-tez də bağlama-bağlama poçtla alırdı. Bu otaqda yaşayan kişi alim adama oxşayırdı. Elə içərini başına götürən papiros tüstüsü, hər addımdakı siqaret kötökləri, külqabılar da bunu deyirdi. Ancaq onların hamısı elmi kitab deyildi. Əksəriyyəti müxtəlif xalqların müxtəlif dövrlərdə yaşamış yazıçılarının əsərləriydi. XVIII əsrin axırlarında yazılmış «Sofiyanın Memeldən Saksoniyaya səfəri»³ kitabının altı qalın cildi xeyli uzandıqca divanın üstündə qaldı. Cetenin, bir də

---

¹ Сющбят Интибаш дюрцнцн эюркямли нцмайяндяси Микеланъело Буонароттинин (1475-1564) йаратдыы, Флоренсийанын щакими Ы.Медичинин сярдабяси цзяриндя щякк олунмуш «Эеъя» щейкялтярашлыг ясяриндян эедир. (*«Иалгузаг» романындакы айаг гейдляр и тряъцмячийя мяхсус дур*)

² Мащатма Ганди – Мощандас Кармчанд Ганди (1869-1948) Щиндистанда милли-азадлыг щярякатынын рящбяри, XX яср фялсяфи фикриня вя ядябийятына сон дяряъя дярин тясир эюстярмищмцтяфяк кир

³ Протестант кешиши Иошан Тимотеус Щермесин (1738-1821) мяктуб щяклиндя йазылмыш романы

Jan Polun⁴ külliyyatları daha çox istifadə olunana oxşayırdı. Novalisin⁵, Lessinqin⁶, Yakobi⁷ və Lixtenberqin⁸ kitabları da eləcə. Dostoyevskinin bir neçə cildinin arası isə yazılı kağızlarla doluydu. İri masanın üstündəki kitabların, kağızların arasında çox vaxt bir dəstə gül, onun yanında isə külqabı və üstündən toz əksik olmayan akvarel qutusu, bir də, nə gizlədim, cürbəcür içkilər görünərdi. Hörmə səbətindəki şüşə çox vaxt yaxınlıqdakı balaca mağazadan alıb gətirdiyi qırmızı italyan şərabı ilə dolardı. Hərdən də gah Burqund, gah da Malaziya şərabı görünərdi. İçində albalı arağı olan iri şüşə iki-üç günə az qaldı boşalsın, sonra bir küncə atılıb qaldı, daha ona toxunulmadı, elə oradaca da toz basdı. Əlbəttə, bu casusluğuma haqq qazandırmaq istəmirəm və açıqca boynuma alıram ki, ilk günlər bunların hamısını daxili maraq ucbatından eləyirdim; bu cür sərsəri, pozğun həyat tərzini mənə ikrah hissi oyatdı. Mən təkcə namuslu, həyatın bütün qayda-qanunlarına əməl edən, hər şeydə ölçü hissini gözləyən bir meşşan deyil, həm də içməyin, çəkməyin düşməniyəm və Hallerin otağındakı rəssamlara xas pıtilikdən çox o şüşələrdən zəhləm getdi.

Yatmağı, işləməyi necə idisə, yemək-içməyi də eləcəydi, vaxtı-vədəsi bilinməzdi. Bəzən heç evdən eşiyə çıxmaz, səhər-səhər içdiyi bircə fincan qəhvənin üstündə qalar, bəzən də xalam nahardan sonra stolu yığışdıranda bircə banan qabığı tapardı. Ancaq bir də görürdün zəngin, bahalı restoranlara, gah da şəhər ətrafındakı balaca meyxanalara getdi... Deyəsən, səhhəti də heç yaxşı deyildi. Bir yandan ayaqları əziyyət verir, pilləkənləri güclə qalxıb-düşür, digər tərəfdən də canı ağrıyırdı. Hətta bir dəfə ötüricə dedi ki, çoxdandı dadlı yemək, rahat yuxu üzünə həsrətdir. Bunları hər şeydən əvvəl mən içməyin ayağına yazdım. Sonralar onunla meyxanalara gedəndə görürdüm ki, hərdən qədəhi-qədəhe calayır, özü də çox ləzzətli içir. Ancaq nə mən, nə də bir başqası onu əməlli-başlı sərxoş görə bilmədik.

İlk dəfə necə qabaqlaşdığımızı heç vaxt unutmam. O vaxta qədər bir-birimizi qonşu kimi üzdən tanıyırdıq. Bir günə işdən qayıdıb görəndə ki, Haller ikinci mərtəbə ilə üçüncünün arasındakı pilləkən xanasında oturub, çox təəcübləndim. Üst mərtəbdəki pillədə oturmuşdu və mənə yol vermək üçün yana çəkildi. Soruşdum ki, bəlkə, özünü pis hiss edir, yuxarı qalxmağına kömək lazımdır...

Diqqətlə üzümə baxdı və hiss elədim ki, onu öz xəyal dünyasından qopardım. Asta-asta o qəşəng, yazıq, həmişə qəlbimi rıqqətə gətirən təbəssümü ilə gülümsəməyə başladı, xahiş etdi ki, yanında əyləşim. Təşəkkürümü bildirdim, dedim ki, başqalarının pilləkənlərində oturmağa adət eləməmişəm.

– Ah, elədir, – yenə gülümsədi, – düz deyirsiniz... Ancaq bircə dəqiqəliyə ayaq saxlayın, niyə burada oturduğumu sizə başa salım.

Bu sözləri deyib ikinci mərtəbədə yaşayan dul qadının artırmasına işarə etdi. Parket döşəməli artırmanın bir tərəfini pilləkən, digər tərəfini isə pəncərələr, şüşə qapılar tutmuş, divar tərəfə isə qızılağacdən bağlanmış qədimi naxışlı, hündür bir dolab qoyulmuşdu. Dolabın qabağındakı gödək qıçlı iri çəlləklərdə azaliya gülü və həmişəyaşıl araukariya ağacı əkilmişdi. Onlar çox qəşəng görünür, həmişə tərtəmiz olur və mənim də xoşuma gəlirdi.

– Baxın, – deyərək Haller sözünə davam elədi, – o balaca araukariyalı artırmadan nə qəşəng iy gəlir, çox vaxt ayaq saxlamamış buradan keçə bilmirəm. Sizin xalanızın evində də xoş ətir var, səliqəlidir, tərtəmizdir, ancaq bu araukariyalı artırma elə təmizdir ki, işim-işim işıldayır. Elə təmizlənilib, elə silinib

---

⁴ Жан Пол – Жан-Пол Рихтер (1763-1825) – алман романтик ядыбий атынын нцмайяндяси

⁵ Новалис – алман романтик ядыбий атынын илк дюрцнцн ян эюркямли нцмайяндяляриндян бири олан Фридрих фон Щарденберг ин (1772-1801) тяхяллцсц

⁶ Лессинг – Лессинг Готцолд Ефраим (1729-1781) – Авропа маарифчилийинин ян бюйцк нцмайяндяляриндян бири, драматург, дцнйа естетик фикринин инкишафында сон дярряъя бюйцк рол ойнамыш «Лаокоон» вя «Щармбург драматурэийасы» ясярляринин мцяллифи

⁷ Йакоби – Йакоби Фридрих Щенрих (1743-1819) – алман йазычысы вя философу. Эете вя Лессинг ин досту, «Волдемар» фялсяфи романынын мцяллифи

⁸ Лихтенберг – Лихтенберг Эеорг Христо (1742-1799) – алман йазычысы, арифметик дюрцнцн нцмайяндяси, сатирик ясярлярин, фялсяфи, иътимаи-тянгиди сяъиййяли афоризмлярин мцяллифи

ki, adamın əl vurmağa heyfi gəlir, sanki, nur saçır. Bura çatan kimi dayanıb yaxşı-yaxşı qoxlayıram. Siz heç hiss eləmirsiniz? Mastika iyi, skibidara qarışmış qızılağaç qoxusu, tərtəmiz yuyulmuş yarpaq ətri... Hamısı bir yerdə meşşan təmizliyindən, səliqə-sahmanından, məsuliyyətindən, ən xırda şeylərə belə diqqətdən xəbər verir. Bilmirəm orada kim yaşayır, ancaq şüşəli qapıların o tərəfi tərtəmiz, gül kimi bir cənnət olmalıdır, orada səliqə-sahmanlı, ən xırda adətlərə sadıqlıyı ilə ürəkləri rıqqətə gətirən kövrək bir meşşanlıq yaşamalıdır!

O susduğumu görüb sözünə davam etdi:

– Xahiş edirəm... elə düşünməyin ki, rişxəndlə danışıram. Möhtərəm cənab, mən bu cür meşşanlığı, səliqə-sahmanı lağa qoymaq fikrinə heç vaxt düşməyəm. Özüm tamam başqa bir aləmdə yaşasam da, düz sözumdür. Yəqin ki, belə araukariyalı mənşildə heç bir gün də qala bilmərəm. İndi yaşı keçmiş, tükü tökülmüş bir Yalquzaq olmağıma baxmayaraq, mən də hansı ananınsa balasıyam və mənim də anam meşşan olub, güllərə qulluq eləyib, pilləkəni, otaqları, mebeli, pərdələri tərtəmiz saxlayıb, həmişə evinə, həyətinə əbədi bir səliqə-sahman, təmizlik verməyə çalışıb. İndi bu skipidar qoxusu, araukariya ətri mənə həmin günləri xatırladır. Hərdən buradaca oturub, o sakit səliqə-sahman guşəsinə baxır və sevinirəm ki, nə yaxşı bu varmış...

Qalxmaq istədi, ancaq çətinlik çəkdi. Mən bir az kömək eləyəndə də «yox» demədi. Dinmirdim, xalam kimi mən də bu qərribə adamın sehrinə düşmüşdüm. Aramla yuxarı qalxdıq, onun qapısına çatanda açarı çıxardı, yenə mehribanlıqla üzümə baxıb dedi:

– İşdən gəlırsiniz? Eh, belə şeylər mənə tamam yaddır, lap uzaqlarda, həyatın ucqar bir nöqtəsində yaşayıram. Ancaq mənə elə gəlir ki, siz də kitablarla, ya da buna bənzər şeylərlə maraqlanırsınız. Xalanız da deyirdi ki, gimnaziya bitirmisiniz, yunan dilini yaxşı bilirsiniz. Bu gün səhər-səhər Novalisdə bir cümləyə rast gəlmişəm, icazə versəydiniz, sizə göstərərdim. Bilirəm ki, xoşunuza gələcək.

Məni kəskin tütün qoxulu otağına apardı, qalaqların arasından bir kitab götürdü, vərəqlədi, nəse axtardı.. .

– Bu da yaxşıdır. Çox yaxşıdır... – dedi. – Bir cümləyə fikir verin: «Adam öz əzabları ilə fəxr etməlidir – hər bir əzab bizim böyüklüyümüzdən xəbər verir». Əla deyib! Özü də Nitsşedən səksən il əvvəl! Yox, bunu demirdim... bircə dəqiqə. Budur, tapdım. Deməli, belədir: «Adamların çoxu öyrənənə kimi üzmək istəmir». Gülməli deyil? Əlbəttə, üzmək istəmirlər! Axı onlar suyun yox, torpağın üstündə yaşamaq üçün yaranıblar⁹. Əlbəttə, bu haqda heç düşünmək də istəmirlər. Axı onlar bu dünyaya düşünmək üçün deyil, yaşamaq üçün gəliblər! Bəli, kim düşünürsə və ya düşünməyi əsas vəzifə hesab eləyirsə, bu sahədə bir az uzağa gedə bilər, lakin xəbəri olmaz ki, su ilə qurunu qarışdırıb, nə vaxtsa boğulacaq.

Beləliklə də, məni ovsunladı, özünə qarşı maraq oyatdı. Bir neçə dəqiqə də yanında qaldım. Həmin gündən sonra pilləkəndə, ya küçədə tez-tez rastlaşmağa başladım, söhbətləşdik. Əvvəlcə mənə elə gəlirdi ki, araukariya məsələsində olduğu kimi mənə də rişxənd edir. Ancaq, sən demə, elə deyilmiş, araukariya kimi mənə də xüsusi hörmət bəsləyirmiş və bilə-bilə bu yalqızlığa, dəryada əbəs yerə əl-qol atmağa, kökündən qopmağa elə qapılıbmış ki, doğrudan da, kinayəsiz-filansız adicə bir meşşan hərəkətinə, məsələyə, elə lap mənim işə gedib-qayıtmağımdakı dəqiqliyə, ya da hər hansı bir xidmətçinin, tramvay bələdçisinin danışığına valeh olmuş. Əvvəlcə bunlar mənə gülünc görünürdü, elə bilirdim qəsdlə eləyir, özünü göstərmək istəyir, hamısı qondarma sentimentallıqdır. Amma getdikcə

---

⁹ Щəссенин йарадыъылыына дярин тясир эюстярмиш Йунгун «дяруни психолоэийа» консепсийасында тящтялщурун ян эениш йайылмыш рямзляриндян бири дя судур. Щаллерин щярщиндя Новалисдян эятирилмиш бу мисал ашаъыдакы фикри ифадя едир: инсанлар тящтялщурун цмманында цзмяк цчцн хялг олунмамышлар.

daha aydın görürdüm ki, əslində, o, bizim bu cılız, meşşan həyatımıza öz qəribə, havasız canavar dünyasından həsrətlə baxır, onu ən möhkəm, ən etibarlı, əlyetməz bir uzaqlıq, qapıları üzünə bağlanmış Vətən, rahatlıq kimi sevir. Hər dəfə bizim mehriban dalandar qadınla rastlaşanda, səmimi bir ehtiramla şlyapasını çıxarır, xalam onunla ayaqüstü söhbət edəndə, ya da paltarının söküyünü, paltosundakı düymənin boşaldığını yadına salanda, elə diqqətlə, elə ciddi qulaq asırdı ki, deyərdin bu balaca rahat dünyaya, bircə saatlığa da olsa, qovuşmağa nəsə bir yol axtarır, lakin əbəs yerə dəridən-qabıqdan çıxır...

Artıq elə araukariyanın yanındakı söhbətimizdə özünü Yalquzaq adlandırdı və məni bir az da bu çaşdırdı, bizi yaxınlaşmağa qoymadı. Bu necə danışmaq idi? Ancaq sonralar həmin sözə yalnız adət xətrinə öyrəşmədim, əksinə, tezliklə özüm də xəyalımda onu həmişə Yalquzaq adlandırırdım. Hətta bu gün də başqa uyğun ad tapammıram. Səhralardan azıb şəhərlərə gəlmiş, biz insan sürüsünə qarışmışdı! Onun hürkək yalqızlığını, vəhşiliyini, narahətçiliyini, qəribəliyini, sərgərdanlıyını başqa sözlə ifadə etmək çox çətindir.

Bir dəfə bütün axşamı ona yaxşıca göz qoydum. Simfonik konsertdə idim və onun da lap yanımdaca oturduğunu görəndə, çox təəccübləndim. Ancaq məndən xəbəri yox idi. Həndədən çalırıldı: gözəl, səmimi bir musiqiydi, amma Yalquzaq öz aləminə qapılmışdı, nə musiqiyə, nə də ətrafdakılara fikir verirdi. Gözlərini yerə dikərək xəyal dünyasına cummuş, yalqızlaşmış, biganə sirsifətinə qəribə bir qayğı çökmüşdü. Sonra musiqi dəyişdi, Fridman Baxın kiçik bir simfoniyası çalındı və elə ilk təqətlərdə Yalquzağın gülümsəməyə başladığını görəndə, çox təəccübləndim. Bütün varlığı ilə musiqiyə diqqət kəsildi, təxminən on dəqiqə ərzində elə xoşbəxt, elə vurğun göründü ki, musiqidən çox ona fikir verməyə başladım. Pyes sona yetən kimi ayıldı, qamətini düzəltdi, sanki, qalxıb getmək istədi, ancaq yerindən durmadı, sonuncu nömrəyə – Reqerin¹⁰ çoxuna uzun, yorucu görünən variyasiyalarına qulaq asdı. Əvvəlcə diqqətlə, səmimiyyətlə dinləməyə başlayan Yalquzaq getdikcə bu dünyadan qopdu, əllərini cibinə qoyaraq öz aləminə çəkildi. Lakin bu dəfə o xoşbəxtlikdən, vurğunluqdan əsər-ələmət yox idi. Əvvəlcə kədərli, axırda da qəzəbli görünürdü, sifəti bomboz bozarıb külə döndü, yenə qocaldı, xəstəhal, narazı görkəm aldı.

Konsertdən sonra küçədə yenə ona rast gəldim, arxasınca düşdüm. Paltosunun içində büzüşərək həvəssiz, yorğun addımlarla yaşadığımız məhəlləyə tərəf gedirdi. Balaca, qədimi bir meyxananın qabağında ayaq saxladı, saatına baxdı və içəri girdi. Qəflətən məndə qəribə bir maraq oyandı, onun ardınca getdim. Artıq oturmuşdu və xidmətçi də, sahibə də gəlib onunla köhnə tanış kimi görüşdü. Salam verib, yanında əyləşdim. Bir saat orada oturduq və mən iki stəkan mədən suyunu içincə, Yalquzaq əvvəlcə yarım litr, sonra da iki yüz qram qırmızı şərab gətirdi. Dedim ki, mən də konsertdəydim, ancaq buna fikir vermədi. Qarşımdakı su şüşəsinin yarlığına baxdı. Soruşdu ki, bəlkə, şərab içəm, qonaq eləmək istəyir. Eşidəndə ki, şərab içən deyiləm, yenə də yazıqlaşdı:

– Bəli, düz eləyirsiniz, – dedi. – Bir neçə il mən də içmədim, uzun müddət pəhriz saxladım, ancaq indi yenə gəlib o qaranlıq, nəm Dolça bürcünün altında¹¹ dayanmışam.

Zarafatla bu eyhama işarə edib deyəndə ki, onun astrologiya elminə inandığını heç aqlım kəsmir, yenə də qəlbimə toxunan həmin nəzakətlə dedi:

– Tamamilə düzdür, təəssüf ki, mən bu elmə də inana bilmirəm.

Sağollaşib getdim. O isə evə çox gec qayıtdı, yenə həmin ağır addımlarla yuxarı qalxdı, həmişə

---

¹⁰ Регер – Регер Макс (1873-1916) – алман бъястякары вя дирижору, мусиг идыя неоромантизмъяряяанынын нцмайяндяси

¹¹ Бу бцръ романда сон дяряъя буюцк рол ойнайан «су» вя «эцзэц» рямзляри иля билаваситя ялагядир. Бундан ялавя Долча бцръц алман фолклорунда гызлары суйун дибиняъялб едян су шейтанынын символу кими ишлянир ки, бу образа Щёссенин ясярляриндя раст эялмяк олар.

olduğu kimi yerinə gec girdi (otaq qonşusu kimi bunu dəqiq bildim), təxminən bir saat da işıq gələn otağında oturdu...

Başqa bir axşam da heç yadımdan çıxmaz. Xalam harayasa getmişdi, evdə tək idim və birdən qapı döyüldü. Açanda gördüm ki, gənc, həddən artıq qəşəng bir xanımdır və cənab Halleri soruşanda onu tanıdım: şəkli divardan asılan qadın idi. Onun qapısını göstərib, öz otağıma çəkildim, qadın bir xeyli yuxarıda qaldı, sonra ikisi də deyə-gülə, zarafat edə-edə pillələri enib küçəyə çıxdılar. Bu laməkanın sevgilisinin də belə cavan, qəşəng, yaraşlıq olmasına çox təəccübləndim, onun özü, həyatı haqqındakı təsəvvürlərim yenə dumanlandı. Ancaq heç bir saat keçməmiş tək qayıtdı, yenə həmin ağır, qüssəli addımlarla yuxarı qalxdı, saatlarla iş otağında səssiz-səmirsiz gəzişdi. Elə bil, canavar qəfəsdə vurnuxurdu və bütün gecəni səhərəcən işığı sönmədi.

O qadınla münasibəti haqda heç nə deyəmmərəm, yalnız bunu əlavə edə bilərəm ki, onlara bir də küçədə rast gəldim. Qol-qola gedirdilər. Hallerin də görkəmindən xoşbəxtlik yağırdı. Mən onun qayğılı, kədərli çöhrəsinin bu qədər zərifləşdiyinə, məsum uşaq sifətinə döndüyünə çox təəccübləndim, qadını da, Hallərə yazığı gələn xalamı da yalnız indi başa düşdüm. Ancaq həmin günün axşamı evə çox kədərli, acınacaqlı bir görkəmdə qayıtdı. Qapıda rastlaşdıq, hərdən olduğu kimi, yenə də paltosunun qoynunda bir şüşə italyan şərəbı gizlətməmişdi. Düz gecəyarıya qədər öz hücrəsində oturub içdi. Ona lap yazığım gəldi: necə kədərli, ümitsiz, yetim həyatı idi sürürdü?!

Daha bəsdir çərənlədim! Yalquzağın intihara hazırlaşan bir adam kimi yaşadığını sübut etmək üçün əlavə dəlillər lazım deyil. Amma heç inanmıram ki, hətta günlərin birində, lap qəfildən, özü də vidalaşmadan, ancaq bütün borclarını ödəyərək yoxa çıxsa da, özünə qəsd etmiş olsun. Ondən bir daha xəbər-ətər çıxmadı, gedəndən sonra adına gəlmiş məktubları isə hələ də saxlayırıq. Əlyazmasından başqa, heç nə qoymamışdı. Onu da burada yaşadığı vaxt yazmış və bir-ikicə sətirlə də qeyd etmişdi ki, mənə bağışlayır, nə istəyirəm, eləyim.

Hallerin əlyazmasında təsvir edilən hadisələrin gerçəkliyini yoxlamağa imkanım olmayıb. Ancaq şübhə etmirəm ki, onların çoxu bədii təxəyyülün məhsuludur. Lakin bu, o demək deyil ki, ağına gələni götürüb yazıb. Əksinə, qəlbən yaşadığı, duyduğu anlara gerçəklik donu geydirərək təsvir edib. Hallerin bu əsərindəki fantastik hadisələr, çox güman ki, burada keçirdiyi son günlərin məhsuludur və şübhəsiz ki, onların əsasında, zahiri də olsa, bəzi gerçək həyat faktları durur. Həmin vaxtlar qonağımızın xasiyyəti də, görkəmi də tez-tez dəyişirdi, evdə az-az olurdu, bəzən heç gecələr də gəlmir, kitablara əl vurmurdu. Hərdən rastlaşanda gördüm ki, əməlli-başlı gümrəhləşib, cavanlaşib, hətta kefi də kökəlib. Amma tezliklə, gözlənilmədən yeni bir ruh düşkünlüyü yarandı, günlərlə yerindəcə uzanıb qaldı, yeməyə əl vurmadı və təzədən zühur edən sevgilisi ilə görünməmiş, hətta demək olar ki, çox kobud dava-dalaşı həmin dövrlərə təsadüf elədi. Səs-küyləri bütün evi yerindən oynatdı. Səhəri Haller gəlib xalamdan üzr istədi.

Xeyr, mən əminəm ki, o, özünə qəsd eləməyib. Hələ də yaşayır, yorğun-argın kiminsə evinin pillələri ilə qalxıb-düşür, haradasa gözünü zilləyib işım-ışım işıldayan parket döşəməyə, tərtemiz araukariyaya baxır, kitabxanalara gedir, gecələr hansı meyxanadada oturur, ya da kirəyə götürdüyü divandaca uzanır, bayırdakı qaynar həyatı, insanları duyur, bu həyatda onun payı olmadığını bilir, ancaq özünü öldürmür, çünki haradasa ilişib qalmış bir tikə inam ona deyir ki, bu əzabları, bu müdhiş əzabları, axıracan qəlbində yaşatmalı, elə həmin əzablardan da ölməlidir. Tez-tez onu xatırlayıram. O, həyatı mənim üçün əzaba döndərdi, məndəki tərərə, sevincə təkən verməyə, irəli aparmağa gücü çatmadı. Ah, əksinə elədi, əksinə... Ancaq mən də «o» deyiləm, onun həyatını deyil, özümün adi, lakin etibarlı gündəlik qayğılarla dolu meşşan həyatımı yaşayıram. Amma hər ikimiz – mən də, onu daha yaxşı tanıyan, bildiklərini öz mehriban qəlbində qoruyub saxlayan xalam da – Yalquzağı həmişə xoş bir xatirə kimi hörmətlə anırıq.

Hallerin qeydlərinə – bu qəribə, bəzən xəstə ruhlu, bəzən də gözəl və mənalı fantaziyalarına gəldikdə isə onu deməliyəm ki, həmin vərəqlər təsadüfən əlimə düşsəydi, müəllifini də tanımasaydım, lazımsız bir şey kimi cırıb atardım. Ancaq Hallerlə tanışlığım sayəsində onları qismən başa düşdüm, hətta xoşuma da gəldi. Əgər bu qeydlərə yalnız ruhi xəstəliyə tutulmuş zavallı bir adamın patoloji

fantaziyası kimi baxsaydım, ondan söz açmağa ürək eləməzdim. Ancaq mən onda çox şey – zəmanənin şəhadətnaməsini görürəm. Çünki Hallerin mənəvi xəstəliyi – bunu indi bilmişəm – kiminsə adicə şıltaqlığı deyil, zəmanənin özünün xəstəliyidir. Hallerin mənsub olduğu nəslin nevrozudur ki, ona da heç vaxt zəif şikəst fərdlər deyil, əksinə, məhz ən güclülər, ən ağıllılar, ən istedadlılar mübtəla ola bilirlər.

Gerçək həyata nə dərəcədə uyğun gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, bu qeydlər – zəmanənin ən müdhiş, ən qorxulu xəstəliyini üzdən təsvir etməklə, bər-bəzək vurmaqla yox, onun özünü birbaşa təsvir obyektinə çevirməklə sağaltmaq cəhdidir. Bu, sözün həqiqi mənasında, cəhənnəm əzabı çəkmək, zülmətə qər q olmuş mənəvi bir dünyanın xaosunda¹² gah büdrəyən, gah da cəsəətli addımlarla yerimək deməkdir. Yeri yirsən ki, bu cəhənnəmi yarıb keçəsən, o xaosla döş-döşə gələsən, bütün dəhşətlərə axıradək sinə gərəsən...

Mən bu qənaətə Hallerin bircə kəlməsi ilə gəlmişəm. Bir dəfə orta əsrlərdəki qəddarlıqlardan danışarkən dedi:

– Əslində, bunların heç biri qəddarlıq deyil. Orta əsrlərin adamı bizim bugünkü həyatın qayda-qanunlarını qəddarlıqdan da betər dəhşət, vəhşilik adlandırır! Hər bir dövrün, hər bir mədəniyyətin, hər bir adət-ənənənin öz qayda-qanunu, həmin qayda-qanunların da öz incəlikləri və amansızlıqları, gözəllik və eybəcərlikləri var, o, bəzi münasibətləri təbii olacaq kimi qəbul eləyir, bəzi təhqirlərə səbirlə dözür. İnsan həyatı o vaxt əzaba – cəhənnəm əzabına dönr ki, iki mədəniyyət, müxtəlif dinlər eyni vaxta düşür. Antik dövrün adamı orta əsrlərdə yaşamağa olanda, min əzab içində ölür – hər hansı bir vəhşini bizim sivilizasiya dövrünə gətirsən, o da eləcə! Ancaq elə zəmanələr var ki, bütöv bir nəsil iki dövrün, iki həyat tərzinin arasında qalır və ona görə də hər cür təbiiliyi, hər cür adət-ənənəni, hər cür dayağı və məsumluğu itirir... Əlbəttə, bunu hamı eyni dərəcədə duya bilməz. Nitsşe kimi şəxsiyyət isə bütöv bir nəslə qabaqladı, bu günün eybəcərliklərini əvvəlcədən hiss etdi, əzab çəkməli oldu. Heç kəs də heç nə başa düşmədi və onun tək-tənha daşdığı əzabları bu gün minlərlə adam çəkir...

Qeydləri oxuyarkən bu sözləri tez-tez xatırlamalı oldum. Haller də keçid dövrünə düşən, göydən asılı qalan, məsumluğunu itirən, qisməti – insan həyatının bütün şübhə-tərəddüdlərini olduğundan da betər şəkildə öz şəxsi iztirabları, cəhənnəm əzabı kimi yaşamağa məcbur olan insanlardandır.

Mənə elə gəlir ki, həmin qeydlərin mənası da elə bundadır və ona görə də hamıya çatdırmaq qərarına gəldim. Əslində, buradakı mülahizələri nə müdafiə, nə də mühakimə etmək fikrindəyəm. Qoy hər bir oxucu bunu öz vicdanının dediyi kimi eləsin!

HARRİ HALLERİN QEYDLƏRİ

¹²

Щессе бу анлайыша щям бядии ясярляриндя, щям дя есселяриндя эениш мцраъият едир вя инсан психикасынын дярин вя зиддийятлярдян азад гатларыны нязрядя тутур. Йазычынын фикринъя, щяр бир гайда-ганун, щяр бир яхлаг мцтляг идрака ясасланыр, демяли, ващид, бюлцнмяз дцнйаны хейиря вя щяря, мцмкцня вя йасаъа, рущя вя тябиятя парчалайыр. Идракла ися бу гцтблярин йалныз биринъи тряряфляри бяргярар ола бильяр. Бу «г цтблярин бир-бириня нцфуз едиб чульталашдыъы андан етибарян ися «хаос» башланыр. Щессенин фикринъя, йалныз хаос мярщялясиндян кечмиш бир инсан фярди кейфийятляр кясб едиб щяхсийят кими формалаша бильяр.

Bu gün də adi günlər kimi keçib getdi. Onu da birtəhər başa vurdum, öz bəsit, tənha həyat tərzimlə səssiz-səmirsiz öldürdüm; bir az işlədim, qədim kitabların arasında eşələndim, yaşı ötmüş adamlar kimi iki saat ora-buram ağrıdı, həb atdım, ağrıların başını qatdığıma sevindim, isti suya girdim, çanıma yayılan xoş hərarətdən ləzzət aldım, üç dəfə poçtu qəbul elədim, lazımsız məktubları, kağız-kuğazları nəzərdən keçirdim, tənəffüs orqanlarımı məşq elətdirdim, zehni idmana isə həvəsim qalmadı, çıxıb bir saat gəzişdim, buludların zərif, qəşəng, qiymətli naxışlar vurduğu səmanın seyrinə daldım. Bu da qədim kitabları oxumaq, isti suda uzanmaq kimi ləzzətli idi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu günüm nə qeyri-adiliyi ilə seçildi, nə də səadət və sevinc nuru saçdı, çoxdan öyrəşdiyim adicə günlərtək ötüb keçdi. Elə miyanə, babat, adi bir gün ki, yalnız yaşı ötmüş, deyingən adamları razı salar. Elə bir gün ki, adam az qalır Adalbert Ştifter¹⁴ kimi üzünü qırخان zaman həyəcanlanmadan, qorxmadan ülgücü sakitcə boğazına çəksin.

Kim o dəhşətli günlərin – həmin günlər ki, podaqra sancıları tutur, ya da başağrısı başlayan kimi göz bəbəklərin yerindən oynayır, nəyəsə baxmaq, nəyisə eşitmək sevinci cəhənnəm əzabına dönür, ya da insan mənən ölür, qəlbində dəhşətli bir boşluq, ümitsizlik baş qaldırır, səhmdar cəmiyyətlərin qanını sorduğu, altı üstünə çevrilmiş torpağın üstündəki bəşəri dünya öz saxta, zahirən gözqamaşdıran ucuz mədəniyyətini gözə soxmaqla ürəkləri bulandırır, xəstə mənliyinə daha dözülməz olur – bəli, kim o cəhənnəm əzabının dadını görübsə, belə normal, alayarımcıq günlərdən razı qalır, isti sobanın qırağında rahatca oturub, səhər qəzetində oxuyanda ki, müharibə bu gün də başlamadı, heç yerdə təzə diktatura qurulmadı, siyasətdə, iqtisadiyyatda elə bir gözədəyən əllaməliyin üstü açılmadı, razılıq hissi keçirir, elə həmin razılıq hissilə də pas atmış lirasını minnətdarlıq ifadə eləyən ahəstə, şən, xoş bir zəbur surəsi üstündə kökləyir, oxuya-oxuya da özünün lal, həmin qulağına çoxdan qurğuşun tökülmüş alayarımcıq məmnunluq allahını bezikdirir. Və bu üzüntülü razılıq hissini, hər cür minnətdarlığa layiq ağrı-acısızlığın boğuc havasında onların ikisi də – yəni mürgü döyən alayarımcıq allah da, boğuc səslə surə oxuyan alayarımcıq insan da əkizlərtək bir-birinə oxşayır.

Razılıq da, ağrı-acısızlıq da, sakit keçən günlər də çox gözəl şey imiş, nə dərd-sərin, nə də sevincin haray salmağa cəsarət edir. Hamısı pıçiltı ilə danışır, barmaqlarının ucunda yeriir. Ancaq heyif ki, mən elələrimdən deyiləm, bu cür razılığa, ortabablığa heç cür dözəmmirəm, bir az keçən kimi ondan zəhləm gedir, iyrenirəm, ümitsizliyə, bədbinliyə qapılıraq başqa bir ab-havaya qaçmalı oluram, yol yoldaşım sevinc, lap lazım gələndə isə iztirablar olur. Hərdən bircə anlığa sevincsiz, ağrı-acısız qalanda, necə deyərlər, o rahat günlərin boğuc havası ilə nəfəs alanda, mənim uşaq qəlbimdə elə dəhşətli bir tufan qopur ki, pas atmış liramı mürgü döyən məmnunluq allahının razılıq yağın sifətinə çırpıram, içimi yandıran cəhənnəm əzabının od-alovunu adi otaq hərarətindən üstün tuturam. Həmin dəqiqə içimdə çilgin hissələr sensasiya həsrətli vəhşi bir ehtiras qaynayır, bu cılız, yeknəsəq, sığallı,

---

¹³ Ясрядяки «дяли» анлайышы Достойевскинин «идиот», Нитсшенин ися «ахмаг» адландырдыы «нормал», сырави адама гаршы гойулмуш инсан типини ифадя едир. Щессенин фикринья, дцнйанын мцряккяблийини гавраян вя щямин мцряккяблийи ештыва етмяйя щазыр олан адамлар «дялидир». Яалныз бу типли щяхсийятляр зиддийятлярин арадан галхдыы али эерчякликля йашамаья гадирдиляр.

¹⁴ Адалберт Штифтер – саьалмаз мярзя дцчар олуб интищар етмиш алман йазычысы Адалберт Штифтерин (1805-1868) талейиня ишарядир. «Йалгузаг» романыны йаратмаг яряфясиндя вя ясяр йазылан дюрдя Щессе юзц дя тез-тез интищар етмяк щаггында фикирляширмиш.

düzənli həyata qarşı qəzəb baş qaldırır, nəyisə – tutaq ki, bir mağazanı, ya kilsəni, ya da elə lap özümü darmadağın etmək həvəsi oyanır, nəsə ötkəm bir səfəhlik etmək, bəzi möhtərəm bütlərin pariklərini dartıb qoparmaq, üsyan etmiş məktəbli cocuqların həsrətində olduğu bileti alıb, onları Hamburqa yola salmaq, balaca bir qız uşağını aldadıb yoldan çıxarmaq və ya meşşan həyatının təbliğatçılarından bir neçəsinin boynunu vurmaq istəyirəm. Çünki sidq ürəkdən nifrət etdiyim, ən çox çəkdiyim, lənətlədiyim də elə bunlardır: belə razılıq, belə sağlamlıq, belə rahatlıq, belə sığallı meşşan nikbinliyi, günü-gündən ətə-qana dolan, çiçəklənən miyanəlik, normal həyat tərzı, orta mövqe!

Qaş qaralmağa başlayanda həmin miyanə, adı günü bu cür ovqatla başa vurdum. Lakin onu iztirablı bir adamın xeyrinə olan gün kimi hazır yorğan-döşəkdə, tələ tikəsi kimi adamı özünə çəkən isidici ilə yola salmadım. Gündüz gördüyüm xırda-para işlər canıma yatmadı, özümü də iyərəndirdi və dilxor-dilxor ayaqqabılarımı ayağıma keçirdim, paltomu geydim, dumanlı zülmət gecədə şəhərin canına düşdüm, adətən köhnə vuranların dediyi kimi «bircə qədəh şərab» içmək üçün «Dəmir dəbilqə»¹⁵ meyxanasına yollandım.

Beləliklə, artırmadan başlayan pilləkənlə aşağı düşməyə başladım. Bu, sanki, çətin çıxılan qərıblıq pilləkəni idi, üç ailəlik evin tərtəmiz silinib-süpürülmüş meşşanlıq pilləkəni idi və həmin evin çardağında mənim hücrəm yerləşirdi... Bilmirəm necə olur ki, mənim kimi yurdsuz-yuvasız yalquzaq, meşşan həyatına nifrət edən tənha bir adam həmişə meşşan evlərində qalır. Bu sentimentallıq məndə çoxdan var: daxmalarda, proletar evlərində deyil, məhz həmişə çox səliqəli, çox da darıxdırıcı olan tərtəmiz meşşan yuvalarında məskən salıram. Belə evlərdən skipidar, sabun iyi gəlir, çöl qapısı bərkədən çırpılında adam diksinir, çirkli ayaqqabıların içəri girməyə isə qorxur. Şübhəsiz ki, bu cür ab-havaya uşaqlıq çağlarından vurulmuşam və gizli bir yurd-yuva həsrəti məni nahaq yerə köhnəlmiş səfeh yollara çəkir. Əslində, özümün də bu təzaddan xoşum gəlir: tənha, məhəbbət üzü görməyən, həmişə qısnanan, səliqə-sahman tanımayan həyatım belə bir ailə, meşşan mühitinə qarşı durur. Pilləkəndəki bu sakitlik, səliqə-sahman, təmizlik, ləyaqət, mütillik ətrini qoxlamaqdan xoşum gəlir, meşşanlığa nifrət etsəm də, bunlar qəlbimi rıqqətə gətirir, qapımın astanasına çatan kimi hər şey qurtarır, buradan o yana kitab qalaqları, siqaret kötökləri, şərab şüşələri, səliqəsizlik, pintilik, baxımsızlıq başlayır, hər şey – kitablar da, əlyazmaları da, xəyallar da tənhalığın, insan olmaq probleminin, mənasını itirmiş insan həyatına yeni bir mənə vermək həsrətinin dumanına bürünür.

Budur, indi də araukariyanın yanından keçirəm... Pilləkən ikinci mərtəbədəki mənzillərdən birinin artırmasından keçir. Şübhəsiz, həmin mənzil hamısından təmiz, hamısından səliqəli, hamısından sahmanlıdır. Çünki bapbalaca artırma par-par yanır, səliqə-sahman məbədi kimi işıq saçır, heç insan əli dəyəmə oxşamır. Ayaq qoymağa belə ürək eləmədiyın parket döşəməyə iki qəşəng kətıl, onların da hərəsinin üstünə bir dibçək qoyulmuşdur: birində azaliya gülü, o birində isə qəşəng, şax qamətli, sağlam, tərtəmiz yuyulmuş, son budağının son yarpağınacan parıldayan araukariya ağacı. Hərdən hiss eləyəndə ki, heç kim mənə göz qoymur, oraya bir məbəd kimi baxır, yuxarı pilləkəndə oturub dincimi alır, əllərimi qoynuma qoyub ehtiramla bu balaca səliqə-sahman bağçasına tamaşa edirəm, onun kövrək duruşu, qərıbə tənhalığı ürəyimi yerindən oynadır. Mənə elə gəlir ki, artırmanın o tərəfində, necə deyərlər, araukariyanın müqəddəs kölgəsində, qızılağac parıltısına bələnmiş bir mənzil var. Həmin mənzildə səliqə-sahmanlı, sağlam bir həyat hökm sürür, orada yaşayanlar yuxudan səhər tez durur, lazım olan işləri görür, ailə bayramlarını vaxtlı-vaxtında, şən keçirir, bazar günləri kilsəyə gedir, axşamlar isə tez yatırlar.

Saxta bir gümrəhliklə küçələrdəki yaş asfaltın üstündə yorğalayırdım. Çiskinli dumanın arasından kədərli göz yaşı kimi süzülən fənər işıqları yaş küçənin tutqun əksini udurdu. Yadıma unudulmuş gənclik çağları düşdü; onda payızın son aylarını, qışın belə kədərli, zülmət gecələrini necə də sevərdim!

---

¹⁵ «Дямир дябилгя» – Исвечрянин Базел шящяриндяки кичик бир ресторан, Щессе бурада йашадыьы дьуврдя щямин ресторанда вахтыны кечирмяйи чох севярьмиш.

Onda yağışa, tufana baxmayıb gecəyarıya qədər paltomun içində büzüşə-büzüşə kimsəsiz bomboz təbiətin qoynunda tək-tənha dolaşar, yalqızlıqdan, kədərdən məst olar, qəlbim nəşə ilə, şeirlə dolardı. Və öz daxmama qayıdan kimi çarpayının kənarında oturur, həmin şeri şam işığında dəftərə köçürərdim! İndisə bunların hamısı keçib gedib, heç vaxt geri qayıtmaz, çünki tökülən bir də dolmaz. Buna təəssüf etməyə dəyərmə? Yox, dəyməz! Keçib gedənə təəssüflənməzlər! İndiyə, bu günə, mənasız keçən günlərə, saatlara, təəssüflənmək lazımdır ki, hamısını bircə-bircə itirirsən, nə vaxt qurtaracağımı gözləyirsən, çünki nə sevinc gətirir, nə də qəm. Ancaq Allaha şükür ki, müstəsna da olub, lap gec-gec də olsa, hərdən gah sevinc, gah da kədər gətirən saatlar, bütün sədləri dağıdaraq məni – yolunu azmış bir adamı dünyanın döyünən ürəyinə qovuşduran günlər də tapılıb. Kədərli də olsa, bütün varlığımı bürüyən bir maraqla həmin günlərdən birini, son dəfə necə yaşadığımı xatırlamağa çalışdım. Konsertdə olmuşdu. Gözəl, ulu bir musiqi çalınırdı və iki təqtin arasında taxta nəfəs alətlərinin həzin solosu başlayan kimi o biri aləmin qapısı yenə üzümə açıldı, göylərə baş vurdum, Allahı iş başında gördüm, müqəddəs iztirablar daddım, bu dünyanın heç nəyindən qorunmadım. Heç nəyindən çəkinmədim, hər şeyə «hə» dedim, ürəyimi istəyəndə verdim. Həmin xoşbəxtlik çox çəkmədi, on-on beş dəqiqədən sonra yoxa çıxdı, gecə bir də gəlib yuxuma girdi və o vaxtdan bütün qara günlərimdə hərdən gizli-gizli işıldayır, hətta bəzən bir-iki dəqiqəliyə lap aydınca görünür, Allahın qızılı izi kimi həyatımdan keçib gedir; az qala, həmişə toza-torpağa bələnmiş olur, sonra yenə parıldayır, adama elə gəlir ki, heç vaxt itməyəcək, ancaq həmişə də itib gedir. Bir dəfə gecə uzanmışdım, yata bilmirdim və qəflətən şer deməyə başladım. Elə gözəl, elə qəribə şeir idi ki, dəftərə köçürməyə dəyərdi, ancaq səhər yadımdan çıxdı, iri cövüz köhnlənmiş, çat-çat olmuş xəzəlin arasında qalan kimi içimdəcə gizlənib qaldı. Bir dəfə hansı şairisə oxuyanda, Dekartın, Paskalın hansı ideyası haqqındasa düşünəndə gəldi, bir dəfə də sevgilimlə bir yerdə olanda göründü, səmanın qoynunda qızılı bir cığır açdı. Ah, bizim yaşadığımız həyatda, həddən artıq razı, həddən artıq meşşan, həddən artıq mənəviyyatsız bir zamanədə, belə arxitekturalı mənzərələrin, belə alverin, belə siyasətin, belə insanların arasında həmin müqəddəs cığırı tapmaq çətin məsələdir! Bir dünyanın ki, heç bir işinə qarışmayan, heç bir sevincini bölüşməyəsən, orada yalquzağa, tükü tökülmüş bir abdala dönməyə bilərsənmi? Nə teatrına, nə kinosuna dözür, nə qəzetini, nə də müasir kitablarını oxuya bilirəm. Heç başa düşürəm ki, bu insanlar ağzına kimi dolu vağzallarda, otellərdə, sönlük, zəhlətökən musiqilərin başına götürdüyü qəhvəxanalarda, varyetələrdə, beynəlxalq sərgilərdə, bayram şənliklərində, elm-savad tamarzıları üçün oxunan mühazirələrdə, iri idman meydanlarında hansı həyat həvəsini, hansı sevinci axtarır?! Minlərlə adamın əldən-ayaqdan getdiyi bu sevincləri mən nə anlayır, nə də bölüşürəm. Halbuki, istəsəm, hamısı mənə də nəsib olar. Ömrümün çox nadir xoşbəxt anlarında mənim duyğularımı, adına əsl səadət, böyük hadisə, ekstaz, əsl ilham dediyim şeyləri isə – aləm olsa-olsa, poeziyada axtarır, poeziyada sevir. Adi həyatda isə bunları səfehlik sayır. Əgər bütün aləm düz eləyirsə, qəhvəxanalardakı musiqi, kütləvi əyləncələr, aza qane olan amerikansayağı adamlar haqlıdırsa, demək, onda mən haqsızam, mən dəliyəm, demək mən elə doğrudan da, tez-tez dediyim kimi, yalquzağam, yolunu azıb tanımadığı, bilmədiyi, duymadığı bir aləmə düşən, özünə yurd-yuva, yemək-içmək tapmayan heyvanam.

Çoxdan adət etdiyim bu xəyallarla yaş küçələrdən keçərək şəhərin ən sakit, ən qədimi məhəllələrindən birinə yetdim. Küçənin o biri tərəfində zülməti yarıb çıxan bomboz daş divarla üzbəüz durdum. Ona baxmaqdan xoşum gəlirdi, balaca kilsə ilə köhnə bir xəstəxananın arasında qayğısız-qayğısız dayanmışdı. Gündüzlər tez-tez gəlib onun kələ-kötür üzünə tamaşa edirəm, gözlərim dincəlir. Şəhərin mərkəzində belə sakit, lal divarlar çox azdır, yoxsa addımbaşı üstünə «Mağaza», «Vəkil», «Alim», «Həkim», «Dəllək», «Döyənəyin qənimi» yazılmış lövhələr özünü adamın gözünə soxur. Bu köhnə divarsa yenə də lal-dinməz dayanmışdı, lakin onda nəşə bir dəyişiklik vardı. Düz ortasında balaca, qəşəng, çatmalı qapını görəndə lap çaşbaş qaldım. Bilmədim çoxdanmı varmış, yoxsa təzə qoyulub. Yox, köhnədir, şübhəsiz ki, lap qədimdəndir. Çox güman ki, həmin balaca, bağlı taxta qapı bir neçə əsr bundan əvvəl hansı monastırınsa mürgü döyən həyatına açılmış. Elə bu gün də elədir, yalnız monastırın özü yoxdur və ola bilsin ki, onu yüz dəfə görmüşəm, ancaq fikir verməmişəm, bəlkə də, təzə rəngləndiyi üçün diqqətimi cəlb etdi. Hələ də dayanıb diqqətlə ona baxır, lakin yaxın gedə bilmirdim,

çünkü küçə çox yaş idi, quru yeri qalmamışdı. Səkidəcə dayanıb tamaşa edirdim. Çox qaranlıq idi və mənə elə gəldi ki, onu ya çələnglə, ya da nəşə əlvan bir şeylə bəzəyiblər. Bütün diqqətimi toplayıb yenə diqqətlə baxanda gördüm ki, üstündə bir lövhə parıldayır, mənə elə gəldi ki, hətta yazısı da var. Gözlərimi çox zilləsəm də, oxuya bilməzdim.

Axırda suya, palçığa baxmayaraq o tərəfə adladım. Köhnədiyindən yaşıl-boz rəngə çalan divardakı qapının üstündə bir işıq ləkəsi vardı və həmin ləkənin üstündə al-əlvən hərflər oynayıb, tez-tez yoxa çıxır, təzədən peyda olur, yenə itib-batırdı. Fikirləşdim ki, axırda bu qədim divarın da zibilini çıxarıb reklama çevirdilər! Bu arada «gizlənpaç oynayan» sözlərdən bəzilərini tuta bildim. Çətin oxunurdu, mənasını gərək fəhm eləyəydin, hərflər də güclə seçilir, tez də yoxa çıxırdı. Bununla nəyisə reklam eləyən heç ağıllı adama oxşamırdı. Çox güman ki, bədbəxtin, yalquzağın biri idi. Görəsən, reklam üçün niyə qədim şəhərin bu zülmətə bürünmüş küçəsindəki divarı seçib. Axı gecənin bu vaxtında, yağışlı havada buralarda heç kəs olmur! Bəs onun yazıları niyə belə ötəri, qaçağan, sehrli, oxunmazdır? Yox, dayan, axır ki, bir neçə sözü dalbadal tuta bildim:

Sehrli teatr¹⁶
Giriş hamı üçün deyil
– Hamı üçün deyil

Qapını açmaq istədim, ancaq köhnə, iri dəstək tərپənmədi ki, tərپənmədi. Oynaşan hərflər yoxa çıxıb, birdən-birə görünməz oldu, sanki, mənasızlıqlarını özləri də duyub kədərləndilər, heçə döndülər. Bir az geri çəkildim, palçığın lap qatı yerinə düşdüm. Lakin hərflər bir daha görünmədi, parıltı da söndü, elə palçığın içindəcə dayanıb əbəs yerə xeyli gözlədim.

Gözləməyin daşını atıb səkiyə çıxanda, qarşıma – işıldayan asfaltın üzərinə bir neçə əlvan hərf səpələndi. Oxumağa başladım:

Yalnız-dəlilər-üçün!

Ayaqlarıma su keçmişdi, donurdum, ancaq yenə də xeyli gözlədim. Daha heç nə görünmədi. Hələ də dayanıb zərif, al-əlvən hərflərin yaş divarda, işıldayan qapqara asfaltın üzərində necə oynadığı barədə düşünəndə, yadıma keçmiş xəyalların bir yeri düşdü: qəflətən uzaqlaşan, haradasa itib-batan, qızılı rəngə çalan cığır...

Donurdum və həmin cığırı arzulaya-arzulaya, yalnız dəlilər üçün açılmış o sehrli teatrın həsrətini çəkə-çəkə gedirdim. Artıq bazar meydanına çatmışdım. Burada hansı gecə əyləncəsi desən vardı; hər addımda bir afişə, bir lövhə görürdün: «Qadınlardan ibarət xor kapellası», «Varyete», «Kino», «Rəqs axşamı». Ancaq heç biri mənim üçün deyildi, bunlar «hamı» üçün, normal adamlardan ötrü idi və həmin adamlar da dəstə-dəstə, tələsə-tələsə qapılardan içəri doluşurdular. Ancaq, hər halda, kədərim azca yüngülləşdi, özgə bir aləmin təması qəlbimi rıqqətə gətirdi, gözlərim önündə al-əlvən hərflər oynadı, qəlbimə hoparaq ən gizli tellərə toxundu, yenə də qızılı rəngə boyanmış cığırın parıltısı göründü...

---

¹⁶ романын ясас идея-мязмунунун якс олундуьу анлайыш. Инсан рушунун сещирли эцзэцснц тяъясссм едир. «Йалгузаг» романында тясвир олунмуш «Сещирли театр»да Щарри Щаллерин дахили щяйатынын сящняляри ойнанылыр. Щессенин фикринья, «сещрбазлыьын» кюмяйи иля инсанын дахили алями иля хариьи алям арасында мювьуд зиддийятляри арадан галдырмаг олар, йяни инсанын дахилиндя эедян просесляри эерчяклящдириб, эюзля эюрцня биян яйани щадисяляря чевирмяк мцмкцндцр.

Gəzə-gəzə gedib Nuh əyyamından qalmış bir meyhanaya çıxdım. İlk dəfə buraya iyirmi beş il əvvəl getmişdim və həmin vaxtdan bəri heç nə dəyişməmişdi, sahibədə həminki idi, indi burada oturanların bəziləri də... Onlar da əvvəlki yerlərində oturmuşdular və elə əvvəlki bədələrdə içirdilər. Həmin sadə meyhanaya girdim. Bu da bir sığınacaqdır. Bura da araukariya olan pilləkən kimidir, burada da doğmalığ, həmdəm tapa bilmirəm. Tapdığım yalnız səhnə qarşısında sakit bir yer olur və həmin səhnədə də yad adamlar yad əsərlər oynayırlar, amma bu sakit yerin öz üstünlükləri var: adam az olur, səssiz-küysüzdür, musiqi yoxdur, bir-iki sakit meşşan örtüksüz taxta masaların (bəli-bəli, nə bir mərmər, nə bir şirəli metal, nə bir məxmər, nə bir mis) arxasında oturub və hərəsinin də qabağında bir bədə ləzzətli şərab. Bəlkə də, üzdən tanıdığım bu bir neçə daimi müştəri xalis flister idi və evlərində – öz flister mənzillərində tənha mehrablar, mənasız məmnunluq bütləri qoydurmuşdular. Bəlkə də, elə mənim kimi təklənmiş, yolunu azmış adamlar, ya da arzuları puç olduğundan sakitcə şərab düşkününe çevrilənlər, yalquzaqlar, bədbəxt bəndələr idi – burasını dəqiq deyə bilmərəm. Hərəsinə bir vətən həsrəti, bir məyusluq, nəyinsə əvəzini çıxmaq ehtiyacı çəkib bura gətirmişdi: evli olanlar subaylıq çağlarını axtarır, yaşı ötmüş məmurlar tələbəklik illərinin sevincini «dadırdılar». Və hamısı da qaradınmız, vuran idi, qadınların xor kapellasına qulaq asmaqdansa, mənim kimi yarım litr Elzas şərabı içməyi üstün tuturdular. Elə buradaca lövbər saldım. Bir saat, hətta iki saat oturmaq olardı. Elzas şərabından bircə qurtum içən tək hiss etdim ki, bu gün səhər çörəyindən başqa dilimə heç nə dəyməyib.

Möcüzəyə bax, insan nələri uda bilərmiş?! Təxminən, on dəqiqə qəzet oxudum, başqalarının sözlərini çeynəyə-çeynəyə öz seliyinə bulaşdıran, ancaq həzm edə bilməyib geri qaytaran bir məsuliyyətsiz toxuduqlarını gözlərimlə beynimə yeritdim. Düz bir sütunu uddum. Sonra insan əlinin qurbanı olmuş dananın bağırdan bir iri parçanı yedim. Lap möcüzə oldu! Lakin ən ləzzətli Elzas şərabı idi. Həddən artıq tünd, gözəlliyi göz qamaşdıran, özümlü dadı ilə seçilən şərabları adi günlərdə heç xoşlamıram. Daha çox təmiz, yüngül, adı dillərə düşməmiş yerli şərabları üstün tuturam; nə qədər istəyirsən iç, ləzzətli olur, kənd, torpaq, səma, meşə ətri verir. Bir piyalə Elzas şərabı, bir tikə də yaxşı çörək – ən ləzzətli xörək bu idi! Artıq bir pay bağırı ötürmüşdüm və ümumiyyətlə, ət xörəyindən xoşum gəlməsə də, mənə ayrı cür ləzzət vermişdi, hətta ikinci piyalə də gəlmişdi. Elə bunun özü də bir möcüzəydi: haradasa yaşıl çəmənlərin qoynunda sağlam, qoçaq adamlar üzüm yetişdirir, ondan şərab çəkirdilər ki, dünyanın müxtəlif guşələrində, uzaq-uzaq yerlərdə yavaş-yavaş əyyaş çevrilən bəzi ələcsiz meşşanlar, çarəsiz yalquzaqlar bu piyalələrdən bir az cəsarət, nəşə içsinlər.

Eybi yox, qoy bu da bir möcüzə olsun! Çox yaxşı oldu, yenə azca köməyi dəydi, hala gəldim. Gec də olsa, qəzetdəki xəşilə dönmüş sözlərə güldüm, bir az yüngülləşdim və qəfil yenə o nəfəs alətlərindən qopan həzin tərənə yadıma düşdü, bapbalaca sabun köpüyü kimi beynimdə yumrulanıb qalxdı, işıldadı, bütün dünyanı min rəngə boyadı, sonra da asta-asta səngidi. Kaş, bu həzin, ilahi tərənə gizləncə gəlib qəlbimdə kök salaydı və günlərin bir günü min rəngə çalan tər çiçək kimi açılaydı! Elə olsa, mən heç ölərdimmi? Yaşadığı dünyanı dərk etməyən, yolunu azmış heyvan olsam da, mənim bu səfeh həyatımda da nəşə bir mənə vardı. Nəşə uzaq-uzaq ellərin harayını eşidir, ona cavab verirdi. Beynimdə isə min-min şəkillər həkk olunmuşdu.

Paduadakı kilsənin balaca mavi qübbəsindən pərvazlanan Cotto mələikləri¹⁷! Onların yanıca qoşa gedən Hamlet ilə boynuna çələng taxmış Ofeliya – yer üzündəki bütün kədərlərin, anlaşılmazlıqların ən gözəl rəmzi! Göylərdə süzən Canotto od tutmuş şarın içində durub şeypur çalır! Atilla Şmelts¹⁸ təzə şlyapasını əlində gəzdirir! Borobudur¹⁹ dağ kimi qalanmış heykəllərini uçurub

---

¹⁷ Ъотто мялаикяляри – интибаш дьврцнцн мяшщур италйан рянэкарларындан бири олан Ъоттонун (1066-1337) Пауда щящяриндяки килсянин гцббясиндя чякдийи мялаикяляря ишарядир.

¹⁸ Эюлярдя сцзян Ъанното, Атилла Шмелтс – Жан Полун

dağdır! Bu gözəl obrazlar min-min başqa ürəklərdə yaşasa da, on minlərlə ayrı naməlum şəkillərin, səslərin də vətəni, görən gözü, eşidən qulağı yalnız mən idim. Hələ qədim xəstəxananın sökülüb-dağılmış, üstünə yaşıl-boz rəngə çalan ləkələr düşmüş, çatdaqları, dəlmə-deşikləri min cür naxışa dönmüş divar! Kim onun harayına cavab verir, kim ona qəlbində yer eləyir, kim onu sevir, kim o incə, can verən naxışların seyrini duyurdu? Bir də rahiblərin zərli miniatürlərlə bəzədilmiş qədim kitabları, yüz, iki yüz il əvvəl yaşamış alman şairlərinin öz xalqı tərəfindən unudulmuş, didilib tökülmüş cildləri, keçmiş musiqiçilərin əlyazmaları, nəşrləri, müxtəlif səslərin daş heykəlinə dönmüş, saralmış not dəftərləri! Kim onların mənalı, hiyləgər, həsrət dolu harayını eşidir, kim onların ruhunu, seyrini öz ürəyinə yığıb özgə, yad bir aləmdə gəzdirirdi? Kim zəlzələdən uçub-dağılmış, para-para olmuş, lakin tam ölməyərək özünə təzədən kiçik bir ehtiyat zirvəsi yaratmış Qubbio²⁰ dağlarında bitən o balaca, ötkəm sərv ağaclarını hələ də xatırlayırdı? Kim ikinci mərtəbədə yaşayan qoçaq evdar qadının və onun par-par parıldayan araukariyasının qədrini bilirdi? Kim hər gecə buludların Reyn üzərində sürünən dumana vurduğu naxışların mənasını oxuyurdu? Əlbəttə, Yalquzaq! Və kim öz puç olmuş həyatının xarabalıqlarına səpələnən mənalı axtarır, mənasız görünən şeylərdən əzab çəkir, üzdən səfeh görünən şeylərlə yaşayır, bu dəhşətli qarmaqarışıqlıqda vəhy eşidəcəyinə, Allaha yavuu düşəcəyinə hələ də gizli bir ümid bəsləyirdi?

Əlimi sahibənin təzədən doldurmaq istədiyi piyalənin ağzına tutub ayağa durdum. Daha şərab lazım deyildi. Yenə o qızılı cığır parıldadı, mənə əbədiyyəti, Motsartı, ulduzları xatırlatdı. İndi bir az nəfəs alar, yaşayar, öz varlığını duyurdum. İndi mənə əzab çəkmək, qorxmaq, çəkinmək lazım deyildi!

Sükuta qərq olmuş küçəyə çıxanda, soyuq küləyin ətrafa səpələdiyi narın yağış fənərlərə cırıpıraq şüşə kimi parıldayırdı. Bəs indi hara? Əgər möcüzə baş versəydi, bütün arzularımı həyata keçirə bilsəydim, XVI Lüdovik üslubunda tikilmiş xudmani, qəşəng bir zal istəyərdim, ustad musiqiçilərin ifasında Hendelin, Motsartın iki-üç pyesinə qulaq asardım. İndi elə bunun üstündə köklənmişdim. O nəcib, xəfif musiqini, allahların dirilik suyunu ləzzətlə içdiyi kimi ruhuma çiləyərdim. Ah, kaş indi bir dostum olaydı! Elə bir dost ki, hansı evin çardağında oturaraq şam işığında xəyala dalmış olsun – yanında da skripkası və mən də bu sakit gecədə xəlvətçə onun yanına gedəydim, səssiz-səmirsiz dik pilləkənlə qalxaydım. Lap mat qalaydı, sonra da söhbətləşə-söhbətləşə, musiqiyə qulaq asa-asa bir neçə saatlığa öz dünyamızdan qopaydıq! Bir vaxtlar bu səadəti tez-tez dadardım. Ancaq yavaş-yavaş uzaqlaşdı, əlimdən tamamilə çıxıb getdi, o günlərlə indinin arasına xəzan vurmuş illərdən çəpər çəkildi.

Tərəddüdlə evə tərəf döndüm, paltonun yaxalığını qaldırıb əsanı yaş asfalta dirəyə-dirəyə irəlilədim. Nə qədər yavaş getsəm də, yaşadığım hücrəyə yenə tez çatıram. Mənim üçün yurd sayılan bu balaca qəfəsdən heç xoşum gəlmirdi, ancaq onsuz da keçinəmmirdim, çünki yağışlı qış gecələrini bayırda keçirdiyim günlər arxada qalmışdı. Allah eşqinə, hara olur-olsun, tək heç nə – nə yağış, nə podaqra sancıları, nə də araukariya bu axşamkı xoş ovqatımı pozmasın! Qoy heç kamera orkestri, skripka çalan yalqız dost da olmasın, onsuz da o həzin melodiya öz içimdə səslənirdi. Hər nəfəs aldıqca həmin ritmlərə uyğun öz-özümə alçaqdan zümzümə edə bilirdim. Fikirli-fikirli yoluma davam etdim. Yox, kamera musiqisi və dostsuz da keçinmək olarmış! İndi özünü zəif bir hərərət həsrəti ilə üzmək gülünc idi! Tənhalıq sərbəstlikdir – elə bunu da arzulayırdım və uzun illərdən sonra qismət oldu. O, soyuq idi, bəli, həm də sakit. Sakitdən də sakit və ulduzlar sayrışan soyuq, sakit kəhkəşan kimi böyük!

Rəqs meydançası olan bir restoranın yanından keçəndə coşqun caz musiqisi yenicə kəsilmiş ətdən qalxan buğ kimi məni bürüdü. Bir anlığa ayaq saxladım. Nə qədər gen gəzsəm də, bu cür musiqilər

---

мцхтялифясярляринин гящряманлары

¹⁹ Боробудур – Индонезийада буддизмин ян мящур мемарлыг абидяляриндян бири

²⁰ Губбио – Италийада йер ады

gizli-gizli məni özünə çəkirdi. Düzdür, cazdan zəhləm gedirdi, ancaq mənim üçün bu günün akademik musiqisindən yüz dəfə əziz idi, öz şən, kobud vəhşiliyi ilə ən ülvi hisslərimə toxunur, qəlbimdə çox sadə, səmimi duyğular oyadırdı.

Bəli, bir anlığa ayaq saxlayıb həmin qan qoxulu coşqun musiqini dinlədim, qəzəblə, ehtirasla belə zalların ab-havasını ciyərlərimə çəkdim. Bu musiqinin yarısı da coşqun, şıltaq, hay-küylü idi, lakin ikisi də körpə mehribanlığı ilə qaynayıb-qarışır, bütövlük yaradırdı. Əsl fəlakət musiqisi²¹ idi və çox güman ki, axırncı imperatorların dövründə Romada da belə bir musiqi olub. Əlbəttə, Baxla, Motsartla, əsl musiqi ilə müqayisədə bu, zibil idi, lakin tək bu deyil, bütün incəsənətimiz, təfəkkür tərzimiz, üzdəniraq mədəniyyətimiz də əsl mədəniyyətlə müqayisədə beləydi. Ancaq bu musiqinin bircə üstünlüyü vardı ki, o da çox səmimi, zənci qəlbi kimi saf, körpə kimi şən, məsum olması idi. Özü üçün nəsə bir az zəncidən, bir az da biz avropalılara bütün gücü-əzəmətinə baxmayaraq, uşaq kimi saf, məsum görünən amerikalılardan götürmüşdü. Görəsən, Avropa da elə olacaq? Artıq o da bu yoldadı? Bəlkə biz – keçmiş Avropanın, keçmiş əsl musiqinin, keçmiş əsl poeziyanın biliciləri, pərəstişkarları, elə doğrudan da, çox ağır nevroz xəstəliyinə tutulmuş səfəhlərin kiçik bir dəstəsiyik və sabah hamımızı ələ salacaq, unudacaqlar? Bəlkə bizim adına «mədəniyyət», «mənəviyyət», ürək, gözəllik, müqəddəslik dediklərimizin hamısı boş bir xəyal imiş, özləri də çoxdan ölüb gedib, yalnız bizim kimi bir neçə dəli onları həqiqət əbədiyyət hesab eləyir? Bəlkə, onlar, elə doğrudan da, heç gerçək olmayıb, yaşamayıb? Bəlkə, biz dəlilərin uğrunda əlləşib-vuruşduğu hər şey ilğim imiş?

Şəhərin qədim məhəlləsi məni öz qoynuna aldı, balaca kilsə yenə qaranlıqdan xəyal kimi baş qaldırdı. Qəflətən axşamkı hadisəni xatırladım. Yadıma sirli qapı, onun üzərindəki sehrli lövhə, gizlənpaç oynayan əlvan hərflər düşdü. Nə yazılmışdı orada? «Giriş hamı üçün deyil» və bir də «Yalnız dəlillər üçün!»

Sınayıcı nəzərlərlə divara baxdım. Ürəyimdə gizləncə dedim ki, kaş o möcüzə yenə baş verəydi. Həmin yazı mən dəlini içəri çağırırdı, balaca qapı üzümə açılaydı. Bəlkə, mənim istədiyim şey elə orada idi, bəlkə, mənim havam elə orada çalınırdı?

Qaranlıqların qoynunda dərin yuxuya getmiş bu qaranlıq, bütöv divar etinasız-etinasız mənə baxırdı, heç yerində qapı, çatma görünmürdü. Sükuta qərq olmuş bütöv bir divardı... Gülümsəyib yoluma davam etdim, gedə-gedə üzümü ona tutub mehribanlıqla dedim: «Yuxun şirin olsun, ay divar, səni oyatmıram. Lakin elə bir gün gələcək ki, səni də sökəcəklər, ya da sırtıq firma reklamları ilə dolduracaqlar. İndisə sən hələ varsan, gözəlsən, sakitsən, mənə əzizsən!»

Qaranlıq divarların birində – lap yanımdaca kimsə hayxıranda, diksindim. Gecəyə qalmış bir yolçu idi, tənha, yorğun addımlarla gedirdi. Əynində göy köynək, başında papaq vardı, çiyində isə ucuna plakat vurulmuş ağac aparırdı. Kəməmindən də bazar çərçiləri kimi iri, ağziyaçıq qutu asılmışdı. Qabağımca yorğun addımlarla gedir, heç mən tərəfə baxmırdı, yoxsa salam verər, siqaret təklif edərdim. Növbəti fənərin işığında ağaca bərkidilmiş qırmızı parçanın üstündəki yazını oxumaq istədim. Lakin plakat yırgalandığı üçün hərfləri anıqdıra bilmədim. Çağırıb xahiş etdim ki, plakata mənə göstərsin. Dayanıb ağacı bir az düz saxladı və mən sayrışan, oynaşan hərfləri oxuya bildim:

Anarxist gecə attraksionu!

Sehrli teatr!

Giriş hamı üçün de...

---

²¹ Щессе классик мусигини инсаньн камиллийя йетмясинин ясас васитяси щесаб едирди. Йазычынын фикринья, классик мусигидян фяргли олараг ъаз мусигисиндя даща чох щисс-щяйьян, ещтирас юн плана чякилир, бу да камалла рущ арасындакы тянасцбцн позулмасындан вя цмумийятля, зяманянин дцшкцнлццндян, мяняви касадлыг дан хябяр верир.

– Elə sizi axtarırdım, – sevinclə qışqırdım. – Sizin bu attraksion nə olan şeydir? Haradadır? Nə vaxt olur?

O, getməyə üz qoydu:

– Hamı üçün deyil, – laqeyd, yuxulu bir səslə cavab verərək aralandı. Yorulmuşdu, evə tələsirdi.

– Dayanın! – deyib onun arxasınca yüyürdüm. – Bu qutuda nə var? Bəlkə, hamısını alası oldum...

Kişi dayanmadan, qeyri-ixtiyari əlini qutuya saldı, balaca bir kitabça çıxarıb mənə uzatdı. Tez götürüb cibimə soxdum. Paltonun düyməsini açıb pul çıxarmaq istəyəndə, kişi yaxınlıqdakı qapıların birinə burulub içəri girdi, onu arxasınca örtüb yox oldu. Əvvəlcə həyətdən ağır addım səsləri eşidildi, sonra taxta pilləkənlərlə qalxdı və səs də kəsildi. Qəflətən hiss etdim ki, mən özüm də yorulmuşam, gecdir, evə getsəm yaxşıdır. Addımlarımı yeyinlətdim və tezliklə yuxuya qərq olmuş məhəllələrdən keçib, köhnə şəhərin hasarları yerində salınmış bağların arasındakı qəsəbəmizə çatdım. Çəmənliklə həmişə yaşlı sarmaşıqların arasındakı kirayə verilən balaca, təmiz evlərdə məmurlar, təqaüdcülər yaşayırdı. Sarmaşıqların, çəmənliyin, küknar ağaclarının yanından ötüb qapıya çatdım, açar yerini, sonra da işığın düyməsini birtəhər tapdım, şüşəli qapıların, pardaxlı dolabların, dibçəklərin arasından sivişib qapımı açdım. Vətən əvəzi olan bu balaca mənzildəki kreslo, soba, mürəkkəbqabı, etüd qovluğu, Novalis, Dostoyevski məni gözləyirdi, özü də, elə bil, evinə qayıdan əsl adamı anası ya arvadı, uşaqları ya qulluqçuları, it-pişiği gözləyən kimi.

Yaş paltonu çıxaranda, kitabça yenə əlimə dəydi. Nazik, keyfiyyətsiz kağızda başdansovdu çap olunmuşdu. «Yanvarda doğulan adam», «Səkkiz gün ərzində necə iyirmi il cavanlaşmaq olar» tipli yarmarka kitabçalarına bənzəyirdi.

Ancaq kresloya çöküb eynəyi taxanda, qəflətən qəlbimdə qərribə bir hiss oyandı ki, burada elə mənim taleyim yazılıb və o yarmarka kitabçasının üzünü oxudum: «Yalquzaq haqqında traktat. Hamı üçün deyil».

Getdikcə artan maraqla, birməfəsə oxuduğum kitabçanın məzmunu belə idi:

YALQUZAQ HAQQINDA TRAKTAT

Yalnız dəlilər üçün

Biri vardı, biri yoxdu, Harri adlı bir kişi vardı və hamı da ona Yalquzaq deyirdi. O da iki ayağı üstündə gəzir, paltar geyirdi və insan idi, ancaq bununla belə həm də Yalquzaq idi²². Bütün dərrakəli adamların öyrəndikləri hər şeyi bu da öyrənmişdi və kifayət qədər də ağıllı idi. Öyrənmədiyi bircə şey vardısı, o da bu idi: heç vaxt özündən, həyatından razı qalmırdı. Bunu heç cür bacarmırdı. Çünki çox narazı adam idi. Bəlkə də, bu, ondan irəli gəlirdi ki, ürəyinin dərinliklərində özünün, əslində, insan deyil, səhralardan azıb gəlmiş yalquzaq olduğunu bilirdi (və ya ona elə gəlirdi ki, bilir). Qoy ağıllı adamlar onun, doğrudanmı, canavar olduğunu, bəlkə, bu dünyaya gəlməmişdən qabaq haçansa cadunun köməyi ilə canavardan insana çevrildiyini və ya dünyaya insan kimi gəlib sonradan canavar ruhunu əxz elədiyini, yaxud da, onun özünə canavar kimi görünməsini xəyal, ya ruhi xəstəlik olduğunu

---

²² Burada Щессе шахсийятин ъямийятдя мяняви парчаланмасы мясялясиня мцраьят едир. Бу, алман романтик ядябийятында, щямчинин Достойевскинин ясярляриндя ян чох раст эялинян мотивлярдяндир вя шахсийятин антищуманист буржуа ъямийятиндя мяняви эярэинлийя таб эятиря билмяйиб даьылмасы просеси иля баьлыдыр.

özləri aydınlaşdırsınlar. Məsələn, ola bilsin ki, bu adam uşaqlığında vəhşi, inadkar, ipə-sapa yatmaz imiş və tərbiyəçiləri də çalışıblar ki, ondakı bu qəddarlığı məhv etsinlər, ona görə də onda belə bir təsəvvür, inam yaradıblar ki, o, əslində, zərif tərbiyə və insanlıq pərdəsinə bürünmüş vəhşidir. Bu haqda uzun-uzadı danışmaq, mübahisə açmaq, hətta kitab da yazmaq olardı, ancaq bunların heç birinin Yalquzağa xeyri dəyməzdi, çünki onun üçün canavar xislətinin cadu ilə yarandığının, ya zorla boynuna qoyulduğunun, yaxud da özünün uydurduğunun heç bir mənası yox idi. Başqalarının bu haqda nə düşündüyünün, özünün nə fikirləşdiyinin də elə bir əhəmiyyəti yox idi, çünki heç biri canavar xislətini onun canından çəkib çıxara bilməzdi.

Deməli, Yalquzağın iki cür təbiəti vardı: biri insan, biri canavar; taleyi belə idi və çox güman ki, bu cür tale o qədər də görünməmiş, nadir tale deyildi. Deyilənə görə, tarixdə belə adamlar çox olub: kiminsə daxilində it, tülkü, kimininkində də balıq, ilan olub və heç biri də bundan ziyan çəkməyib. Həmin adamlarda insanlıqla tülkülük, insanlıqla balıqlıq qoşa yaşayıb, bir-birinə mane olmayıb, əksinə, biri digərinə arxa olub, çoxlarının qibtə elədiyi bəzi ağıllı adamlarda isə tülküliyin və ya meymunluğun insanlıqdan çox olması hətta onlara xoşbəxtlik gətirib. Bunu hamı bilir. Ancaq Harridə başqa cür idi, onun daxilindəki insanlıqla canavarlıq qoşa gəzsələr də, öcəşmişdilər, bir-birinə heç arxa durmurdular, biri o birini təngə gətirmişdi və əgər bir qanda, bir canda iki qan düşməni qoşa gəzirsə, deməli, o heç həyat deyil. Ancaq neyləmək olar, hərənin öz qisməti var və heç biri də asan başa gəlmir.

Bizim Yalquzaq da başqa qoşatəbiətlilər kimi öz duyumlarında gah canavar olurdu, gah da insan və canavar olanda, insan marığa yatıb ona göz qoyur, bütün hərəkətlərini mühakimə edir, tənzimləyir, insan olduğu vaxtlarda isə canavar belə edirdi. Məsələn, Harrinin insan kimi ağına yaxşı bir fikir gələndə, nəcib, müqəddəs hisslər keçirəndə və ya nəşə yaxşı bir iş görəndə, daxilindəki canavar dişlərini qıcayır, gülür, öz qanlı kinayəsi ilə demək istəyirdi ki, bütün bunların hamısı gülüncdür, bu cür nəcib əməllər səhralardan azıb gəlmiş bir heyvana – ürəyindən tək-tənha səhralarda yortmaq, bəzən də gödən yırtmaq, qan tökmək həvəsi keçən canavara heç yaraşmır və canavar gözü ilə baxılan hər hansı insani hərəkət o dəqiqə dəhşətli dərəcədə gülünc, mənasız, səfeh, boş bir şey kimi görünürdü. Ancaq Harrinin çanavarlığı tutub başqalarına diş qıçayanda da, cəmi insanlara, onların saxta, eybəcər hərəkətlərinə, adət-ənənələrinə nifrət edəndə də, qənim kəsiləndə də belə olurdu. Onda insani hisslər pusquda dayanaraq, onun adi, sağlam, vəhşi canavar nəşəsinə zəhər qatırdı.

Yalquzaq da belə yaranmışdı və məlum şey idi ki, Harrinin həyatı xoş keçmirdi. Ancaq bu o demək deyildi ki, çox bədbəxt idi (baxmayaraq ki, özünə belə görünürdü, çünki hamı payına düşən bədbəxtliyi ən böyük bədbəxtlik sayır). Ümumiyyətlə, bunu heç kimin haqqında demək olmaz. Daxilində canavar xisləti olmayan da əslində, heç xoşbəxt deyil. Hətta ən bədbəxt həyatın belə günəşli günləri, daşlı-qumlu yerlərdə bitən boynubükük səadət çiçəkləri olur. Yalquzağın da həyatı belə idi. Onu da danmaq olmaz ki, çox vaxt bədbəxt olur, hətta sevib-sevildiyi adamları da bədbəxt eləyə bilirdi. Çünki Harrini sevən adamlar onun yalnız bircə tərəfini görürdülər. Bəziləri onu nəcib, ağıllı, özünəməxsus bir adam kimi sevir, ancaq daxilindəki canavarı görəndə kimi dəhşətə gəlir, bütün ümidləri alt-üst olurdu. Onlar bunu görməyə bilməzdilər, çünki Harri də yer üzündəki bütün varlıqlar kimi bütövlükdə sevlmək istəyirdi, ona görə də daxilindəki canavarı gizlədərək məhəbbətini əziz tutduğu adamları aldatmaq istəmirdi. Ancaq elələri də vardı ki, məhz ondakı canavarlığı – sərbəstliyi, vəhşiliyi, ramedilməzliyi, təhlükəni, əyilməzliyi sevirdi və birdən görəndə ki, bu vəhşi, qəzəbli canavar həm də insandır, o da adamdan mehribanlıq, nəciblik umur, Motsarta qulaq asmaq, şeir oxumaq, bəşəri ideallara sahib olmaq istəyir, həddən artıq kədərlənir, məyus olurdular. Belələri daha çox məyus olur, qəzəblənirdilər və beləliklə də, Yalquzaq özündəki qoşalığı, ikili təbiəti təmasda olduğu yad talelərə də calayırdı.

Kim desə ki Yalquzağı tanıyır, onun puç olmuş acınacaqlı həyatını təsəvvürünə gətirə bilər, çox səhv eləyir, çünki hələ hamısını bilmir. Məsələn, bilmir ki (axı hər qaydanın bir istisnası var və bir də yüz dəfə peyğəmbərə yalvarmaqdan sonra, bir dəfə Allaha yalvarmaq yaxşıdır), Harrinin də həyatında istisnalar, xoşbəxt günlər olurdu, daxilində gah canavar, gah da insan sərbəst, rahat nəfəs alır, düşünür, yaşayır, bəli, hətta nadir hallarda da olsa, barışır, bir-birini əzik tuturdu. Ancaq bu o demək deyildi ki,

biri yatanda, digəri ayıq qalır, əksinə, ikisi də bir-birinə arxa durur, qoşalaşırdılar. Bütün yer üzündə olduğu kimi, bu adamın da həyatında bəzən gündəlik qayğılar, həmişə təkrarlanan, vaxtli-vaxtında görülən adi işlər, sanki, bircə anlığa dayanmaq, qırılmaq, öz yerini qeyri-adiliyə, möcüzəyə, mərhəmət hissənə vermək xətrinə yaşayırdı. Bu qısa, təsadüfi xoşbəxt anların Yalquzağın bədbəxt taleyinin yumşalması, çəkdiyi əzabların əvəzini çıxması, bununla da sədətlə iztirabın axır ki tarazlaşması, ya da ola bilsin ki, bu qısa, ancaq coşqun sədətin həmin qısa iztirablı anları üstələməsi, yuyub aparması ayrı bir söhbətin mövzusu və boş adamlar bu barədə istədikləri qədər baş sındıra bilərlər. Canavar özü də bu barədə tez-tez baş sındırırdı, lakin həmin günlər onun mənasız, xeyirsiz günləri hesab olunurdu.

Burada bir şeyi də demək lazımdır ki, Harri kimi adamlar həddən artıq çoxdur, daha doğrusu, sənətkarların əksəriyyəti belədir. Bu cür adamların iki qəlbi, iki varlığı olur, onlarda xeyirlə şər, ata qanı ilə ana qanı, məhəbbət və iztirab çəkmək qabiliyyəti Harrinin daxilindəki insanlıqla canavarlıq kimi bir-birinə qarışmış, biri digərinə düşmən kəsilib. Və həmişə narahat olan belə adamlar təsadüfi xoşbəxt anlarında bəzən elə bir güc, təsvirəgəlməz gözəllik görür və ani sədət köpüyü hərdən coşaraq iztirab dənizi üzərində elə bərq vura-vura şahə qalxır ki, bircə anlığa parlayan sevinc işıq saça-saçə gedib başqalarını da tapır, onları da ovsunlayır. Beləliklə də, iztirab dənizi üzərində qalxan həmin ani sevinc köpüyü kimi qiymətli sənət əsərləri yaranır. Bu cür sənət əsərlərində iztirab çəkən adam bircə anlığa öz taleyini o qədər üstələyir ki, sədəti ulduz kimi işıq saçır və görənlər də ona nəşə əbədi bir şey, öz sədət arzuları kimi baxırlar. Bu əməllərinə, əsərlərinə nə ad qoymalarından asılı olmayaraq, həmin adamların heç həyatı yoxdur: yəni, əslində, heç mövcud deyil, necə olduğu da bilinmir. Onlar hakim, həkim, çəkməçi, müəllim kimi qəhrəman, sənətkar, mütəfəkkir deyillər. Əksinə, həyatları əbədi əzaba məhkum olunmuşdur və bu cür ömrün qarmaqarışıqlığından boylanmış o nadir anların, əməllərin, fikirlərin, əsərlərin mənası nəzərə alınmazsa, bədbəxt dirlər, mənasız dirlər, puç durlar. Bu cür adamların arasında qəribə bir təhlükəli, dəhşətli fikir də mövcuddur ki, guya, ümumiyyətlə, bütün insan həyatı ulu nəməmin yarımçıq saldığı bir uşaqdır, təbiətin vəhşi, amansız, səhv təcrübəsidir. Onların arasında başqa bir fikir də yayılıb ki, insan, bəlkə də, bir az ağıl bəxş olunmuş heyvan deyil, həm də Allah bəndəsidir, qisməti də ölməzlikdir.

Hər bir insan tipinin xüsusi nişanəsi, fərqləndirici cəhətləri, özünəməxsus ləyaqəti, naqisliyi və günahı var. Yalquzağın da nişanəsi onun gecəquşu olması idi. Səhərçağı Yalquzaq üçün günün ən pis vaxtı idi, ondan qorxurdu, ömründə də xeyrini görməmişdi. Hələ indiyəcən heç bir səhər çağında əməlli-başlı sevinməmiş, günortayacan heç bir xeyirli iş görməmiş, ağına heç bir yaxşı fikir gəlməmiş, nə özünə, nə də başqasına sevinc bəxş edə bilməmişdi. Yalnız gün dönəndən sonra tədricən canına hərərət yayılır, oyanar və yalnız axşamüstü şər qarışandan sonra ömrünün ən yaxşı, məhsuldar, narahat, bəzən də sevinc dolu parlaq çağlarını yaşamağa başlayardı. Onun tənhalıq, müstəqillik həsrəti də elə bununla bağlı idi. Heç kəs onun kimi sərbəstlik arzusunda ola bilməzdi. Cavanlığında, kasıb vaxtında, gündəlik çörəyini özü qazanan zamanlarda ac qalmağı, cır-cındır içində gəzməyi üstün tutar və bununla da öz cüzi sərbəstliyini qoruyub saxlaya bilərdi. Özünü heç vaxt pula, firavan həyata, qadına, dəbdəbəyə satmamış, dünyanın gözüne xoş gün, sədət kimi görünən şeylərə min dəfə tüpürmüş, yaxına buraxmamışdı ki, azadlığı əlindən çıxmasın. Dünyada heç nəyə vəzifə dalınca qaçmaq, öz ömrünü günlərə, illərə bölmək, başqalarının dediyi ilə oturub-durmaq qədər nifrət eləməzdi. İdarələrdən, dəftərxanalardan, kabinetlərdən, ölümü qədər zəhləsi gedir, kazarma dustaqlığını xəyalına gətirəndə isə onu dəhşət bürüyürdü. Bəzən çox böyük qurbanlar bahasına bu cür işlərdən yaxasını qurtara bilmişdi. Burada onun gücü, məğrurluğu öz sözünü demiş, əyilməz, inadkar olmuş, xasiyyəti isə möhkəm, dönməz qalmışdı. Ancaq bütün əzabları da, taleyi də elə bu məğrurluğu ilə bağlı olmuşdu. Axırda həminin başına gələn onun da başına gəldi: bütün varlığı ilə, inadla axtardığı şeyi tapdı, ancaq tapdığı o qədər çox oldu ki, bir adam üçün artıqlıq elədi. Əvvəlcə arzusu, sevinci olan şey sonradan acı taleyinə çevrildi. Hakimləri hakimiyyət, pulgirləri pul, nəşə axtaranları isə nəşənin özü məhv edər. Yalquzağı da sərbəstliyi məhv edirdi. Məqsədinə yetdi, lap sərbəst oldu, heç kimə itaət eləmədi, heç kimə də qulaq asmadı, nə edəcəyini, necə edəcəyini özü təkbəşinə

müəyyənləşdirdi. Çünki istənilən güclü adam nəyisə bütün varlığı ilə axtaranda mütləq tapır. Ancaq Harri axtardığı sərbəstliyi tapanda qəflətən hiss etdi ki, bu sərbəstlik ölümdür. Tamam yalqız qalıb, bütün dünya ondan üz döndərüb, cəmi insanlara, hətta özünə də biganələşib, ayrılığın, tənhalığın getdikcə seyrəkləşən havasında yavaş-yavaş boğulur. Təklük, müstəqillik daha onun arzusu, məqsədi yox, taleyinə, qismətinə dönmüş, tilsimli bir arzuya çevrilmişdi, geri durmaq da olmazdı və nə qədər qollarını geniş açıb xoş niyyətlə, həsrətlə insanlara qaynayıb-qarışmaq istəsə də, xeyri olmurdu, heç kim yaxın buraxmırdı. Ancaq bu o demək deyil ki, hamının ondan zəhləsi gedir, hamı ondan iyrənirdi. Əksinə, çoxlu dostu vardı. Çoxunun da ondan xoşu gəlirdi. Lakin həmişə payına düşən yalnız adicə bir mehribanlıq, cüzi rəğbət hissi idi. Onu harayasa dəvət edər, hədiyyə verər, gözəl-gözəl məktublar yazardılar. Ancaq heç kim ona yaxınlaşmaz, qaynayıb-qarışmaz, sevincini-kədərini bölüşmək arzusunda və iqtidarında olmazdı. Belə bir tənha, sakit, qapalı, süst ab-havaya düşmüşdü ki, heç bir istək, heç bir həsrət oraya yol tapa bilməzdi. Bu, onun həyatını səciyyələndirən əlamətlərdən idi.

Digər əlaməti də, onun «özünü öldürən»lər cərgəsində olmasıdır. Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, yalnız gerçəkdən canına qəsd eləyənlərə «özünü öldürən» demək düzgün deyil. Belələrinin arasında, necə deyirlər, təsadüfən özünü öldürənlər daha çox olur, ancaq intihar həvəsi onların varlığından, canından irəli gəlmir. Böyük şəxsiyyəti, səciyyəvi əlaməti, qərribə taleyi ilə seçilməyən düjün-düjün, sürü-sürü adamların da bəzisi özünə qəsd edir, ancaq heç biri öz mahiyyəti, təbiəti etibarlı ilə «özünü öldürənlər» sırasına düşmür, lakin bütün varlığı, mahiyyəti ilə bu zümrəyə aidlərin çoxu, bəlkə də, əksəriyyəti heç özünə əl qaldırmır. «Özünü öldürənlər» üçün – Harri də belələrindən idi – ölümlə mütləq təmasda olmaq lazım deyil, bunu intiharsız da eləmək mümkündür. «Özünü öldürən» üçün ən səciyyəvi əlamət onun öz «mən»inə haqlı da, haqsız da olsa – təbiətin çox təhlükəli, şübhəli, zərərli bir toxumu kimi baxmasıdır. Ona elə gəlir ki, həyatı tükəndən asılıdır, sanki, sıldırım bir qayanın lap ucunda dayanıb, kimsə kənardan üfürsə, ya da dərindən nəfəs alsın, heçliyə yuvarlanacaq. Bu cür adamların taleyi onunla seçilir ki, onlar, heç olmasa, öz təsəvvürlərində intihar etməyi ən düzgün ölüm növü sayırlar. Demək olar ki, lap cavan vaxtlarından özünü göstərməyə başlayan, sonralar isə həmin adamın əbədi yol yoldaşına çevrilən bu cür ovqatın səbəbi həyat həvəsinin zəifliyi deyil. Əksinə, «özünü öldürənlərin» arasında da həddən artıq cəsarətliyi olur. Ancaq bizim «özünü öldürən» adlandırdığımız həssas, kövrək təbiətli adamlar bir balaca sarsılında, adicə xəstəlikdən belə, qızdırmağa başlayan kimi o dəqiqə intihar etmək qərarına gəlirlər. Əgər özündə cəsarət, məsuliyyət hissi tapıb, ayrı-ayrı həyat hadisələrinin daxili quruluşunu öyrənmək əvəzinə, insanın özü ilə məşğul olan bir elmimiz, ya da antropologiyaya, psixologiyaya bənzər bir tədqiqat sahəmiş olsaydı, bu cür faktlar da hamıya bəlli olardı.

Məlum məsələdir ki, bizim «özünü öldürənlər» haqqında dediklərimizin hamısı səthidir, onun əsl mahiyyəti isə psixologiya ilə bağlıdır – deməli, fizikanın bir sahəsidir. Məsələyə metafizik baxımından yanaşdıqda, o, başqa görkəm alır, çünki bu cür baxımda «özünü öldürənlər» hamıdan ayrı düşdüklərinə peşman olan, öz əli məqsədlərini kamilləşməkdə, mükəmməlləşməkdə deyil, ölməyə, ilkinə, Allaha, kainata qovuşmaqda görən adam təsiri bağışlayırlar. Belə təbiətli insanların çoxu həqiqətən intihar etməyi heç cür bacarmırlar, çünki onun günahlarını əvvəlcədən yaşamış olurlar. Lakin buna baxmayaraq, hamısı bizim üçün «özünü öldürən» kimi qalır çünki onlar xilaslı həyatda deyil, ölümdə görünür və nə vaxt desən, alçalmağa, ölməyə, çıraqlı kimi sönməyə, ilkinə qayıtmağa hazırdırlar.

Hər bir güc nə vaxtsa zəifliyə çevrilə bildiyi kimi (bəzi hallarda isə çevrilməlidir), əsl «özünü öldürən» də bunun əksinə olaraq, əksər hallarda zahiri zəifliyini gücə, dayağa döndərə bilir və özü də bunu lap tez-tez eləyir. Harri – Yalquzaq da belələrindən idi. Bu tipə məxsus minlərlə adam kimi, onun üçün də ölümün qapısının hər an açıqlığı fikri yalnız gəncliyə məxsus kövrək xəyalpərvərlik deyildi, əksinə, o, bu fikirdə özü üçün təsəlli, dayaqlı tapırdı. Bəli, bütün bu tipli adamlarda olduğu kimi hər bir sarsıntı, hər bir ağrı, başına gələn hər bir müsibət Harridə də yalnız ölüm yolu ilə onlardan yaxasını qurtarmaq həvəsi oyadırdı. Lakin həmin həvəsdən tədricən o, həyat üçün çox xeyirli bir fəlsəfə yaratdı. Həmin ehtiyat yoldan istənilən vaxt istifadə edəcəyinə inanması ona qüvvət verir, hər cür iztirabın, bədbəxtliyin dadını görmək həvəsi yaradırdı. Vəziyyəti lap dözülməzləşəndə isə amansız bir sevinc hissi

keçirir, sanki, kiminsə bədbəxtliyindən zövq alırdı: «Axı mən insanın nələrə dözə bildiyini görmək həvəsi ilə alışıb-yanıram. Görsəm ki, daha dözmək olmur, onda həmin qapını açaram və bununla da hər şey qurtarar». Elə «özünü öldürənlər» var ki, bu fikirdən qeyri-adi bir qüvvət alırlar.

Başqa bir tərəfdən də bütün «özünü öldürənlər»ə həmin ölüm növü ilə mübarizə aparmaq bacarığı da bəxş olunub. Onların hər biri ürəyinin hansı dərindən qatındasa yaxşı bilir ki, intihar etmək çıxış yolu olsa da, hər halda, qeyri-qanunidir, əlacı kəsilmələrin tutduğu ucuz yoldur və əslində, öz əlində ölməkdənsə, həyatın əlində ölmək daha şərəfli, daha gözəldir. Bunu bilməsi və bir də ononizm ilə məşğul olanların keçirdiyi utancaqlıq hissəyə oxşayan vicdan əzabı əksər «özünü öldürənlər»in ölümlə daimi mübarizəyə sövq edir. Klemptoman öz eybi ilə necə döyüşsə, onlar da intiharla eləcə mübarizə aparırlar. Bu mübarizədən Yalquzağın da xəbəri vardı və onu müxtəlif silahlarla aparmışdı. Axırda, təxminən, qırx yeddi yaşına çatanda, xoş, həm də gülməli bir fikrə düşdü və özü də tez-tez ondan ləzzət almağa başladı. Qərara gəldi ki, məhz əlli yaşına çatanda özünü öldürəcək. Özlüyündə belə razılaşırdı ki, həmin gün ehtiyat yoldan istifadə edib-etməyəcəyi onun ovqatından asılı olmalıdır. Qoy başına nə iş gəlir-gəlsin, qoy lap xəstələnsin, müflisləşsin, dərdi-qəmi aşırıb-daşsın – fərqi yoxdur, hamısının ömrü qısa olacaq, uzaqbaşı, günü-gündən azalan bu bir neçə il, ayı, günü əzaba döndərəcək! Və doğrudan da, əvvəllər ona daha çox əzab verən, hətta az qala bütün varlığını sarsıdan bəzi müsibətlərə indi asanca dözə bilirdi. Hansı səbəbdənsə vəziyyəti daha da pisləşəndə, tənhalığına, yalquzaqlığına, vəhşiliyinə ayrı bir dərd də, itki də qoşulanda, onlara: «Bircə dayanın, qoy ikicə il də gəlib keçsin, sizinlə haqq-hesabı çürüdərəm!» – deyə bilirdi. Sonra da ləzzətlə xəyalə dalırdı: əlli yaşı tamam olanda, məktublar, təbrik teleqramları gələcək, o isə əlindəki iti ülgüclə bütün ağırlara əlvida deyəcək, həmin qapını çəkib arxasınca bağlayacaq... Onda görüm sümüklərin sızılması, dərd-ələm, baş ağrısı, mədə sancısı neyləyəcək?!

İndi yalnız onun özünəməxsus fenomenliyini, daha doğrusu, meşşanlığa qərribə münasibətini izah etmək, onların nədən irəli gəldiyini araşdırmaq qalır. Çıxış nöqtəsi kimi əvvəlcə onun «meşşanlıq»a münasibətini götürək, çünki elə özü də «məndən danış» deyir.

Yalquzaq öz təsəvvüründə meşşan dünyasından tamam uzaq idi. Çünki nə ailə həyatı, nə də ictimai xudbinlik tanıyırdı. Buna görə də özünü gah təklənmiş bir sərsəri, gah bədbəxt bir zahid, gah da həddindən artıq ağıllı, dahilik vergisi verilmiş, həyatın adi normalarından yüksəkdə dayanan görkəmli bir şəxsiyyət hesab edirdi. Bilə-bilə meşşanlara nifrət bəsləyir və meşşan olmaması ilə öyünürdü. Ancaq bununla belə, haradasa təpədən-dırnağacan meşşan həyatı sürür, pulunu bankda saxlayır, vəziyyəti ağır olan qohumlarına əl tutur, bəzək-düzəyə çox uymasa da, abırlı, sadə geyinir, polis, vergi agentliyi və buna bənzər hökumət orqanları ilə ümumi dil tapmağa çalışırdı. Bunlardan əlavə, hansı bir güclü, gizli həsrətsə onu həmişə xırda meşşan dünyasına – sakit, ləyaqətli, tərtəmiz bağçası, par-par parıldayan pilləkəni olan, ab-havasından səliqə-sahman ətri gələn evlərə tərəf çəkirdi. Düzdür, özünü xırda-para ayıblardan, şiltaqlıqdan, meşşan dünyasında gen gəzən qərribə bir adam, ya da dahi kimi hiss eləməkdən xoşu gəlirdi, amma bununla belə, heç vaxt, necə deyərlər, həyatın meşşanlıqdan uzaq olan ən ucqar nöqtəsində də yurd salıb yaşamırdı. Nə zorakılarla müstəsnaların, nə də canilərlə hüquqsuzların arasında qərar tuta bilir, əksinə, həmişə meşşanlar əyalətində yaşayır, lap onlara qarşı çıxsada, üsyan etsə də, meşşan qayda-qanunları, düzəni, ab-havası ilə təmasda olurdu. Bundan əlavə, xırda burjua tərbiyəsi almış, onun bəzi təsəvvür və qəliblərini özündə saxlamışdı. Məsələn, nəzəri cəhətdən fahişəliyin heç də əleyhinə deyildi, ancaq hər hansı bir fahişəni ciddi qəbul eləyib, ona adi kimi baxa da bilmirdi. Bir də görürdüün dövlətin, cəmiyyətin daşqalaq elədiyi siyasi canını, inqilabçını və ya mənəvi pozğunluq lap qardaşı kimi sevirdi, lakin qəlbində hər hansı bir oğruya, caniyə, sadistə aid meşşan mərhəmətindən başqa heç nə hiss eləyə bilmirdi.

Beləliklə, öz həyatının, əməlinin bir hissəsi ilə inkar etdiyi, uzaq qaçdığı şeyi digər hissəsi ilə təqdir və təsdiq edirdi. Hətta çoxdan meşşan mühitinə qismət olmayan bir yüksəkliyə qalxsada da, artıq meşşan idealından uzaqlaşsa da, ürəyinin yarısı yenə o dünyanın yanında idi, çünki hər cür qayda-qanuna, adət-ənənəyə ciddi əməl edilən sığallı bir meşşan evində böyüyüb başa çatmışdı.

«Meşşanlıq»ın özü isə mövcud həyat tərzi kimi tarazlığa can atmaqdan, insan münasibətlərindəki

sayzsız-hesabsız təsadiüflərlə təzadlar arasında ortağ nöqtə tapmaq cəhdindən başqa bir şey deyil. Nümunə üçün o təzadlardan birini – elə lap paklıqla əxlaqsızlığı götürsək, bizim bu bənzətmənin mənası öz-özünə aydınlaşır. İnsanın imkanı var ki, özünü bütövlükdə mənəvi həyatın ixtiyarına versin, ilahi qüvvəyə qovuşmağa can atsın, paklıq ideali ilə yaşasın. Ancaq onun, eyni zamanda özünü bütövlükdə ehtirasın ixtiyarına buraxmaq, hisslərin əsirinə çevirmək və hər şeyi bircə anın səadətinə qurban vermək imkanı da vardır. Bu yollardan biri paklığa, mənəvi şəhidliyə, Allah yolunda fədakarlığa, digəri isə əxlaqsızlığa, eyş-işrət əsirliyinə, çürüməyə aparır. Ancaq meşşan bu yolların tən ortasında yaşamağa çalışır. Heç vaxt ümitsizliyə qapılmır, nəşənin, asketizmin quluna çevrilmir, nəyinsə yolunda şəhid olmur, öz faciəsi ilə razılaşmır. Əksinə, onun ideali fədakarlıq deyil, öz «Mən»ini qoruyub saxlamaq olur, nə paklığa, nə də onun əks qütbünə can atır, heç nəyin mütləqliyinə dözmür, həm Allaha, həm də nəşəyə tapınır, comərd olmaq istəyir, ancaq bu dünyanın zövq-səfasından da keçə bilmir. Bir sözlə, son hədlərin arasında hər cür fırtınadan, tufandan uzaq, rahat bir yer axtarır, axırda onu da tapır, ancaq bu zaman mütləqliyə, son həddə aparan mənalı həyatı, mənalı hissləri itirir. Mənalı həyatı isə yalnız öz «mən»ini qurban verməklə qazanmaq olar. Meşşansa öz «mən»ini (özü də kəmkəsirli «mən»ini) hər şeydən yüksək tutur. Beləliklə o, qurban verdiyi həmin mənanın hesabına etibarlı, təhlükəsiz bir həyat tapır, divanəlik əvəzinə vicdan rahatlığı, nəşə əvəzinə zövq, azadlıq əvəzinə rahatlıq, od-alov əvəzinə xoş bir hərərət qazanır. Buna görə də meşşan öz mahiyyəti etibarilə ölüvay, qorxaq olur, öz-özünə qiymət verməyə çəkinir, ipə-sapa tez yadır. Nəticədə də hakimiyyətin yerinə əksəriyyəti, gücün əvəzinə qanunu, məsuliyyətin əvəzinə isə səsvərməni qoyur.

Məlum şeydir ki, sayca nə qədər çox olsa da, bu cür zəif, qorxaq məxluqlar çox duruş gətirə bilməz, belə keyfiyyətləri ilə uzaqbaşı, yırtıcı canavarların arasına düşmüş qoyun sürüsü rolunu oynaya bilər... Bununla belə, hərdən görürük ki, məhz güclü şəxsiyyətlərin hökmranlığı dövründə meşşanı divara qısnayırlar, ancaq yenə də məğlub olmur, hətta bəzən açıq-aşkar dünyaya meydan oxuyur. Bəs bu necə olur? Deyərdin ki, nə sürü-sürü olmağın, nə comərdliyin, nə «otteh sense»nin,²³ nə də hər hansı bir təşkilatın onu bu faciədən xilas etməyə gücü çatmayacaq! Axı həyat həvəsi çoxdan sönmüş adama dünyanın heç bir təbibisi əlac eləyə bilməz! Ancaq bununla belə, meşşanlıq yaşayır, möhkəmlənir, günü-gündən çiçəklənir. Bəs niyə?

Cavab belədir: ona görə ki, Yalquzaqlar var. Əslində, meşşanlığın həyatverici qüvvəsi özünün normal üzvləri deyil, əksinə, həyat idealları dumanlı, sürüşkən olduğu üçün onun tələsinə keçən sayzsız-hesabsız autsadeyrlərdir. Meşşanlar cəmiyyətində həmişə çoxlu sərt, vəhşi təbiətli adamlar yaşayır. Bizim Yalquzaq Harri buna ən yaxşı misaldır. İşə bax, heç bir meşşana qismət olmayan bir şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlmiş Harri, nifrətin və özünənifrətin bəxş etdiyi qüssə dolu sevinclə bərabər kamillik nəşəsini də dadmış Harri, qanunlardan, comərdlikdən, «cotten sense»dən zəhləsi gedən Harri zorla meşşanlığın əsirinə çevrilib və indi də yaxasını ondan qurtara bilmir. Beləliklə də, əsl meşşanlıq bayrağı altında müxtəlif təbəqədən olan insanlar, müxtəlif talelər, ziyalılar birləşir, ancaq hamısının da meşşanlıq yaşı keçmiş olur. Bunlar mütləq qanunların hökm sürdüyü bir həyatda yaşayası adamlardı və hamısı da əvvəlcə infantil hisslərlə ona bağlanır, sonradan isə həyat həvəsi zəifləyir, getdikcə daha pis yoluxur, oradaca ilişib qalır, onun üzünə çevrilir, ona qulluq göstərməyə başlayır. Çünki meşşanlığın həyat prinsipi dahilərin («Əksimə getməyə – müttəfiqimdir!» prinsipinin tərsidir).

Əgər biz Yalquzağın qəlbinə bu baxımdan yanaşsaq görərik ki, o, öz yüksək şəxsiyyəti ilə meşşanlığa yad bir insandır – axı hər bir adamın yüksəklərə qalxmış şəxsiyyəti axırda qayıdıb onun «mən»inə qarşı çevrilir və onu təzədən məhv etməyə çalışır. Görərik ki, o, paklığa da, əxlaqsızlığa da eyni həvəslə can atır, ancaq hansı zəifliyin, ətalətin ucbatındansa özünü geniş, kimsəsiz fəzanın qoynuna ata bilmir və hələ də ana bətnindən qanına keçmiş meşşanlığın seyrində qalır. Bu, onun kainatdakı mövqeyi, bu, onun buxovudur. Ziyalılardan çoxu, sənət adamlarının əksəriyyəti bu qəbildəndir. Onlardan yalnız ən güclüsü meşşan mühitinin ab-havasını yarım əbədiyyə qovuşa bilir, qalanları isə təslim olub vəziyyətlə barışır, meşşanlığa nifrət edir, ancaq yenə də meşşan kimi yaşayır,

²³ Сь лам дцщцнъя

onu gündən-günə möhkəmləndirir, şöhrətləndirir. Çünki hamısı bilir ki, axır ayaqda yaşamaq xətrinə onu təsdiq etməli olacaqlar. Düzdür, deyilənlərin heç biri o saysız-hesabsız varlıqların faciəsinə çevrilə bilmir, ancaq, hər halda, bədbəxt, qaragün olmağa bəs eləyir və onların istedadı da həmin bədbəxtliyin cəhənnəm alovunda bişib yetişir, daha məhsuldar olur. Bunlardan qaçıb canını qurtaran bir neçəsi isə mütləqliyə qovuşur, sonra da çox heyrətamiz bir tərzdə məhv olub gedir. Əsl faciə bunlarınkıdır və özləri də bir-iki nəfər ancaq ola-olmaya. Yerdə qalanlarsa qismətindən ayrılı bilmir. Meşşanlıq da çox vaxt onların istedadına hörmətlə yanaşır. Belələrinin üzünə xəyali də olsa üçüncü bir müstəqil aləmin qapısı da açılır ki, onun da adı yumordur. Bu yumor dünyası öz qapılarını rahatlıq tanımayan, əbədi əzaba məhkum olan, fəciliyə, ulduzlar kəhkəşanına qovuşmağa gücü çatmayan, özlərini mütləqlik üçün yaranmış hesab eləsələr də, həmin mütləqlikdə yaşamağı bacarmayan Yalquzaqların üzünə həmişə açıq qoyur, yalnız bu şərtlə ki, onların ruhları əzablar içində möhkəmlənmiş, çevikləşmiş olsun. Əsl meşşan bunu başa düşməsə də, yumor həmişə haradasa meşşanlıq sayılır. Onun xəyali aləmində bütün Yalquzaqların dumanlı, çoxotaqlı idealları həqiqətə çevrilir: burada təkə paklığı da, əxlaqsızlığı da eyni vaxtda təsdiqləmək, əks qütbləri bir-birinə yaxınlaşdırmaq deyil, həm də meşşanlıqın özünü qəbul etmək mümkün olur. Axı Allahın seyrinə düşən hər kəs istənilən vaxt istənilən canını təsdiq də, inkar da edə bilər, lakin onların ikisi də və eləcə də başqa mütləq şəxsiyyətlər, üstəlik, o laqeyd, miyanə orta yolu, meşşanlıqı heç vaxt qəbul edə bilməzlər. Yalnız yumor – dahilik üçün yaranıb, dahi ola bilməyənlərin, fəciliyin sərhədlərinə qədər gəlib çıxanların, həddən artıq istedadlı olan bədbəxtlərin bu nadir tapıntısı – bəli, yalnız yumor (bəlkə də, bəşəriyyətin ən dahi, özünəməxsus nailiyyəti) olmaz olar eləyir, insan varlığının bütün sahələrini öz prizmasına bələyərək onları birləşdirir. Dünya hesab eləmədiyin bir dünyada yaşamaq, hörmət etdiyin qanunlardan yüksəkdə dayanmaq, nəyəsə sahib ola-ola «sanki, heç nəyim yoxdur» demək, nədənsə əl çəkib, onu əl çəkmək hesab eləməmək – ali həyat müdrikliyinin belə çox yayılmış, müxtəlif qəliblərdə təkrarlanan tələblərini yalnız və yalnız yumor həyata keçirə bilər.

Əgər yumor duyumu və istedadından heç də məhrum olmayan Yalquzaq düşdüüyü cəhənnəm odunda bu seyrli şərbəti tərə döndərüb canından çıxara bilsəydi, yaqin ki, xilas olardı. Ancaq buna indi gücü çatmazdı. Lakin ümid, imkan hələ də qalırdı. Qoy Yalquzağı sevnələr, sevincinə, qəminə şərik olanlar ona bu xoş günü arzulasınlar. Düzdür, onda da meşşan mühitində ilişib qalacaq, lakin əzabları bir az yüngülləşəcək, istedadı daha məhsuldar olacaq. Meşşan dünyasına məhəbbətli-nifrətli münasibətindəki sentimentallıq yox olacaq, bu aləmə bağlılığı rüsvayçılıq kimi bir daha ona əzab verməyəcək.

Belə bir Yalquzaq buna çatmaq və ya bəlkə də, ürək eləyib axırda o geniş fəzanın qoynuna atılmaq üçün mütləq özü ilə üz bəüz dayanmalı, şübhə-tərəddüdlər yuvası olan qəlbinə dərinədən nəzər salmalı, özünü tam dərk etməliydi. Onda öz şübhəli, dəyişməz varlığını bütün çılpalığı ilə görər və gələcəkdə də eys-ışrət aləminin cəhənnəm əzabından sentimental-fəlsəfi təsəllilərin qoynuna, oradan da canavar xislətinin məsti-xumar dünyasına qaçmazdı. Onda insanlıqla canavarlıq məcbur olub yalançı hissələrə uymadan bir-birini yaxından tanıyar, göz-gözə dayanardılar. Onda ya partlayış baş verər, ikisi də bir-birindən həmişəlik ayrılar, Yalquzaq da biryolluq məhv olub gedər, ya da yumor hissəyə uyaraq təmənnalı bir izdivaca girərdilər.

Ola bilsin ki, günlərin bir günü bu son imkan Harriyə qismət oldu. Ola bilsin ki, günlərin bir günü o, özünü tapdı: ya bizim balaca güzgülərdən biri əlinə keçdi, ya Ölməzlərə rast gəldi, ya da bizim seyrli teatrlardan hansındasa viranə qəlbinə xilas edəcək şeyi tapdı... Min cür belə imkanlar onu gözləyir. Taleyi inadla onları özünə tərəf çəkir və meşşanlıqın bütün autsayderləri də bu seyrli imkanların ab-havasında yaşayır. Elə bircə himə bənddir, ildırım o dəqiqə çaxacaq!

Heç vaxt öz daxili bioqrafiyasının bu səhifələrini görməsə də, Yalquzaq bütün bunların hamısını yaxşı bilir. Bilir ki, bir binaya bənzəyən bu dünyada yeri haradadır, duyur və bilir ki, ölməzlər var, duyur və qorxur ki, nə vaxtsa özünə rast gələ bilər, bilir ki, dünyada belə bir güzgü var, tapıb ona baxmaq vacibdir, ancaq həmin güzgüyə baxmaqdan da ölümü qədər qorxur.

Bu araşdırmanın sonunda axırncı bir uydurmanın, köklü yalanın üstünü açmaq qalır. Bütün

«izah»ların, hər cür psixologiyanın, nəyisə anlamaq cəhdinin köməkçi bir vasitəyə, nəzəriyyəyə, mifologiyaya, yalana ehtiyacı vardır. Vicdanlı müəllif, imkanı daxilində, öz hekayətinin sonunda bu yalanların üstünü açmalıdır. Əgər mən «yuxarı»dan, «aşağı»dan danışırımsa, bu fikri izah etmək lazımdır, çünki «yuxarı» da, «aşağı» da yalnız təfəkkürdə, yalnız mücərrədlikdə olur. Dünyanın özü isə heç bir «yuxarı», «aşağı» tanımır.

Söziün qıyası, «Yalquzaq» da belə bir uydurmadır. Əgər Harri daxilində həm canavarlıq, həm də insanlıq hiss edir və özünün iki əks, ədavətli varlıqdan ibarət olduğunu düşünürsə, deməli, bu, əslində, hər şeyi sadələşdirən bir mifologiyadır. Harri heç də canavar-insan deyil və əgər biz də, onun özü uydurub özü də inandığı bu yalanı həqiqət hesab etsək, Harriyə qoşatəbiətli bir adam, Yalquzaq kimi baxsaq, demək, asan yolla izah xətrinə yalandan istifadə etmiş oluruq ki, indi də həmin səhvi düzəltmək lazımdır...

Taleyini bizə başa salmaq üçün Harrinin özünü yarıcanavar-yarınsan hesab etməsi, gah hisslərin, gah da aqlın əsirinə çevrilməsi, əslində, çox yöndəmsiz bir sadələşdirmədir. O, gerçəkliyi zorla təhrif edir, daxilindəki ziddiyyətləri çəkdiyi əzabların kökü hesab eləyir. Zahirən inandırıcı görünən bu fikirsə, əslində, səhvdir. Harri bir tərəfdən özündə «insanlıq» – yəni ram etdirilmiş, muma dönmüş, ağılla, hisslərlə, düşüncələrlə cilalanmış bir aləm tapırsa, digər tərəfdən də, «canavarlıq» – yəni vəhşi, qəddar, ramedilməz, ipə-sapa yatmaz bir instinkt dünyası görür. Varlığının ilk baxışda çox aydın seçilən iki düşmən qütbə bölünməsinə baxmayaraq, Harri hərdən daxilindəki insanlıqla canavarlığın hansı xoş andasa barışdığını şahidi olur. Əgər o, həyatının ayrı-ayrı anlarında, hər işində-əməlinə, hiss və duyğularında insanlıqla canavarlığın payını dəqiqləşdirmək istəsəydi, ağzı dağa dirənərdi və onda bu gözəl «canavarlıq nəzəriyyəsi» də alt-üst olub gedərdi. Çünki heç bir insan, hətta lap ibtidai zəncinin, idiotun özü də elə sadə deyil ki, onun varlığını iki, ya üç əsas əlamətlə izah etmək mümkün olsun. Harri kimi mürəkkəb bir adamın mahiyyətini adicə canavarlığa, insanlığa bölməklə izah etmək sadələvhlikdür, boş şeydir, uşaq oyunudur. Harrinin iki deyil, yüz cür, min cür təbiəti vardır. Onun həyatı (hər bir insan həyatı kimi) yalnız paklıqla əxlaqsızlıq, instinktlə ağıl dünyası kimi ikicə qütbün arasında deyil, yüzlərlə, minlərlə qütbün arasında cövlan edir.

Harri kimi ağıllı, savadlı bir adamın özünü «Yalquzaq» sayması və bununla da ziddiyyətli, mənalı həyatını belə adi, kobud primitiv qəlibə salmaq ümidi bizi təəccübləndirməməlidir. İnsan hər şeyi ali dərəcədə fikirləşməyə qabil deyil və hətta ən ağıllı, ən savadlı adamlar da həmişə dünyaya, özünə bu cür sadələvh, adi, yalançı qəliblərin prizmasından baxır. Ən çox da özünə! Çünki hərənin öz «mən»ini bir vahid şəkildə təsəvvür etməsi, bəlkə də, hamı üçün anadangəlmə, məcburi bir ehtiyacdır. Bu yanlış fikir nə qədər tez-tez, özü də ağır zərbələrə məruz qalsa da, yenə imkan tapıb işini görür. Hakim qatillə üzbəüz oturub onun gözünün içinə baxarkən, bircə anlığa qatilin də onun (hakimin) səsi ilə danışdığını eşidərsə, qarşısındakının bütün hərəkətlərini, əməllərini, imkanlarını özündə tapanda, tez qayıdıb yenidən vahidləşir, hakimə çevrilir, öz «mən»inin doğma qanına tələsir, borcunu yerinə yetirərək qatili ölümə məhkum edir. Əgər hər hansı nadir istedadlı bir adamın həssas qəlbinə «çoxcəhətli olmaq» şübhəsi damarsa və o da bütün dahilər kimi «şəxsiyyətin vahidliyi» adlı boş xülyaları darmadağın edərək özünü çoxtəbiətli, müxtəlif «mən»lərin məcmusu hesab edərsə, bunu bircə dəfə ağzından qaçırması kifayətdir. Həmin dəqiqə əksəriyyət üstünə tökülüşər, elmi köməyə çağırar, onu şizofrennik hesab eləyər, bəşəriyyəti həmin bəxbəxtin ağzından çıxan həqiqəti eşitməyə qoymaz. Bir də ki, hər düşünən şəxsin bildiyi, lakin danışmağa ürək eləmədiyi sözləri burada xırdalamağın nə mənası? Əgər kimsə heç nəyə fikir verməyib «mən»in uydurma «vahidliyi»ni qoşalaşdırmağa çalışırsa, deməli o, dahi kimi bir şeydir, bu da olmasa, nadir, maraqlı müstəsna. Əsl həqiqətdə isə ən sadələvh «mən»in özü də vahid deyil, əksinə, həddən artıq əlvan bir dünya, balaca bir ulduz kəhkəşanı, biçim, inkişaf, sükunət, varislik, imkan qarmaqarışığdır. Bu qarmaqarışıqlığın hərəsini ayrı-ayrılıqda götürüb, ona bir vahid kimi baxmaq, öz «mən»indən adi, qəlibə salınmış, sərhəd-hüduqları aydınca görünən varlıq kimi danışmaq cəhdi isə yalandır və hər bir insana xas olan bu yalançılıq, lap ucaların ucası da olsa, görünür, hava, su kimi daxili tələbatdan, ehtiyacdan irəli gəlir.

Bu yalan, sadəcə, bir metaforaya əsaslanır. Hər bir insan cisimcə vahiddir, ancaq ruhən yox.

Hətta ən zərif poeziyada da, adətən, zahirən bütöv, zahirən vahid personajlardan istifadə olunur. Mütəxəssislər, başçıxanlar indiyəcən mövcud olan poetik formalar arasında dram janrını hamısından yüksək tutur və düz də eləyirlər. Çünki yalnız o, «mən»in çoxcəhətli varlıq kimi təsvir edilməsinə böyük imkan yaradır (və yaxud yarada bilər), ancaq bu şərtlə ki, onun personajının təkzibedilməz, təkrarsız, bitkin cismani vahidliyi kobud şəkildə təhrif edilərək bizə vahid varlıq kimi görünməsin. Elə buna görə də sadələşmə estetikası hər kəsi özünəməxsus xüsusi vahid varlıq kimi təsvir edən xarakterlər dramına daha çox üstünlük verir. Yalnız lap uzaqlarda tədrisən bir şübhə qığılcımı közərməyə başlayır ki, bunların hamısı, bəlkə də, ucuz, dayaz bir estetikadır. Və biz də hər şeydə zahiri görünüşdən çıxış edərək qanımızda olmayan, ancaq haqqında elüzəri məhəbbətlə, ağızdolusu danışdığımız, «mən» və «şəxsiyyət» haqqındakı uydurmaları kəşf edən antikliyin gözəllik anlayışlarını öz böyük dramaturqlarımızla bağlamaqda yanılıyıq. Qədim hind poeziyasında belə bir anlayış yerli-dibli yoxdur. Hind eposunun qəhrəmanları da ayrı-ayrı şəxslər deyil, nəyisə özlərində təcəssüm etdirən insan tükəsidir²⁴. Bizim müasir dünyada da elə poetik əsərlər var ki, onların müəllifi, tam şüurlu şəkildə olmasa da, şəxsiyyət, xarakter dəyişkənliyi pərdəsi altında insanın mürəkkəb mənəvi dünyasını təsvir etməyə çalışır. Kim bunu görmək istəyirsə, həmin əsərlərin obrazlarına vahid bir varlıq kimi deyil, müəyyən hissələr, tərəflər, hər hansı tam vahidliyin (lazım gələrsə, şair qəlbinin) müxtəlif aspektləri kimi baxmalıdır. «Faust»a bu cür yanaşan üçün Faust, Mefisto, Vaqner və başqaları vahid varlıq, qeyri-adi bir şəxsiyyət kimi görünəcək və ayrı-ayrı obrazlarda deyil, məhz bu tam vahidlikdə insan qəlbinin əsl mahiyyətindən nəşə bir nişanə tapacaq. Faust bütüən məktəb müəllimlərinin əzbər bildiyi, flisterlərisə üşərgələndirən, heyrətə salan: «Ah, köksümdə iki qəlb gəzdirirəm mən!» – kəlamını deyəndə, yəqin ki, Mefistonu da, onun köksündə gəzdirdiyi min cür başqa qəlbləri də unudur. Bizim Yalquzağa da elə gəlir ki, köksündə iki qəlb (canavarlıq və insanlıq) gəzdirir və köksü də onlar üçün darlıq eləyir. Əslində, köks də, bədən də bir şeydir, ancaq onda yaşayan qəlblərin sayı iki deyil, beş deyil – minlərlə, milyonlardır. İnsan özü də soğan kimi qat-qatdır, parça kimi min cür səpdən toxunub. Bunu yalnız qədim asiyalılar dərk edib və buddist yoqları yaratmaqla şəxsiyyət haqqındakı xülyaları darmadağın etməyin əməlini tapıblar. Bu bəşər tarixinin də min cür qəribə, məzəli oyunları var: Hindistanın min illərlə əlləşib-vuruşub darmadağın etdiyi xülyaları Qərbi dünyası indi müdafiə edir, hər vasitə ilə möhkəmləndirməyə çalışır.

Əgər bir Yalquzağa da bu baxımdan yanaşsaq, onun öz gülüncə qoşatəbiətliyiindən niyə əzab çəkdiyinin səbəbini başa düşərik. Faust kimi ona da elə gəlir ki, iki qəlb bir köks üçün həddən artıq çoxdur, gec-tezi onu partlada bilər. Ancaq, əslində, bu, çox azdır və Harri də onu belə primitiv şəkildə dərk etməklə bədbəxt qəlbinə zor etmiş olur. Çox savadlı olsa da, Harri ikidən o yana sayə bilməyən ibtidai insan kimi bəzi şeyləri qarışdırır. Bir hissəsini insan, digərini isə canavar adlandırır və elə bilir ki, bununla da özünü tən bölüb qurtardı. O, «insan» hissəsinə daxilindəki mənəviyyəti, incəlikləri, kamilliyi, «canavar» hissəsinə isə hərisliyi, vəhşiliyi, qarmaqarışıqlığı aid edir. Ancaq həyatda heç nə düşüncəmizdə, bədbəxt, səfeh dilimizdə olduğu kimi asan başa gəlmir və Harri də vəhşi «canavarlıq» metoduna əl atmaqla özünü ikiqat aldatmış olur. Hətta adam qorxur ki, «insan» hissəsinə qəlbinin insanlıqdan hələ çox uzaq olan guşələrini, canavarlığa isə canavarlığın özündən də bəşər xasiyyətlərini aid edə bilər.

Hamı kimi Harriyə də elə gəlir ki, insanlığın mənasını yaxşı başa düşür, ancaq əslində, tez-tez yuxuda və ya şüuruna nəzarət edə bilmədiyini anlarda ürəyinə damsa da, onu başa düşür. Kaş bu ürəyinə damanları unutmayaıdı, onlardan özü üçün bir nəticə çıxarayaıdı! Axı insan dəyişməz, əbədi bir varlıq deyil (öz müdriklərinin ürəyinə başqa cür damsa da, antik dövrün ideali belə idi), əslində, hər hansı bir keçid kimi təbiətlə ruhun arasına salınmış nazik, qıl körpüdür. Bir ülvi həvəs onu ruhun,

²⁴

Иязычы гядим щинд ядьябиййатында тез-тез тясвир олуна «аватар» щадисясиня, йяни, гящряманларын вя аллащларын Ылддян-Ъилдя, щякилдян-щякля эирмясиня ищаря едир.

Allahın yanına səsləyir, bir gizli həsrət isə ilkinliyə, ana təbiətin qoynuna çağırır, həyatı da qorxa-qorxa, titrəyə-titrəyə bu iki qüvvənin arasında döyükdür... Əslində, insanların «insanlıq» məfhumu barədə dedikləri həmişə müvəqqəti bir meşşan sazişi olur. Bu saziş də həddən artıq hərisliyi qəbahət kimi rədd edir, bir az şüurlu olmağı, abır-həya gözləməyi, heyvani hissərdən azadlığı tələb edir, kiçik mənəviyyət iştiratına nəinki icazə verir, hətta onu vacib də sayır. Belə sazişdən yaranan «insan» da başqa meşşan idealları kimi tez güzəştə gedən, utancaq, sadələvh, həm də bic olur, öz qəzəbli ulu nənəsi təbiəti, zəhlətökən ulu babası ruhu aldadaaraq onların arasında miyanə bir yer tapıb yaşamağa çalışır. Buna görə də meşşan «şəxsiyyət» adlandırdığı şeyi qəbul edib ona dözü, eyni zamanda, şəxsiyyətini də dövlət adlı kərtənkələnin əlinə verir, ikisini də həmişə bir-birinə qarşı qoyur. Ona görə də meşşan bu gün kafir kimi oda atdığı, cani kimi asdığı adama sabah heykəl ucaldır.

Harri hiss edir ki, «insan» artıq yaranıb başa çatmış varlıq deyil. O, nəşə mənəvi bir ehtiyac, qorxulu olduğu qədər də həsrəti çəkilən uzaq bir imkandır. Bundan əlavə bu gün edam kürsüsü, sabah isə uca bir heykəlin gözlədiyi iki-üç yalqızın «insanlığa» gedən uzun yolda daddığı əzab-əziyyət, nəşə Yalquzağa yaxşı tanışdır. Ancaq onun öz daxilindəki «canavar»a qarşı qoyduğu «insan», əslində, meşşan sazişindən yaranmış miyanə «insan»a daha çox uyğun gəlir. Harri hiss edir ki, bir yol da əsl insanlığa – ölməzliyə aparır və hərdən də tərəddüdlə, azacıq da olsa, həmin yolla gedir, ancaq əvəzində də dəhşətli iztirablara, ağrılara, yalqızlığa düçar olur. Ancaq o, ali ehtiyacı, mənəviyyətin axtardığı əsl insanlığı təsdiq etməyə, ona tərəf can atmağa, ölməzliyə doğru gedən yeganə çıxışa düşməyə qəlbinin dərinliklərində qorxur. Aydınca hiss edir ki, bu qorxu daha böyük əzablara, son məhrumiyyətə, çıxdaşlığa, bəlkə də, elə lap edam kürsüsünə aparır. Hətta bu yolun sonundakı ölməzlik onu nə qədər cəzb etsə də, həmin iztirabları çəkmək, həmin ölümləri ölmək istəmir. Meşşanlara nisbətən insanlığın məqsədini daha yaxşı anlasa da, gözlərini yumur və başa düşmək istəmir ki, əbəs yerə öz «mən»indən yarışıb qalmaq, əbəs yerə ölümdən qaçmaq əbədi ölümə aparın ən qısa yoldur. Ölməyi bacarmaq, qınından çıxmaq, öz «mən»ini əbədi təbəddülata təslim etmək isə adamı ölməzliyə aparır. Ölməzlər içində ən çox sevdiklərində, məsələn, Motsarta pərəstiş edəndə də, yenə son anda ona meşşan gözü ilə baxır, adi bir məktəb müəllimi kimi onun kamilliyini, fədakarlığını, dahilərə xas şəhidliyini, meşşan ideyalarına qarşı biganəliyini sənətkarlıq istedadı ilə izah etməyə çalışır. Lakin bilmir ki, bu əzabkeşlərin, insan olmaq istəyənlərin yaşadıkları meşşan ab-havasını nazik buz qatına döndərən dəhşətli tənhalığa, Gefsiman bağındaki yalqızlığa²⁵ dözmək bacarığıdır.

Ancaq, hər halda, bizim Yalquzaq özündə ən azı Faust qoşalığı kəşf edib və tapıb ki, cismani vahidliyi hələ mənəvi vahidliyi demək deyil, uzaqbaşı, həmahənglik idealına gedən ziyarət yolundadır. İstəyirdi ki, ya daxilindəki canavarın başını əzib tam insan olsun, ya da insanlıqdan əl çəkib, ən azı canavar kimi yekrəng, yekcins bir həyat sürsün. Çox güman ki, ömründə əsl canavarı görüb əməlli-başlı müşahidə etməmişdi. Yoxsa bilərdi ki, heyvanların da vahid qəlbi olmur, onların da gözəl, şax bədənlərində cürbəcür istəklər, vəziyyətlər yaşanır və canavarın da içində təzadlar, uçurumlar var, o da əzab çəkir. Yox, insan «Təzədən təbiətin qoynuna!» deməklə həmişə əzablı, ümitsiz, səhv bir yola düşmüş olur. Harri heç vaxt tam canavar ola bilməz və əgər olsa da görər ki, canavarın özü də sadə, ilkin varlıq deyil, o da həddən artıq çoxcəhətlidir, mürəkkəbdir. Canavarın da canavar köksündə iki, yaxud ikidən də çox qəlbi var və canavarlıq həvəsinə düşən hər bir kəs də öz mahnısında: «Ah, uşaq olmaq nə böyük səadətdir!» – deyən adam kimi çox şeyi unudur. Körpə məsumluğu haqqında mahnı oxuyan o suyuşirin, ancaq xəyalpərvər insan da təbiətin qoynuna, məsumluğa, ilkinliyə qayıtmaq istəyir və tamamilə unudur ki, uşaqlar da daima xoşbəxt olurlar, onların da bəzi daxili ziddiyyətləri, təzadları, min cür dərdi vardır.

Ümumiyyətlə geriyyə – nə canavarlığa, nə də uşaqlığa aparın yol var. Heç nəyin ilkinliyində

---

²⁵ Инъилдя тясвир олунмуш бир эпизода ишарядир. Эуйа, Иса чармыа чякилмяздян яввял Эефсимап баьына чякилиб бир мцддят як-тянща галыбмыш.

məsumluq, sadəlik yoxdur; bütün yarananlar, hətta üzdən çox sadə görünənlər də artıq çoxcəhətli, günaha batmış²⁶, təşəkkül prosesinin çirkəb dolu axınına atılmış olur və heç vaxt, heç zaman da həmin axına qarşı üzə bilmir. Məsumluğa, ilkinliyə, Allahın yanına gedən yol geriyyə deyil, irəliyə – canavarlığa, uşaqlığa deyil, günahlar aləminə, əsl insanlığa doğru aparır. Ay bədbəxt Yalquzaq, heç özünü öldürmək də sənə kömək edə bilməz, onsuz da insanlığa doğru gedən bu uzun, çətin, əzablı yolları keçəcəksən, təbiətindəki ikilik getdikcə çoxalacaq, mürəkkəbliyin daha da artacaq. Öz dünyanı daraltmaq, qəlbini sadələşdirmək əvəzinə, bütün dünyanı əvvəlcə yarısını, axırda da hamısını iniltisizilti ilə genişləndirdiyin qəlbinə yerləşdirməli olacaqsan ki, bəlkə, biryolluq qurtarsın, dinclik tapasan. Budda da, bütün adamlar da bu yolu keçib. Kimi bilə-bilə, kimi də xəbərsiz keçib. Bəxti gətirən də olub, gətirməyən də. Hər bir yaranış kainatdan ayrılmaq, yaranmaq deməkdir. Kainata qayıtmaq, əzablarla dolu təklənmədən qaçmaq, ilahiləşmək – öz qəlbini o qədər geniş açmaq deməkdir ki, bütün kainat təzədən oraya yerləşə bilsin.

Burada söhbət məktəbin, milli iqtisadiyyatın, statistikanın hesabladığı insanlardan, dəniz qırağına yığılmış qum tək, dalğalar özünü sahilə çırparkən ətrafa yayılan çilənti tək küçələrə səpələnmiş adamlardan getmir. Onlar bir neçə milyon olsun və ya az, fərqi yoxdur, xammaldan başqa heç nə deyillər. Xeyr, biz burada sözün həqiqi mənasında insandan, insanlığa gedən yolun mənasından, əzəmətli bəşər övladından, ölməzlərdən danışıyıq. Dahilər bizim düşündüyümüz qədər az və ya ədəbiyyatçıların, tarixçilərin, xüsusən də qəzetlərin dediyi kimi çox da deyillər. Bizə elə gəlir ki, yalquzaq Harridə də kifayət qədər dahilik əlaməti var və o da düşdüyü hər çətinliyi inildəyə-inildəyə, sızıldaya-sızıldaya səfeh yalquzaqlığı ilə bağlamaq əvəzinə, cəsarət edib bəxtini insanlığa gedən yolda sınağa bilər.

Bu cür imkanlara malik adamların yalquzaqlıqla: «Nəfləyim, ürək ikidir!» – deməklə kifayətlənməsi onların meşşanlığa bəslədiyi hürkək məhəbbət qədər təəccüblü və kədərli. Buddanı başa düşə bilən, insanlığın geniş üfüqlərindən, dərin uçurumlarından xəbəri olan bir insan gərək «comme sense»nin, demokratiyanın, meşşan maarifinin ağalığı etdiyi bir dünyada yaşamayırdı. Qorxaq olduğu üçün bu dünyada yaşayır, darlıq hiss eləyəndə, balaca meşşan daxmalarında sıxılından isə hamısını «canavar»ın ayağına yazır və heç cür başa düşmək istəmir ki, həmin canavarlıq bəzən ən yaxşı cəhətidir. Təbiətindəki bütün vəhşilikləri canavarlıq adlandırır və ona qəzəbli, təhlükəli bir meşşan qorxusu kimi baxır, ancaq özünü həssas qəlbli bir sənətkar hesab eləyən bu adam bircə şeyi görmür ki, onun daxilində canavarlıqdan başqa, canavardan da bəxtər çox şey yaşayır və onların da hamısı canavar deyildir: biri tülkü, biri əjdaha, biri pələng, biri meymun, biri də cənnət quşudur. Görmür ki, daxilindəki əsl insanlıq meşşan təsəvvürlərinin yaratdığı saxta insanın sehrinə düşüb boğulduğu kimi, bu dünya da – həm ülvi, həm eybəcər, həm böyük, həm balaca, həm kobud, həm də zərif məxluqların məskən saldığı cənnət bağı da başdan-ayağa canavar haqqındakı nağılın sehrinə düşüb boğulur.

Yüz cür ağacı, min cür gülü-çiçəyi, yüz cür meyvəsi, min cür yaşıllığı olan bir bağı təsəvvürünüyə gətirin. Əgər bu bağı bağbanı onları yalnız ikicə növə – «yeməli»yə və «yabanı»ya bölürsə, onda, deməli, hər onundan doqquzunu becərə bilməyəcək, ən sehrli çiçəkləri qoparıb atacaq, ən zərif ağacı kəsib tullayacaq. Bunları da eləməyə, hamısından zəhləsi gedəcək, onlara kəc baxacaq. Yalquzaq da qəlbindəki min cür çiçəyə belə ögey-doğmalılıqla yanaşır. «İnsanlıq» və «canavarlıq» rubrikasına düşməyənləri, sadəcə olaraq, görmür. «İnsanlıq»ın da ayağına ağına gələnini yazır! Canavarlığa aid olmayanların hamısını – hər cür qorxaqlığı, hər cür meymunluğu, hər cür səfehliyi və alçaqlığı «insanlıq»a aid edir, hələ də özünü dərk edə bilmədiyi üçün, hər bir əzəməti, nəcibliyi də «canavarlıq»ın ayağına yazır.

Biz indi Harri ilə vidalaşırıq. Qoy öz yolu ilə tək getsin. Gedib ölməzlərə qovuşsaydı, bu çətin

---

²⁶ Христиан дининя эюрэ, щяр бир инсан добулдуьу андан эцнаща батыр.

yolun tuşlandığı yerə çatmış olsaydı, dönüb təəccüblə geriyə – gəlidiyi yolun sərt, yazığı gələ-gələ, ürək-dirək verə-verə, könlü açıla-açıla bu Yalquzağa gülərdi!

Oxuyub qurtaranda yadıma düşdü ki, iki-üç həftə bundan əvvəl gecəyarısı durub qərribə bir şeir yazmışdım və o da Yalquzaq haqqında idi. Yazı stolunun ağzına qədər kağız-kuğuzla dolu çəkməcələrini axtarıb onu tapdım və oxudum:

Dünya qara bələnib, ağappaq, soyuq qara,
Mən Yalquzaq elə hey yorturam qaça-qaça.
Yalqız bir qarğa qalxır tozağacı üstündən
Nə dovşan, nə də cüyür görünür gözə, haça!
Könlümə cüyür düşüb, dadlı, ləzzətli cüyür,
Kaş birisi əlimə keçəydi. Onda, vallah,
O cüyürü didərdim dişimlə, dırnağımla,
Dünyada bundan gözəl nə ola bilər, Allah!
Sümüyün də yeyərdim mən o qəşəng heyvanın,
Qıpqırmızı qanından xirtdəyəcən içərdim.
Sonra bütün gecəni qalaraq yalqız, tənha,
Ulayardım, qəmimə, təkliyimə köçərdim.
Hətta dovşan da belə, indi karıma gələr,
Onun buğlanan əti gecələr, sanki, qaymaq.
Məgər qoca bəxtimə tükçə sevinc gətirən
Bütün o adətlərdən mən düşmüşəmmi uzaq?
Quyuğumda tüklərə daha dən düşüb çoxdan,
Gözlərim də heç yaxşı görə bilməyir, Allah!
Sevimli arvadımı lap çoxdan itirmişəm,
İndi cüyür eşqiylə çöllərdə çəkirəm ah.
Bir dovşan arzusuyla yorturam qış gecəsi,
Külək uğuldadıqca, mən tufan qoparıram.
Boğazımın odunu qarla söndürərək hey.
Öz zavallı ruhumu şeytana aparıram!*

İndi əlimdə özümün iki portretim vardı: birini qafiyəli misralarla yaratmışdım və o da özüm kimi kədərli, qorxaq idi. Digərini isə kənarında dayanıb məni müxtəlif vəziyyətlərdə müşahidə eləyən ayrı bir şəxs öz yazısında soyuqqanlıqla, zahiri dəqiqliklə çəkmişdi. Həmin adam məni lap yaxşı, lakin özümdən az tanıyırdı. Portretlərin hər ikisi – özümün kədərli-kədərli kəkələyən şerim də, naməlum adamın ağıllı etüdü də ürəyimi ağrıtdı. İkisi də haqlı idi. Mənim ümitsiz varlığımı bəzək-düzəksiz çəkmişdilər. İkisi də vəziyyətimin dözülməzliyini, faniyini aydınca göstərirdi. Bu Yalquzaq ya ölməli, öz əli ilə kin-küdurətli varlığına son qoymalı, ya da qayıdıb özünə bir də nəzər salarkən onu bürüyən cəhənnəm alovunda əriyə-əriyə dəyişməli, maskasını çıxarıb atmalı, yeni bir «mən»ə doğru getməliydi. Eh, bu dəyişkənlik mənim üçün təzə, yad deyildi. Onu yaxşı tanıyırdım, başım çox çəkmişdi və həmişə həddən artıq ümitsizləşən vaxtlarımda həmin hissələri keçirmişdim. Hər dəfə də onun dəhşətli qasırgasında əvvəlki «mən»im çilik-çilik olmuşdu, hər dəfə də dərin-dərin uçurumlar onu atım-atım, tikə-tikə eləmişdi, hər dəfə də həyatın ən çox sevdiyim, əziz tutduğum bir parçası vəfasız çıxmışdı, itib getmişdi. Bir dəfəsində var-yoxum qarışıq meşşan şöhrətimi itirdim və yavaş-yavaş həmin ana qədər qarşımada səcdə qılanların mərhəmətindən uzaq gəzməyi öyrənməli oldum. Başqa birində qəflətən ailə həyatım bircə gecənin içində dağıldı: ruhi xəstəliyə tutulmuş arvadım məni evdən didərgin saldı, yurdundan-yuvamdan elədi, məhəbbət, etibar birdən-birə dönüb nifrətə, qatı düşmənçiliyə çevrildi,

* Шерляри Азярбайъан дилиня сятри тяръцмядян Е.Гулийев чевирмишдир.

qonşuların kimisi arxamca mərhəmətlə, kimisi də nifrətlə baxdı. Elə həmin vaxtdan da yalqızlaşmağa başladım. Bir neçə çətin, ağırlı-acılı ildən sonra, axır ki, bu dəhşətli tənhalıqda, çətinliklə də olsa, özümdə mənəvi təmizliyə tapınan bir asket həyatı və ideali tərbiyə etdim. Mücərrəd əqli məşqlərə, düzənli meditasiyalara qapılıraq yenə də həyatın dinclik adlı zirvəsinə qalxdım. Ancaq həmin həyat da darmadağın oldu, birdən-birə öz nəcib, müqəddəs mənasını itirdi; mənasız, yorucu səyahətlər məni dünyanın müxtəlif yerlərinə çəkib apardı, yeni əzablar, yeni günahlar üst-üstə qalandı. Və hər dəfə hansı maskasa yırtılanda, hansı idealsa məhv olub gedəndə, indiki kimi dəhşətli bir heçlik, sükut, ölüm qoxuyan sıxıntı, tənhalıq, təcridlik və biganəliyin, ümitsizliyin cəhənnəm boşluğu, kimsəsizliyi onları qabaqlayırdı.

Lakin onu da danmaq olmaz ki, həyatım hər dəfə belə sarsılında, nəsə qazanır, bir az sərbəstləşir, mənən dərinləşir, ancaq günü-gündən də tənhalaşır, müəmmaya dönür, soyuqlaşırıdım. Meşşanlıq baxımından, mənim həyatım sarsıntıdan sarsıntıya gedir, tənəzzülə uğrayır, getdikcə də normallıqdan, qanuni şeylərdən, sağlamlıqdan uzaqlaşırıdı. İllər keçdikcə işsiz, ailəsiz, vətənsiz bir insana dönmüşdüm, heç bir ictimai təbəqəyə də aid deyildim, tək qalmışdım, sevənim yox idi, çoxuna şübhəli görünürdüm, həmişə də ictimai fikirlə, cəmiyyətin əxlaq prinsipləri ilə amansız çəkişmədə olurdum. Hələ də meşşan buxovunda yaşamağıma baxmayaraq, öz hisslərimlə, düşüncələrimlə bu dünyada qərib idim. Din də, dövlət də nəzərimdən düşmüşdü. Daha heç biri vecimə deyildi. Elmin, istehsalatın, incəsənətin şöhrət düşkünlüyü də məni iyrəndirmişdi; bir vaxt məni istedadlı adam kimi hörmət qazandırıb göylərə qaldıran dünyagörüşüm, zövqüm, aqlım-düşüncəm indi yetim qalmış, vəhşiləşmişdi. Hamıya şübhəli görünürdü. Hər dəfə min cür əzabla dəyişilərkən nəsə cüzi, gözəgörünməz bir şey qazanmağım mənə çox baha başa gəlir, həyatım gündən-günə ağırlaşır, çətinləşir, təhlükə qarşısında qalırdı. Əslində, Nitsşenin payız nəğməsindəki tüstü-dumana bənzəyən seyrək havalı bir aləmə gedən o yolu davam etdirməyə haqqım yox idi.

Bəli, taleyin öz dəcəli, çoxbilmiş balaları üçün nəzərdə tutduğu bu macərələr, bu dəyişkənliklər mənə yaxşı tanışdı. Onları lovğa, lakin uğursuz ovçunun öz tələsini harada, necə quracağını bildiyi kimi, köhnə birjaçının alverin, qazanc yolunun, inamsızlığın, şübhə-tərəddüdlərin, iflasa uğramağın bütün mərhələlərinə bələd olduğu qədər tanıyırdım. Doğrudanmı, bütün bu əzabları, bütün bu azğın çətinlikləri, öz «mən»inin alçaqlığından, mənasızlığından xəbər verən anları, məğlubiyətin, ölümün dəhşətli qorxu hisslərini təzədən keçirməliyəm? Bütün bu iztibarların qarşısını almaq üçün kirimişcə aradan çıxmaq ən ağıllı, ən sadə yol deyildimi? Əlbəttə, ən sadəsi, ən ağıllısı da elə bu idi. Yaxşı olardı ki, Yalquzaq haqqındakı kitabçada «özünü öldürənlər» barədə deyilənləri ya həmin şəkildə, ya da başqa biçimdə özümə aid edəydim və onda heç kəs dəm qazı, ülgüc, ya tapança ilə dadını kifayət qədər tez-tez gördüyüm o müdhiş əzab-əziyyətlərin təkrarından can qurtarmaq ləzzətini əlimdən ala bilməzdi. Yox, lənət bütün şeytanlara, dünyada elə bir qüvvə tapılmaz ki, məni təzədən ölümlə rastlaşdıraraq üşərgələndirsin, məqsədi və son nəticəsi dincliyə, rahatlığa deyil, həmişə yenidən məhv olmağa, yenidən yaranmağa yönəlmiş bir dəyişkənliyə, təsisata məcbur edə bilsin! Qoy intihar etmək lap səfehlik, qorxaqlıq, acizlik olsun, qoy lap rüsvayçı, biabırçı ehtiyat yolu adlandırılınsın. Bu iztirablar yuvasından can qurtaran ən ucuz çıxış yolu da adama xoş gəlir, çünki burada alicənablıqla qəhrəmanlıq artistlik eləmir və mən də, sadəcə olaraq, iki yoldan birini seçməliyəm: ya ani bir ağrı, ya da oda-alova dönmüş nəhayətsiz əzab-əziyyət! Bu ağır, səfeh həyatımda dəfələrlə alicənab bir Don Kixot olmuş, şərəfi rahatlıqdan, qəhrəmanlığı ağıldan üstün tutmuşdum. Daha yetər! Bəsdir!

Yerimə girəndə, yağışlı qış gününün lənətə gəlmiş bomboz səhəri artıq pəncərəm önündə əsnəyirdi. Çıxardığım qərar da özümlə bərabər yorğan-döşəyə girdi. Amma məni yuxu aparən zaman, haradasa lap uzaqlarda, beynimin ən ucqar guşəsində Yalquzaq haqqındakı kitabçanın «Ölməzlər»ə aid olan hissəsi – qəribə səhifəsi bircə anlığa parıldadı və özü ilə də hərdən – hətta axırıncı dəfə bu yaxınlarda – ölməzlərə lap yaxınlaşmağım, qədim bir musiqinin təqtlərində, az qala, onların soyuq, parlaq, sərt təbəssümlü müdrikliyini duymağım haqqındakı səksəkəli xatirələri oyatdı... Birdən-birə baş qaldıran bu xatirələr parlayıb söndü və yuxu öz ağır pərdəsini üstümə çəkdi.

Günortaya yaxın ayılında hiss etdim ki, artıq vəziyyət aydınlaşıb. Balaca kitabça da, şerim də

dolabçanın üstündəydi və birçə gecənin içində yetişib möhkəmlənmiş qərarım da soyuq bir mehribanlıqla yaxın keçmişdəki həyatımın qarmaqarışlılığından mənə tərəf boylanırdı. Tələsmək lazım deyildi: mənim ölmək qərarım bir saatın ovqatı yox, yetişmiş, bərkimiş bir meyvəydi. Yavaş-yavaş dəyib ağırlaşmışdı, taleyin küləyində asta-asta yellənirdi və həmin külək də bir az bərkiyənin kimi qırılıb.

Həmişə yola götürdüyüm balaca qutuda ağrıkəsən əla bir dərman vardı. Təsirli tiryək preparatı. Nadir hallarda istifadə elədiyim üçün aylarla oradaca yatıb qalırdı. Adamı tamam keyləşdirən bu dərmanı yalnız cismani ağrılara dözə bilməyəndə atırdım. Heyif ki, intihar üçün yaramırdı. Qabaqlar yoxlamışdım. Onda da ümitsizliyə qapılmışdım və götürüb xeyli içdim. Altı-yeddi adamı öldürməyə bəs eləyərdi, amma mənə gücü çatmadı. Düzdür, tamam keyləşdim, yuxuya getdim, ancaq mədəmdəki dəhşətli sıxıntılara alayarımcıq oyananda, bütün ümidlərim alt-üst oldu. Tamam özümə gəlməmiş zəhərin hamısını qaytardım və təzədən yuxuya getdim ki, sabah günorta ayıq, şişkin, bomboş başla, tərtemiz yaddaşıla oyanım. Zəhərin təsiri yalnız bu oldu ki, bir müddət yuxusuzluq xəstəliyinə tutuldum. Mədəmdə də dəhşətli ağrılar başladı.

Deməli, bu dərmandan kar aşmazdı. Onda başqa yol fikirləşdim: əgər bir də tiryəkə əl atası vəziyyətə düşsəydim, istədiyim anda bu qısa, müvəqqəti rahatlığı əbədisi ilə – ölümlə əvəz edərdim və bunun üçün də ya gülləni, ya da ülgücü seçərdim ki, etibarlı, yüzfaizli olsun. Beləliklə də, vəziyyət aydınlaşdı: Yalquzaq haqqındakı kitabçanın verdiyi maraqlı nüsxəyə əsasən əlli yaşı gözləmək mənə çox uzun göründü – buna hələ iki il qalırdı. Fərqi yoxdur, qoy bir ildən, bir aydan sonra, ya da elə lap sabah olsun – qapı həmişə açıq idi!

Demək olmaz ki, bu «qərar» həyatımı tam dəyişdi. Xeyr, yalnız məni çətinliklərə qarşı bir az biganələşdirən, tiryəkə, şəraba meylimi nisbətən azaltdı, dözümlü həddinə olan marağımı isə bir az da artırdı, vəssalam! Həmin axşamın başqa təəssüratları isə daha təsirli oldu. Yalquzaq haqqındakı traktatı hərdən aludəliklə, minnətdarlıqla yenidən oxuyurdum. Sanki, taleyimin gözəgörməz bir sehrkar tərəfindən idarə olunduğunu özüm də bilirdim, lakin bəzən bu cür aydınlıqdan xoşum gəlmirdi, lap gülməyim tuturdu, çünki mənim həyatımın özünəməxsus ovqatını, gərginliyini heç başa düşənə oxşamırdı. Yalquzaqlıqla «özünü öldürənlər» haqqında yazılanlar, bəlkə də, yaxşıydı, ağıllıydı, ancaq hamısı da müəyyən növə, müəyyən tipə aid olanlar üçün deyilmişdi. Bir də ki, çox ağıllı mücərrədlik idi; mənim şəxsiyyətim, mənim qəlbim, mənim özünəməxsus, təkrarolunmaz taleyim isə bu yöndəmsiz torbaya heç vaxt sığışmazdı.

Ancaq məni daha çox düşündürən kilsə divarı yanındakı qarabasma, ya xəyal, məzmunu traktatdakı işarələrə uyğun gələn və çox şey vəd eləyən elan idi. Burada çox şey vəd olunurdu. O naməlum dünyadan gələn səslər məni əməlli-başlı yerimdən oynatmışdı, saatlarla onun haqqında düşüncələrə dalırdım. Getdikcə həmin lövhələrdəki xəbərdarlığı aydınca eşidirdim: «Hamı üçün deyil!»... «Yalnız dəlilər üçün!»... – Əgər o səslər mənə çatırdısa, əgər o dünyalar mənimlə danışırıdusa, demək, həmin dəli mən idim ki, hamıdan ayrı düşmüşdüm. İlahi, bəs mən «hamı»nın həyatından, normal adamların məişətindən, düşüncə tərzindən çoxdan ayrı düşməmişdimmi? Bəs mən çoxdan təklənib dəli olmamışdım? Lakin bununla belə, ürəyimin ən gizli bir guşəsində bu harayı – dəli olmaq, ağıldan, buxovdan, meşşanlıqdan əl çəkmək, heç bir qanun tanımayan coşqun qəlb dünyasına, fantaziyalar aləminə təslim olmaq çağırışını çox yaxşı başa düşürdüm.

Bir gün yenə əbəs yerə küçələrdə, meydanlarda plakatgəzdirən kişini axtarandan, dinşəyə-dinşəyə qapısı yoxa çıxmış divarın yanından bir neçə dəfə keçəndən sonra Martin məhəlləsində qəbiristanlığa meyit aparən dəstəyə rast gəldim. Tabutun arxasınca asta addımlarla yortan adamların üzünə baxanda, məni fikir götürdü: görəsən, bu şəhərdə, bu dünyada elə adam tapılar ki, onun da ölümü mənim üçün itki olsun! Ya da eləsi ki, mənim ölməyimin ona bir isti-soyuğu dəysin? Düzdür, arada Erika vardı... sevgilim... nə olsun ki... axı çoxdan aramız soyumuşdu, gec-gec görüşürdük ki, dava-dalaşdan qaçaq. İndi də harada yaşadığını bilmirdim. Hərdən yanıma gələr, ya da mən gedərdim, amma bütün bunlara baxmayaraq, ikimizin də tənha, çətin adam olmağı, ruhumuzun, ruhi xəstəliyimizin daxili qohumluğu bizi bir-birimizə bağlamışdı. Ancaq kim bilir, bəlkə də, mənim öldüyümü eşidəndə, sinə dolusu nəfəs

alib yüngülləşəcək?! Bunu da deyə bilməzdim, şəxsi hisslərimin nə dərəcədə düzgün olduğunu da... Belə şeyləri bilmək üçün normal, geniş imkanlara malik bir həyatda yaşamaq lazım idi...

Bu aralıqda hansı istəklərə hüsr dəstəsinə qoşulub dəbdəbəli, dəbdəbəli, krematoriyalı, beton döşəməli, gözəl, müasir qəbiristanlığa tərəf gedirdim. Bizim mərhumu yandırmadılar, tabutu torpağa quyulayıb üstünü örtüldülər. Mən isə öz hərəkətləri ilə yas mərasiminə xüsusi təntənə verməyə çalışan keşişə, dəfn bürosu işçilərinə və digər leş iyi almış quzğunlara fikir verirdim: bu qondarma səhnə, pərtlik onları əldən salır, lap gülünc vəziyyətə qoyurdu. Əyinlərindəki qapqara cübbələri yellədə-yellədə mərasim iştirakçılarının ovqatını dəyişməyə, onları ölümün əzəməti qarşısında diz çökdürməyə çalışırdılar. Ancaq bir şey çıxmır, ağlayan tapılmırdı. Sanki, bu mərhum heç kəsə gərək deyilmiş. Möminlik ovqatını qəbul etmək istəyən yox idi və keşiş də onlara «əziz həmxristianlarım» deyər elə hey müraciət etdikcə, bu tacirlərin, çörəkçilərin, onların arvadlarının lal, işgüzar sifətlərində səksəkəli bir ciddilik, saxta məyusluq ifadəsi dolaşırdı. Hamısı da ürəyində deyirdi ki, kaş bu zəhlətökən mərasim tez qurtaraydı. Axır ki, qurtardı. İrəlində dayanmış iki dindaşı natiqin əlini sıxdı, sonra mərhumun qəbrindən çıxan palçığa bulaşmış ayaqqabılarını yaxınlıqdakı çəmənlikdə təmizlədilər, sifətləri o dəqiqə öz əvvəlki insani görkəminə qayıtdı və qəflətən onlardan biri mənə tanış gəldi: əlində plakat gəzdirən, kitabçanı verib aradan çıxan kişiyyə oxşayırdı...

Elə həmin anda da o, üzünü çevirib aşağı əyildi, qara şalvarının balağını səliqəylə çırmaladı və çətirini də qoltuğuna vurub iri addımlarla uzaqlaşdı. Arxasınca qaçıb ona çatdım, başımla salam verdim, ancaq deyəsən, tanımadı.

– Bu gün axşam tamaşası var? – deyər soruşdum və köhnə bir sirdaş kimi göz vurmağa çalışdım. Ancaq göz-qaşla danışmaq vaxtım çoxdan keçib getmişdi və bu cür ki mən yaşayırdım, az qala, adi danışq tərzimi də yadırgamışdım. Özüm də hiss etdim ki, yalandan üz-gözümü qırışdırdım.

– Axşam tamaşası? – kişi mızıldanıb key-key üzümə baxdı. – Bura baxın, əgər buna ehtiyacınız varsa, «Qara Qartal»a gedin.

Əslində, bu kişinin həmin adam olduğunu dəqiq bilmirdim və ümidimi üzərək yola düzəldim. Ancaq hara getdiyimi özüm də bilmirdim: nə bir məqsədim, nə bir istəyim, nə də bir işim vardı! Yaşamaq yenə zəhərə döndü, hiss etdim ki, illər uzununu yığılıb qalmış iyrenlik lap son həddinə çatdı, həyat məni öz qoynundan kənara tulladı. Dəli kimi bomboz şəhərin canına düşdüm; hər şeydən, sanki, nəm torpaq, meyit qoxusu gəlirdi. Yox, bu bayquşların heç biri mənim məzarım önündə dayanıb cübbəsini yellədə-yellədə, sızıldaya-sızıldaya ulamayacaq! Ah, hara baxsam da, nə haqda fikirləşsəm də, heç nədə sevinc, çağırış, cazibədarlıq tapa bilmirdim. Hər şeydən kəsif çürüntü, razılıq qoxusu gəlirdi. Hər şey köhnəlmiş, saralmış, bozarmış, zəifləmiş, heydən düşmüşdü. Aman Allah, belə də şey olar? Necə olmuşdu ki, mənim kimi yenicə pərvazlanmış bir gənc, bir şair, elm və sənət ilahələrinin yaxın dostu, səyyah, coşqun idealist bu günə qalmışdı?! Bu iflic, hər şeyə və özünə nifrət hisslərinin kütləşməsi, tərs ovqat, qəlb evini dəhşətli bir cəhənnəmə döndərmiş boşluq, ümitsizlik haradan belə asta-asta, sinə-sinə gəlib məni caynağına almışdı?!

Kitabxananın yanından keçəndə, cavan bir professorla rastlaşdım. Bir neçə il əvvəl, lap axırıncı dəfə bu şəhərdə olanda onunla söhbət etmiş, hətta bir neçə dəfə Şərq mifologiyası haqqında danışmaq üçün evinə də getmişdim. Onda bu sahə ilə çox məşğul olurdum. Ötüb keçmək istəyəndə, professor mənə tərəf gəldi, səmimiyyətlə özünü üstümə saldı və belə acınacaqlı vəziyyətimdə, demək olar ki, ürəyimdə ona qarşı minnətdarlıq hissi oyandı. Professor çox sevindi, kefi duruldu, keçmiş söhbətlərimizin bütün təfərrüatlarını xatırlatdı və dedi ki, mənim təşəbbüslərimin ona çox xeyri olub, məni tez-tez xatırlayıb, o vaxtdan sonra həmkarları ilə belə maraqlı, xeyirli mübahisələri çox az-az olub. Soruşdu ki, şəhərə nə vaxt gəlmişəm (mən də aldatdım ki, bir-iki gündür), niyə onu axtarmamışam. Bu nəzakətli insanın müdrik, mehriban sifətinə baxdım, belə vəziyyətdə görüşməyimiz mənə lap gülünc göründü, ancaq bu bircə qırıq hərərəti, bircə içim məhəbbəti, bircə dişləm diqqəti ac qurd kimi gözlərimə təpirdim. Rıqqətə gəlmiş Harri irişdi, qurumuş boğazı yaşlandı, iradəsi tərsinə, sentimentallıq onu əydi. Bəli, başladım yalandan çərənləməyə ki, yolüstü gəlmişəm, elmi işimlə bağlıdır, özümü də bir az pis hiss eləyirəm, yoxsa onu mütləq axtarırdım. Səmimi qəlbədən məni bu

axşam evinə dəvət edəndə, təklifini minnətdarlıqla qarşıladım, xahiş elədim ki, arvadına salam söyləsin və tez-tez danışdıqca, gülümsədikcə, hər şeyi çoxdan yadırgamış çənəm ağrıdı. Və mən – yəni yaxşı yerdə axşamladığından yaltaq-yaltaq gülümsəyən, özünü nəzakətli, diqqətli göstərən Harri Haller küçədə dayanıb, o mehriban kişinin uzağı görməyən gözünə gülümsəyəndə, başqa bir Harri də onunla yanaşı dayanıb irişir və irişə-irishə də fikirləşirdi ki, mən nə qərribə, axmaq, yalançı qardaşam, ikicə dəqiqə əvvəl qəzəblə bu lənətə gəlmiş dünyaya dişimi qıcayırdım, indisə elə ilk çağırışda hörmət-izzətli bir adamın ilk səmimi salamıyla yerimdən oynadım, sadəliklə hər şeyə «bəli, amin» dedim, cüzi bir mərhəmətdən, diqqətdən, mehribanlıqdan donuz çosqası kimi eşələnməyə başladım. Beləliklə də, bir-birindən xoşu gəlməyən iki Harri nəzakətli professorun qarşısında dayanıb bir-birini ələ salır, bir-birinə göz qoyur, bir-birinə tüpürür və həmişə olduğu kimi də özlərinə sual verirdilər ki, bütün bunlar, sadəcə olaraq, insan səfehliyi, insan zəifliyi, ümumi insan taleyidir, yoxsa bu sentimental xudpəsəndlik, bu zəiflik, bu natəmiz qoşa hisslər yalnız, sadəcə olaraq, yalquzaqlığa xas olan bir peşəkarlıqdır?! Əgər belə alçaqlıq bütün insanlığa xas idisə, onda mənim bu dünyaya nifrət hissini yeni bir qüvvə ilə onun üstünə atılmalıydı, yox, əgər şəxsi zəifliyim idisə, onda özünə nifrətdən nəşələnməyə haqqım vardı. Bu iki Harrinin mübahisəsinə başım ələ qarışmışdı ki, az qala professoru unutmuşdum. Birdən-birə ondan da bezikdim, yaxamı tez qurtarmağa çalışdım. Aralanandan sonra xeyli dayanıb, arxasınca baxdım: sadədil, bir az da dindarlara, idealistlərə xas olan yerişlə gözdən itdi. İçimdə qızgın döyüş başladı, gizli-gizli bütün bədənim sızıldadan podaqra sancıları ilə döyüşə-döyüşə, qeyri-ixtiyari, qatib ağaca dönmüş barmaqlarımı yumub açanda, özüm də bildim ki, saat səkkizin yarısındakı axşam yeməyinə dəvətlə bərabər nəzakətli olmaq məcburiyyətini də, elmi boşboğazlığı da, yad bir ailənin səadətinə baxmağı da özümə artıq yük elədim. Acıqlı-acıqlı evə yollandım, konyaka su qatıb içdim, həblərimi atdım, divana uzanıb oxumağa çalışdım. Axır ki, on səkkizinci əsrin ən maraqlı bulvar ədəbiyyatı olan «Sofiyanın Memeldən Saksoniyaya səfəri»²⁷ ndən bir az oxuya bildim. Və qəfildən yenə yadıma düşdü ki, gedəsi yerim var, üzüm də tüklüdür, hələ paltar da dəyişmək lazımdır. Allah bilir, bunu haradan özümə caladım. Deməli, Harri, ayağa qalx, kitabı qırağa qoy, üzünü sabunla, çənəni də kəs qanat, sonra geyin-kecin, gedib insanlarla qayna-qarış! Üzümü sabunlaya-sabunlaya bu gün qəbiristanda o naməlum adamı iplə salladıqları zibilli xəndəyi xatırladım, darıxan həmxristianların özlərini gülməkdən güclə saxladıqları barədə fikirləşdim və heç birinə də gülə bilmədim. Mənə elə gəldi ki, o zibilli xəndəkdə keşişin mənasız, xəcalətli duasında, yasa gələnlərin üzündəki mənasız, xəcalətli ifadədə, tənəkədən düzəldilmiş, mərmərdən yonulmuş xaçların, xatirə lövhələrinin kədərli baxışında, məftildən hörülmüş, şüşədən kəsilmiş saxta güllərin arasında tək-cə həmin naməlum adamın həyatı sona çatmır. Tək-cə mən sabah, ya biri gün ölüb, yalandan yas tutan adamların əli ilə torpağa quylanmayacağam. Xeyr, hər şey – ağır xəstəliyə tutulmuş bütün səyimiz, bütün mədəniyyətimiz, bütün inamımız, bütün həyat nəşəmiz, bütün həyat həvəsimiz də bir gün ölüb gedəcək, bax beləcə torpağa gömüləcək. Qəbiristanlıq bizim mədəniyyət dünyamız idi və burada yatan İsa peyğəmbər, Sokrat, Motsart, Haydn, Dante, Gete pas atmış tənəkə lövhələrin üstündə quruca ada çevrilmişdi. Yalandan yas tutan adamlar da onları dövrəyə almışlar və özləri də bir vaxt müqəddəs hesab elədikləri tənəkə lövhələrə inamı saxlamaq, çoxdan ölüb getmiş bu dünyaya öz kədərlərini, ümitsizliklərini bildirmək, heç olmasa, ürəkdən gələn ciddi bir söz demək üçün hər şeyə hazır idilər, ancaq bütün bunların əvəzində hamısına xəcalətli bir təbəssümlə qəbrin başına yığılmaq qalmışdı... Əsəbiləşib, çənəmin həmişə kəsdiyim yerini yenə də qanatdım. Yaranın üstündə xeyli həkimlik elədim, ancaq bununla belə, yenicə taxdığım yaxalığı təzədən dəyişməli oldum. Özüm də bilmirdim bütün bunları niyə eləyirəm, çünki qonaq getməyə heç həvəsim yox idi. Ancaq Harrinin bir hissəsi yenə də artistliyə başlamışdı: professordan xoşu gəlirdi, insan ətri, boşboğazlıq, ünsiyyət həsrətindəydi, yadına professorun qəşəng arvadı düşmüşdü, elə bilirdi ki, mehriban, qonaqpərvər adamların arasında keçirəcəyi bircə axşam onu nəyəsə ruhlandıracaq. Həmin istək mənə kömək eləyib çənəmə ingilis leykoplastırı yapışdırdı, geyindirdi, qəşəng bir qalstuk

²⁷ Протестант кешиши Иошан Тимотеус Цермесин (1738-1821) мяктуб шяклинды йазылмыш романы

bağlatdırdı, qılıqlayıb evdə qalmaq arzusundan daşındırdı. Eyni zamanda da, düşündüm: bu cür ki geyinib-kecinib professoru qonaq gedirəm, ikimiz də istəməyə-istəməyə özümüzü nəzakətli göstəririk – bunları hamı hər gün, hər saat, istəməyə-istəməyə, məcburən eləyir: qonaq gedir, söhbətə başlayır, iş yerlərində, idarələrdə oturub qalır. Hamısını da məcburən, qeyri-ixtiyari, istəməyə-istəməyə eləyirlər! Bütün bunları maşınlar da eyni səviyyədə eləyə bilərdi və ya heç eləməmək də olardı. Və bu əbədi, dəyişməz qeyri-ixtiyarilik də onlara mənim kimi, öz həyatlarına tənqidi yanaşmağa, onun səfehliyini, dayazlığını, sırtıq-sırtıq irişən ikiüzlülüyünü, ümitsiz kədərini, heçliyini görməyə, hiss etməyə qoymur. Ah onlar – yəni insanlar düz eləyir. Çox düz eləyir ki, beləcə yaşayır, həyatla oynayır, mənim kimi, adama qüssə-kədər gətirən qeyri-ixtiyariliyə qarşı çıxmaq, gözlərini zilləyib ümitsiz-ümitsiz o heçliyə baxmaq əvəzinə, lazım olan işlərin ardınca qaçırlar. Əgər mən bu qeydlərimdə hərdən insanlara nifrətlə istehza edirəmsə, qoy heç kim fikirləşməsin ki, günahı onların boynuna atıram, onları ittiham edirəm, başqalarını öz şəxsi faciəmə cavabdeh saymaq istəyirəm! Ancaq mən – həddən artıq uzağa gedib, həyatın zülmət bir heçliyə dirənmiş son nöqtəsində dayanan Harri – həm özünü, həm də başqalarını aldaraq desəm ki, mən də o qeyri-ixtiyariliyə tabeyəm, mən də o əbədi oyunun məsum körpə dünyasının sakiniyəm, deməli, düz eləmirəm, yalan danışırım!

Elə həmin axşamın özü də çox qərribə oldu. Tanışım yaşayan evin qarşısında bircə anlığa ayaq saxlayıb, pəncərələrə baxdım. «O kişi burda yaşayır», – deyə fikirləşdim, – həmişə öz işi ilə məşğul olur, mətnləri oxuyur, şərh edir. Ön Asiya və hind mifologiyaları arasında əlaqə axtarır, hamısından da zövq alır, çünki işinin dəyərinə, nökrəri olduğu elmə, xalis zəkanın, toplanmış məlumatların mənasına, tərəqqiyə, inkişafa inanır. Nə müharibə görüb, nə də Eynşteynin indiyə qədər mövcud olan bütün təfəkkür tərzlərini darmadağın etdiyini hiss eləyib (ona elə gəlir ki, bu yalnız riyaziyyatçılara aiddir), ətrafında yeni bir müharibə üçün gedən hazırlıq işlərindən də xəbəri yoxdur. Fikirləşir ki, yəhudilər də, kommunistlər də nifrətə layiqdir, özü isə xeyirxah, dərd-qəm tanımayan, şad-xürrəm, özündən razı, qibtəyə layiq bir uşaqdır.

Özümü toplayıb içəri girdim. Məni ağönlüklü qulluqçu qız qarşıladı. Hansı hissini təsiri iləsə paltomu, şlyapamı apardığı yeri yadımda dəqiq saxladım. O, məni işıqlı, isti bir otağa ötürüb gözləməyi xahiş etdi. Əlim dinc durmadı, hansı duanıza zümmə eləmək və ya mürgü döymək əvəzinə, gözümə sataşan ilk əşyanı götürdüm. Dəyirmi stolun üstünə qoyulmuş balaca bir şəkil idi, çərçivəyə alınmış, arxasına da onu çəp saxlayan karton dayaq yapışdırılmışdı. Qravür idi. Şair Geteni əzəmətli, səliqə-sahmanla daranmış nurlu bir qoca kimi təsvir edirdi. Rəssam, böyük bir çətinlik bahasına da olsa, onun məşhur, od-alov saçan baxışlarını, saray əyanlarına xas cilalı tənhalığını, fəciliyini verə bilmişdi. Müəllif bu məkrli qocanın müdrikliyinə xələl gətirmədən, necə deyərlər, professorlara, sənətkarlara xas bir dözümlü, məsumluq ifadəsi də əlavə etməklə, bütövlükdə, doğrudan da, hər hansı meşşan evinə bəzək vura biləcək yaraşlıq bir qoca zadəgan obrazı yaratmışdı. Çox güman ki, onun heç nəyi bu növ əsərlərdən – yəni əldən iti peşəkarların yaratdıqları iltifatlı peyğəmbərlərin, apostolların, igidlərin, mənəvi qəhrəmanların, dövlət xadimlərinin şəkillərindən pis deyildi. Bəlkə də, müəllifin hansısa virtuoz bacarığının təsiri idi ki, həmin şəkil məni yerimdən belə oynatdı. Qoy necə istəyir olsun, ancaq, hər halda, mən əməlli-başlı hirslənmişdim, ürəyim dolmuşdu və qoca Getenin bu lovğa, özündənrazı şəkli heç xoşuma gəlmədi. Hiss etdim ki, bura mənim yerim deyil. Bura yalquzaqların deyil, təqlid olunan ustaların, milli dahilərin yeri idi!

Əgər indi ev sahibi içəri girsəydi, bəlkə də, bəxtim gətirib hansı bəhanə iləsə aradan çıxma bilərdim. Ancaq arvadı gəldi və mən bu görüşün pis qurtaracağımı hiss eləsəm də, taleyimlə barışmalı oldum. Salamladıq və ixtilaf ixtilafın dalınca düzüldü. Qadın yaxşı qaldığıma görə məni təbrik etdi, ancaq özüm gözəl bilirdim ki, son görüşümüzdən keçən illər ərzində çox qocalmışam. Əl verərkən barmaqlarımdan qalxan podaqra sancılarının ağrısı da, istər-istəməz, bunu mənə xatırlatdı... Bəli, sonra soruşdu ki, sevimli arvadımın kefi necədir, məcbur olub dedim ki, məni atıb, ayrılmışıq. Professor içəri girəndə, ikimiz də sevindik. O da mənimlə səmimi görüşdü və bu saxta, komik vəziyyət lap son həddinə çatdı. Əlində qəzet vardı. Abunə yazılmış olduğu həmin qəzet militaristlərin, müharibə qızısqırdanların orqanıydı. Salamlaşandan sonra qəzeti göstərüb dedi ki, mənim adaşım – Haller adlı bir

publisistin haqqında yazı var, deyəsən, yaramazın, yurdsuz-yuvasız səfilin biridir. İmperatoru ələ salıb, deyib ki, guya, müharibənin başlanmasında onun vətəninin günahı düşmənlərin günahından az deyil. Yaramazlığa bax! Ancaq payını alıb, redaksiya o yaramazı rüsvay eləyib, lap atasını yandırır! Lakin görəndə ki, mövzu məni heç maraqlandırmadı, başqa şeylərdən danışmağa başladı və heç birinin də ağına gəlmədi ki, həmin o əclaf indi onlarla üzbəüz otura bilər. Ancaq, əslində, eləydi, həmin əclaf mən özüm idim. Bilməsələr yaxşıdır, səs-küy qaldırıb, camaatı narahat etmək nəyə lazımdır! Ürəyimdə güldüm və o dəqiqə bu axşamın xoş təəssüratına olan son ümidim də sındı. Həmin an yaxşı yadımda qalıb. Elə həmin andaca, yəni professor vətən xaini Hallerdən danışanda, içimdə dəhşətli bir düşkünlük, ümitsizlik hissi baş qaldırdı. Dəfn səhnəsində başlayan bu hisslər getdikcə qüvvətlənmiş, azğın bir əzaba, cismani ağrılara (qurşaqdan aşağı), adamı için-için yeyən qorxulu bir tale yazısına çevrilmişdi. Hiss edirdim ki, nəşə məni güdür, arxamca bir təhlükə düşüb. Xoşbəxtlikdən xəbər gəldi ki, yemək hazırdır. Qonaq otağına keçdik. Ağzımdan xata çıxmasını deyə, başımı yeməyə qarışdırdım, həmişəkindən çox yedim və halım getdikcə pisləşdi. «Pərvərdigara... – elə hey ürəyimdən keçirirdim, – niyə biz özümüzü belə üzürük?» Aydınca görürdüm ki, ev sahibləri də özlərini yaxşı hiss eləmişdilər, zorla şən görünməyə çalışırdılar. Ya mənim təsirim keçmişdi, ya da evlərində qanqaralığı olmuşdu. Elə şeylər soruşurdular ki, heç birinə əməlli cavab vermək olmurdu və o qədər yalan danışdım ki, hər sözü deyəndə iyrenməyə başladım. Axırda sözü dəyişmək məqsədi ilə bu gün şahidi olduğum dəfn mərasimindən söhbət saldım. Ancaq, deyəsən, yerinə düşmədi, yumorum təsirsiz qaldı, aramızdakı anlaşılmazlıq getdikcə dərinləşdi, içimdəki yalquzaq dişlərini qıcıya-qıcıya gülməyə başladı və çərək yeyəndə, demək olar ki, heç birimiz danışmadıq. Qəhvə, şnaps içmək üçün yenə həmin otağa qayıtdıq, elə bildik ki, heç olmasa, bunların bir köməyi dəyər. Şəkli götürüb komodun üstünə qoysalar da, şairlər şahı yenə də gözümə sataşdı. Heç cür gözümü çəkə bilmirdim və daxilimdən baş qaldıran etiraz səslərini eşidə-eşidə onu yenə əlimə götürdüm, çəkişmə təzədən başladı. Beynimi belə bir fikir yeyirdi ki, daha bu vəziyyətə dözmək qeyri-mümkündür, ya ev sahiblərini hərəkətə gətirməli, öz ovqatım üstündə kökləməliyəm, ya da nəşə bir partlayış olmalıdır

– Güman edək ki, – dedim, – Gete heç də belə olmayıb. Bir bundakı şöhrətpərəstliyə, alicənab duruşa, möhtərəm tamaşaçısı ilə dilxoşluq eləyən ləyaqətə, kişilik pərdəsi altında gizlənmiş iltifatlı sentimentallığa bax! Əlbəttə, ona çox şeyi irad tutmaq mümkündür, elə çox vaxt mən özüm də bu qoca lovğanın əleyhinə olmuşam, ancaq onu belə təsvir etmək... Yox, bu lap həddini aşmaq deməkdir...

Sir-sifətinə kədər qonan sahibə hamıya qəhvə süzüb tələsik otaqdan çıxdı, pərt olmuş əri məni məzəmmətlədi ki, Getenin şəkli arvadınıdır və bunu çox xoşlayır.

– Lap haqlı da olsaydınız – yeri gəlmişkən, fikrinizlə heç də razı deyiləm, – gərək belə kəskin deməyəydiz...

– Haqlısınız, – deyə boynuma aldım. – Təəssüf ki, bu, mənim çox pis cəhətimdir, ən kəskin ifadələr seçməyə adət eləmişəm. Yeri gəlmişkən, Getenin özü də kefi kök vaxtlarında belə edərmiş. Ancaq bu nərmənazik, meşşan, salon Getesi heç vaxt kəskin, doğru, yerinə düşən ifadələr işlətməzdi. Sizdən də, arvadınızdan da üzr istəyirəm, ona deyirəm ki, mən başdanxarabam. Eyni zamanda, icazə versəydiniz, qulluğunuzdan mürəxxəs olardım...

Pərt olmuş professor gözgörəti etiraz etdi, dedi ki, əvvəlki söhbətimiz çox gözəl, maraqlı olub, bəli, mənim Mitra və Krişna haqqındakı mülahizələrim çox xoşuna gəlib, ümid edirmiş ki, bu gün də... və sair... və ilaxır... Təşəkkürümü bildirib dedim ki, bunlar səmimi sözlərdir, ancaq təəssüf ki, Krişnaya olan marağım elmi söhbətlərə olan həvəsim kimi tamamilə sönüb, bu gün də ona çox yalanlar satmışam, məsələn, şəhərə bir neçə gün bundan əvvəl deyil, bir neçə ay qabaq gəlmişəm, özüm üçün yaşayıram, daha dəbdəbəli evlərə yaraşan deyiləm, çünki, birincisi, həmişə əhvalım pis olur, podaqra sancıklarına mübtəlayam, ikincisi də, çox vaxt sərxoş oluram. Sonra da haqq-hesabı biryolluq çürütmək, bu evdən axırıncı dəfə yalançı kimi getməmək üçün möhtərəm cənaba onu da dedim ki, bu gün çox xətrimə dəydi. Mürtəcə bir qəzetin Hallerə münasibətində əlimə yaraşmayan, axmaq, malbaş, avara bir zabit mövqeyi tutdu. Həmin «gədə», əsli-kökü bilinməyən Haller elə mən özüməm və ən azı fikirləşməyə qabil olan bir neçə adam kor-koranə, ağına-bozuna baxmayıb yeni müharibəyə can atmaq

əvəzinə, ağıla, dincliyə üstünlük versə, bizim ölkənin də, dünyanın da işləri yaxşılaşar. Daha qurtardıq, sağlıqla qalın!

Və beləliklə də, ayağa qalxdım. Gete ilə, professorla vidalaşdım, şeylərimi asılıqandan götürüb burdan uzaqlaşdım. Qəlbimdəki pisniyyət canavar ucadan uladı, Harrilərin arasında mərəkə başladı, nə başladı. Çünki o dəqiqə başa düşdüm ki, bu nəhs axşamın özündən çıxmış professordan çox mənə xeyri oldu. Bu onun üçün adicə məyusluq, öləri bir əsəbilik idisə, mənim üçün axırıncı məğlubiyət, fərarilik, meşşanlıqdan, elm aləmindən ayrılmaq idi. Yalquzağın tam və qəti qələbəsi deməkdi. Və bir də fərari kimi, məğlub kimi ayrılmaq, öz tənəzzülünü boynuna almaq, təsəllisiz, yumorsuz vidalaşmaqdi. Mədəsində xora olan adam qızardılmış donuz əti ilə necə vidalaşsarsa, mən də öz keçmiş dünyamdan, vətənimdən, meşşanlıqdan, adət-ənənələrdən, elm aləmindən eləcə ayrıldım.

Qəzəbli-qəzəbli, qüssəli-qüssəli küçələrdə vurnuxmağa başladım. Nə kədərli, nə xəcalətli, nə nəhs gün oldu bu! Özü də düz səhərdən axşama qədər – qəbiristanlıqdan professorun evindəki səhnəyəcən! Niyə? Nə üçün? Belə günləri təzədən özünə yük eləməyin, sonra da onun altını çəkməyin mənası vardımı? Yox! Bu komediyanı axşam qurtarmaq lazımdır! İndi evə get, Harri, ülgücü boğazına çək! Çox dözmüsən, bəsindir!

Ələm məni qabağına qatıb küçələrdə qovurdu. Əlbəttə, elə yaxşı adamların saray bəzək-düzəyinə tüpürməkdə axmaqlıq elədim, lap səfehlik, tərbiyəsizlik oldu, ancaq başqa cür də bacarmazdım. Daha bu bəzək-düzəkli, saxta, səliqə-sahmanlı həyata dözə bilmirdim, yaşadığım cəmiyyətdən də zəhləm gedirdi. Lap iyənmişdim, düşdüyüm cəhənnəmin havasız heçliyində boğula-boğula yalandan əl-qol atırdım... Məgər başqa çıxış yolum vardımı? Yox idi! Ah, yazıq ata-anam! Ah, gəncliyin uzaqlarda qalan müqəddəs odu-alovu, ah, min-min sevinclər, əməllər, həyat amalları! Onlardan mənə heç nə qalmadı. Heç peşmançılığı da! Qalan yalnız nifrət, azar-bezar oldu. Mənə elə gəldi ki, yaşamaq məcburiyyətinin özü də heç vaxt indiki kimi əzaba çevrilməmişdi!

Miskin bir meyhanada nəfəsimi dərdim, su ilə konyak içdim. Şeytan məni təzədən küçələrə saldı, qədim şəhərin sərt, əyri-üyrü dalanlarından, xiyabanlarından keçib vağzal meydanına gəldim. «Çıxıb getmək lazımdır», – deyə fikirləşib içəri girdim, hərəkət cədvəlinə baxdım, bir az şərab içdim, fikrimi toplamağa çalışdım. Getdikcə qorxduğum kabusu daha yaxından, daha aydın gördüm. Həmin kabus geri dönmək, evə qayıtmaq, ümitsizlik qarşısında aciz qalmaq idi! Çox vurnuxsam da, ondan yaxamı qurtara bilmədim. Yenə o qapıya, üstü kitabla dolu masanın üzərindən sevgilimin şəkli asılmış divanın yanına qayıtmaq! Yenə ülgücü boğazıma çəkəcəyim an! Həmin səhnə gözlərim önündə getdikcə daha aydın canlanır və ürəyim yerindən oynaya-oynaya qorxular qorxusunu hiss edirdim: ölüm qorxusu! Bəli, mən ölümdən dəhşətli dərəcədə qorxurdum. Başqa çıxış yolu görməsəm də, nifrət, ümitsizlik, iztirablar içində boğulsam da, heç nə mənə sevinc, ümid verməsə də, o edamdan, o son andan, buz kimi ülgücü ətimə çəkməkdən yaman qorxurdum.

Çox qorxduğum bu vəziyyətdən ayrı çıxış yolu görmürdüm. Əgər qorxu ilə ümitsizliyin bugünkü mübarizəsində qorxu qalib gəlsəydi də, sabah, biri gün, ya da haçansa həmin ümitsizlik gəlib məni yenə tapacaq, özümə bəslədiyim nifrət hissi onu daha da qızıdıracaq, ta həmin işi görəncən, bıçağı gah götürəcək, gah da qaytarıb yerinə qoyacaqdım. Elə isə bu gün yaxşıdır! Özümə ürək-dirək verirdim, sanki, qorxmış uşağı sakitləşdirirdim, ancaq həmin uşaq mənə qulaq asmır, baş götürüb qaçır, yaşamaq istəyirdi... Elə bil, nəşə məni qabağına qatıb qovurdu. Tir-tir titrəyirdim. Evə qayıtmaq, onu yenə təxirə salmaq fikrini beynimdə dolandıra-dolandıra uzaqdan-uzağa qaldığım binanın başına fırlanırdım. Gah bu meyhanada, gah o birində ilişib qalır, bir qədər, iki qədər içir, təzədən küçələrə düşür, gəndən-gənə qarşıdakı məqsədin – ülgücün, ölümün yan-yörəsində gəzişirdim. Əldən düşərək gah skamyalardan birində, gah fəvvarənin qırağında, gah da tumbaların üstündə oturur, ürəyimin döyüntülərinə qulaq asır, alnımdan sellənən təri silir, təzədən durur, qorxu içimi gəmirə-gəmirə, qəlbimdə həyat həsrəti alovlanır-aloqlana küçələrin canına düşürdüm.

Beləliklə, gecənin tən yarısında, əldən-ayaqdan uzaq, yaxşı tanımadığım bir restorana gəlib çıxdım. Kəskin rəqs musiqisinin səsi pəncərələrdən bayıra süzülürdü. İçəri girəndə, qapının üstündə köhnə bir lövhə gördüm: «Qara Qartal». Adamla doluydu. Tüstü, şərab qoxusu, səş-küy içərini başına

götürmüşdü, arxadakı zalda rəqs edirdilər. Orada musiqi yaman fəğan qoparırdı. Sadə, kasıb geyimli adamların toplaşdığı birinci zalda qaldım. Arxa tərəfdəki ziyafət salonlarında geyimli-kecimli adamlar da gözə dəyirdi. Basabasa düşüb, bufetin böyründəki masaya tərəf sıxışdırıldım. Divarın dibindəki skamyada solğun bənizli qəşəng bir qız oturmuşdu. Əynində nazik, dərin biçimli bal paltarı vardı, saçına da soluxmuş bir gül taxmışdı... Ona tərəf gəldiyimi görəndə, diqqətlə, mehribanlıqla üzümə baxdı, gülümsəyib bir az yana çəkildi, mənə yer elədi.

– İcazə olar? – deyib yanında əyləşdim.

– Əlbəttə! Sənə olar! Kimsən ki?

– Təşəkkür edirəm, – dedim. – Heç cür evə gedə bilmirəm... Bacarmıram... İcazə versəydiniz elə buradaca... yanınızda qalardım... Yox, evə qayıda bilmirəm..

Başını elə tərptədi ki, sanki, məni anladı və başını yırğalayanda, alnından qulaqlarına tərəf qıvrımlanmış birçəklərinə baxdım, gördüm ki, oraya taxdığı soluxmuş çiçək kameliyadır. O biri zalda musiqi uğuldayır, bufətdə isə xidmətçilər tələsə-tələsə aldıkları sifarişləri sadalayırıdılar.

– Burada qal! – Səsi xoşuma gəldi. – Evə niyə gedə bilmirsən ki?

– Bacarmıram! Evdə məni... gözləyir... yox, bacarmıram... çox dəhşətlidir.

– Onda qoy gözləsin, sən də getmə. Yaxın gəl, əvvəlcə eynəyini sil, axı, heç nə görmürsən. Bax belə... İndi yaylığını ver. Nə içəcəyik? Burqund şərabı?

O, eynəyimi sildi. İndi solğun, sərt ifadəli çöhrəsini, qan-qırmızı boyanmış dodaqlarını, parıldayan ala gözlərini, soyuqluq yağan hamar alnını, gicgahında pırpızlanmış birçəklərini aydınca görürdüm. Mehribanlıqla, bir az da rişxəndlə qeydimə qalmağa başladı, şərab gətirdi, qədəhini qədəhimə vurdu, ayaqqabılarıma baxdı:

– Aman Allah, haradan gəlirsən belə? Elə bil, Parisdən buracan piyada gəlibsən. Axı bal şənliyinə bu cür gəlməzlər..

Gah «bəli», gah «xeyr» dedim, bir az güldüm. Susdum ki, o danışsın. Xoşuma gəlirdi və özümə də lap mat qalmışdım, çünki belə cavan qızlardan uzaq gəzmiş, onlara etibar eləməmişdim. Rəftarı elə idi ki, bu cür rəftar indi mənə çox lazımdı. Ah, həmin vaxtdan hər an, hər saat eləcə oldu. Mənə lazım olan qədər ehtiyatlı, mənə lazım olan qədər istehza ilə davranırdı. Bir buterbrod da sifariş verib, məni güclə yedirdi. Şərab süzüb: «Bir qurtum iç, – dedi, – ancaq birdəfəyə içmə». Sonra mənim üzüyolalığımı təriflədi.

– Əhsən! – deyib məni həvəsləndirdi. – Səninlə yola getmək asandır. Gəl mərcə girək, sən çoxdandır heç kimin sözünü eşitmirsən, eləmi?

– Bəli, mərci uddunuz. Bəs bunu haradan bildiniz?

– Elə çətin şey deyil. Üzüyolalıq da yemək, içmək kimi bir şeydir – kim onların üzünü çoxdan görməyibsə, ona minnət eləmək lazım deyil. Mənim dediklərimi eləməkdən xoşun gəlir, düzdür?

– Elədir, böyük məmnuniyyətlə! Özünüz hər şeyi bilirsiniz.

– Səninlə dolanmaq asandır. Bəlkə də, dostum, səni evdə gözləyəni də, nədən qorxduğunu da deyə bilərdim. Lakin özün bilirsən ki, bu haqda danışmağa dəyməz. Elədir? Boş şeydir! Kim özünü asmaq istəyirsə, gedib asacaq. Çünki bunun bir səbəbi var. Əgər hələ yaşayırsa, onda yalnız həyatı haqqında düşünməlidir. Bundan asan heç nə yoxdur.

– Ah, – dedim, – belə asan olsa nə vardı ki! Allah özü şahiddir ki, həyatım haqqında çox düşünmüşəm, ancaq xeyri olmayıb. Bilmirəm, özünü asmaq, bəlkə də, çətindir... Ancaq yaşamaq ondan da betərdir! Allah özü bilir, necə çətindir!

– Yaxşı, özün görəcəksən ki, asandan da asandır. Əvvəlini artıq başlamışıq: eynəyini sildin, yedin, içdin. Gərək indi də şalvarını, ayaqqabını bir az qaydaya salasan – bunlar mütləq lazımdır. Sonra mənimlə şimmi oynayacaqsan.

– Görürsünüzmü, – yenə coşdum, – haqlı imişəm! Mənim üçün dünyada sizin dediyinizi eləməməkdən çətin şey yoxdur. Təəssüf ki, bunu bacarmayacağam. Nə şimmi, nə vals, nə polka, nə bilim daha nələr... nələr – heç birini oynaya bilmirəm. Ömrümdə rəqs etməyi öyrənməmişəm. İndi gördünüzmü hər şey dediyiniz qədər də asan deyilmiş?!

Qəşəng qızın qan kimi qırmızı dodaqlarında təbəssüm oynadı, oğlan kimi qısa vurulmuş başını buladı. Ona baxanda elə bildim ki, uşaqlıq çağlarımda vurulduğum Roza Krayslerdir, gəlib durub, ancaq onun saçları qonur idi, bir az da qaraya çalırdı. Yox, bilmədim, bu tanımadığım qız mənə kimi xatırlatdı. Bircə onu bildim ki, kimsə lap uzaqda keçmişdən, oğlan çağlarımdandır.

– Yavaş, – o, səsini ucaltdı, – yavaş! Deməli, rəqs edə bilmirsən? Heç bacarmırsan? Hətta unestep də? Özün də deyirsən ki, Allah bilir, həyatda nə qədər çətinlik görmüsən! Deməli, yalan danışsın, əzizim, heç yaşına yaraşmır. Əgər rəqs etmək istəmirsənsə, necə deyə bilərsən ki, yaşamaq qeydinə qalıbsan?

– Əgər bacarmıramsa?.. Axı heç öyrənməmişəm.

Güldü:

– Ancaq yazmağı, oxumağı öyrənibsən. Düzdür, yəqin, saymağı da bilərsən, bunlardan əlavə, çox güman ki, latın, fransız dillərini nə bilim, daha nələr öyrənmişən?! Mərc gələrəm ki, on ya on iki il məktəbə gedibsən, sonra institutda oxumusan, hətta, bəlkə, dissertasiya da yazıbsan, Çin dilində, ya da ispanca danışa bilirsən. Yoxsa belə deyil? Deməli, belədir! Ancaq rəqs öyrənməyə, azacıq da olsun, vaxt, pul tapmayıbsan... Belə de...

– Ata-anam günahkardır, – özümə bəraət qazandırdım, – latını, yunanı, bütün dediklərinizi öyrənməyə onlar məcbur edib. Ancaq rəqsə qoymayıblar. Bizlərdə dəb deyildi, heç özləri də bacarmırdı...

Soyuq nəzərlərlə, ikrahla üzümə baxdı və yenə sifətində məni təzədən gənclik illərinə qaytaran bir ifadə düyünləndi.

– Belə de... Demək, ata-anam günahkar imiş! Bu axşam «Qara Qartal»a gəlməyə onlardan icazə alıbsan? Alıbsan? Deyirsən, çoxdan ölüblər? Aha, belə de! Deməli, cavanlığında çox itaətkar olduğun üçün rəqs etməyi öyrənmək istəməyibsən... Qoy olsun! Ancaq heç inanmıram ki, sən onda quzu kimi uşaq olubsan. Bəs sonra? Bu uzun illəri neyləyibsən?

– Ah! – deyə boynuma almalı oldum. – Heç özüm də bilmirəm. Oxudum, musiqiyə getdim, kitablarla məşğul oldum, yazıb-pozdum, gəzib-dolaşdım...

– Həyat haqqında lap qəribə təsəvvürlərin var. Deməli, həmişə çətin, mürəkkəb işlərə başın qarışıb, asanları isə unudubsan? Vaxt olmayıb? Həvəs yox idi? Qoy olsun! Allaha şükür ki, sənin anam mən deyiləm... Hə, sonra da özünü elə göstəribsən ki, guya, həyatın hər sahəsinə baş vurubsan, ancaq heç nə tapmayıbsan... Yox, belə yaramaz!

– Çox danlamayın! – xahiş elədim. – Axmaqlığımı özüm də bilirəm.

– Yaxşı, yaxşı, mənə nəgillə danışma! Heç də axmaq deyilsən, cənab professor, hətta deyərdim ki, çox ağıllısan! Mənə elə gəlir ki, ağıllı axmaqsan, əsl professorsan. Bir buterbrod da ye, sonra danışarsan.

Yenə buterbrod gətirdi, üstünə düz səpdi, bir az da xardal çəkdi, kəsib özünə də götürdü, məcbur eləyib məni də yedirdi. Yedim! Rəqsdən başqa, nə deyirdisə, eləyirdim. Kiminsə dediyini eləmək, kiminsə yanında oturmaq nə gözəl imiş! Səndən nəsə soruşur, əmr edir, danlayır... Əgər professorla arvadı da belə eləyəydilər, küçələrə düşməzdim. Yox, yox, yaxşı ki, belə oldu, yoxsa çox şey itirərdim!

– Heç adını demədin? – qəflətən soruşdu.

– Harri.

– Harri? Bu ki uşaq adıdır! Saçlarına dən düşsə də, lap uşaqsan, Harri. Çox uşaqsan, bir adam lazımdır ki, sənə qulluq eləsin. Daha rəqs barədə danışmayacam. Başını niyə elə qırxdırmısan? Arvadın, istəklən yoxdur?

– Arvadım yoxdur, ayrılmışıq. İstəklən var, ancaq burada yaşamır, hərdənbir görürəm, çox vaxt da sözümdə düz gəlir.

Astadan fit çaldı:

– Deyəsən, çox çətin adamsan ki, sənənlə heç kim yollaşa bilmir. İndisə de görüm bu axşam nə olmuşdu ki, küçələri əldən salırdın? Dalaşmışdın? Pul uduzmuşdun?

Bu suala cavab vermək çox çətin idi.

– Görürsünüzmü, – sözə başladım. – Əslində, xırda şeydi. Bir professoru qonaq getmişdim... Lakin mən özüm professor deyiləm... Hə, gərək heç getməyəydim, çünki adamlarla bir yerdə oturmağı, laqçırtı vurmağı çoxdan yadırgamışam. Ora gedəndə də hiss edirdim ki, axırı yaxşı qurtarmayacaq... Elə şlyapamı asanda, ağılıma gəldi ki, onu tez götürəsi olacam... Hə, o professorun evində, stolun üstündə bir şəkil vardı... Həmin səfəh şəkil məni özümdən çıxartdı...

Sözümü kəsdi:

– Nə şəkil? Niyə?

– Getenin şekli idi. Bilirsiniz də, şair Geteni deyirəm. Ancaq şəkildə özü kimi deyildi... heç demək də olmaz, yüz il bundan əvvəl ölüb... Hansı müasir rəssamsa onu təsəvvür elədiyi kimi çəkib. Həmin şəkil məni özümdən çıxartdı, lap zəhləm getdi... Bilmirəm, məni başa düşürsünüzmü?

– Lap yaxşı başa düşürəm, narahat olma. Hə, sonrası!

– Hələ bundan əvvəl professorla da sözümlüz düz gəlməmişdi. O da, demək olar ki, bütün professorlar kimi vətənpərvər idi, müharibə vaxtı xalqı aldatmaq üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Əlbəttə, bunu təmiz ürəklə eləmişdi. Mən isə müharibənin əleyhinəyəm. Hə, burası bəsdir, sonrasını danışım. Gərək o şəkllə heç baxmayaydım...

– Gərək baxmayaydın.

– Hə, birincisi, Geteyə yazdığım gəldi. Axı onu çox, lap çox sevirəm... Sonra da fikirləşdim ki... ya fikirləşdim, ya da hiss elədim... Elə bilirdim, özümə tay adamlarla oturmuşam, onlar da Geteni mənim kimi sevir, mənim kimi təsəvvür edirlər... Amma sən demə, bu zövqsüz, saxta, şit şəkllə vurublarmış... heç görmürlər ki, həmin şəklın ruhu Gete ruhunun tam əksidir. Özü də çox xoşlarına gəlir... Bir də ki, mənə nə var, gəlir, qoy gəlsin... Ancaq birdən-birə onlara olan etibarım, dostluq, yaxınlıq, doğmalıq hisslərim sönüb getdi. Onsuz da, dostluğumuz elə möhkəm deyildi... Hə, ona görə də əsəbiləşdim, kədərləndim, gördüm ki, tək qalmışam, heç kəs məni anlamır! Başa düşürsünüz?

– Burada başa düşülməyəcək nə var ki, Harri? Bəs sonrası? Şəkllə başlarına çırpdın?

– Yox, dişimin dibindən çıxanı deyib əkildim. Evə qayıtmaq istəyirdim, ancaq...

– Ancaq evdə bu səfəh uşağı danlamaq, sakitləşdirmək üçün anası yox idi! Ah, Harri, az qala sənə yazdığım gəlir, lan uşaqsan, özün kimisi yoxdur...

Əlbəttə, onunla razı idim. Bir qədər də şərab verdi. Əslində, indi mənə elə ana kimi ydi. Ancaq hərdən görürdüm ki, çox gözəldir, çox cavandır.

– Hə, deməli, – yenə sözə başladı, – deməli, Gete yüz il bundan qabaq ölüb, Harri də onu çox sevir, tamam başqa cür təsəvvür edir, necə göründüyünü bilir və özünün də buna haqqı var, elə deyilmi? Ancaq Getenin vurğunu olan rəssamın isə onu təsəvvür etdiyi kimi çəkməyə haqqı yoxdur... Heç professorun da, ümumiyyətlə, heç kəsin yoxdur. Çünki bu, Harrinin ürəyincə deyil, sinirə bilmir, ona görə də mütləq dişinin dibindən çıxanı deyib əkilməlidir. Ağıllı adam olsaydı, rəssama da, professoru da gülərdi, vəssalam. Axmaq olsaydı, «Gete»lərini onların təpəsinə çırpardı. Lakin o hələ uşaq olduğu üçün evə qaçır, özünü asmaq istəyir. Başına gələni gözəlcə anlayıram, Harri. Gülməli əhvalatdır. Gülməyim tutur. Dayan, belə tez-tez içmə! Burqund şərabını yavaş-yavaş içərlər, yoxsa adamı yandırar. Hər şeyi də sənə demək lazımdır, ay körpə uşaq!

Baxışları on altı yaşlı dayələrin baxışı kimi ciddiləşdi.

– Hə də, – razılıqla dilləndim, – hər şeyi deyin.

– Nəyi deyim?

– Nəyi bilirsiniz, hamısını.

– Yaxşı, deyərəm. Bir saatdır sənə «sən» deyirəm, ancaq sən hələ də «siz»lə danışırısan. Həmişə də latınca, yunanca danışırısan. Çətin-çətin sözlər işlədirsən! Əgər qız sənə «sən» deyirsə və ondan da zəhlən getmirsə, ona «sən» de. Hə, indi bir şeyi öyrəndin. Qaldı ikincisi: yarım saat bundan əvvəl bildim ki, adın Harridir. Ona görə bildim ki, soruşdum. Ancaq mənim adımlı sən hələ soruşmaq istəmirsən.

– Yox, yox, nə danışırırsız, istəyirəm.

– Çox gecdir, körpə bala! İşdir bir də görüşsək, onda soruşarsan. Bu gün deməyəcəm. Hə, indi isə

rəqs etmək istəyirəm.

O qalxmağa hazırlaşanda, ovqatım birdən-birə korlandı. Qorxdum ki, çıxıb gedəcək, tək qalacam, hər şey təzədən başlanacaq. Bayaqqı qorxu, bayaqqı dəhşət məni təzədən bürüdü, elə bil, bircə anlığa kəsmiş diş ağrısı yenidən başladı, beynimdən tüstü çıxdı. Aman Allah, məni nələr gözlədiyini heç unuda bilərdimmi? Yoxsa nəsə dəyişmişdi?

– Dayan! – ləliməyə başladım, – getməyin... Getmə! Əlbəttə, nə qədər istəyirsən, rəqs elə, ancaq çox uzaq getmə, qayıt gəl, qayıt!

Gülə-gülə ayağa durdu. Elə bilirdim ucaboyludur, ancaq nazıkbədən olsa da, çox hündür deyildi. Yenə kimisə xatırladım. Ancaq kimi? Tapa bilmədim...

– Qayıdacaqsan?

– Qayıtmağına qayıdacam, amma tez olmayacaq. Yarım saat, bəlkə də, bir saat çəkdi. Bir də deyim: gözlərini yum, bir az yat. Bu, sənə çox lazımdır.

Durub yol verdim, getdi. Donunun ətəyi dizlərimə toxundu, gedə-gedə balaca dəyirmi güzgüyə baxdı, qaşlarını daradı, çənəsini kirşanladı. Sonra rəqs zalında gözdən itdi. Yan-yörəmə boylandım: tanımadığım üzlər, papiros çəkən kişilər, mərmər stolların üstünə dağılmış pivə, səs-küy, qıyya, böyrümdə də rəqs musiqisi. Demişdi ki, yatım. Ah, körpə balam, sən haradan biləsən ki, mənim yuxum dovşandan da səksəkəlidir! Belə bir bazarda, özü də otura-otura, pivə parçalarının cingiltisində heç yatmaq olar? Bir qurtum şərab içdim, cibimdən siqar çıxardım, gözlərimlə kibriti axtardım, ancaq, əslində, heç çəkmək istəmirdim, ona görə də stolun üstünə qoydum. «Gözlərini yum!» – demişdi. Allah bilir bu səs onda haradan idi: əsl ana səsinə oxşayırdı; şəfqətli idi, ürəkdən gəlirdi. Gördüm ki, bu səsi eşitmək mənə xoş gəlir. İtaətkarlıqla gözlərimi yumdum, başımı divara söykədim, beynimə min cür səs düşdü. Belə yerdə yatmaq həvəsinə özüm də guldüm, istədim rəqs zalının qapısına yaxınlaşıb oğrun-oğrun baxım – axı o qəşəng qızın necə oynadığına baxmalı idim – durmaq istədim, lakin indi bildim ki, saatlarla küçədə ora-bura qaçmaq məni lap yorub, əldən salıb, ona görə də yerimdən tərpənmədim.

Ana tapşırığına əməl edərək artıq yatırdım. Özü də şirin-şirin yatır, yuxu da görürdüm. Aydın, gözəl bir yuxu idi. Çoxdan beləsini görməmişdim. Yuxuda görürdüm ki:

...Köhnə dəbli qəbul olağında oturub gözləyirdim. Əvvəlcə yalnız onu bilirdim ki, əlahəzrətlərdən biri məni yanına çağırırdı, sonra yadıma düşdü ki, cənab fon²⁸ Gete özü qəbul edəcək. Heyif ki, buraya yaxın adam tək deyil, hansı jurnalınsa müxbiri kimi gəlmişdim. Bu da məni çox narahat edirdi, heç cür başa düşmürdüm ki, hansı şeytan məni belə işə qoşub. Bundan əlavə bir əqrəb də heç rahatlıq vermirdi²⁹. Əvvəlcə üzə idi, qıçımla yuxarı dırmaşırdı. Əlbəttə, bu balaca qara həşərəta imkan vermədim, o dəqiqə vurub saldım, ancaq hara düşdüyünü görmədim, axtarıb tapmağa da ürək eləmədim.

Həm də tam əmin deyildim: bəlkə də, mənim gəldiyimi Geteyə deyil, Matissona³⁰ demişdilər. Bir dəfə onu yuxuda Bürgerlə³¹ dəyişik salmışdım, Molliyə yazılmış şeirləri onunku bilmişdim. Yeri gəlmişkən, Mollini görməyi yaman arzulayırdım, onu incə, məlahətli, şən bir qadın kimi təsəvvür edirdim. Kaş o lənətə gəlmiş redaksiyanın tapşırığı ilə gəlməmiş olaydım! Bu narazılığım getdikcə artdı, tədricən Geteyə sarı yön aldı, birdən-birə ona qarşı olmazın şübhələr, məzəmmətlər yarandı. Bax

²⁸ Фон – задьяан няслиндян олдуьуну эюстярир

²⁹ Орта ясрляр символикасына эюря, ягряб йалан, сатгынлыг вья мяьлубиййятя уьрамыш шейтанын рямзидир.

³⁰ Матиссон – Матиссон Фридрих (1761-1831) – алман ядябиййатында сентиментал-классист ъяряяанын нцмайяндяси, лирик шаир

³¹ Бцрээр – Бцрээр Гатфрид Август (1747-1794) – алман шаири, поезийа тарихиндя баллада жанрынын баниси

buna qəbul deyərəm! Ancaq əqrəb qorxulu da olsa, haradasa lap yaxında da gizlənsə, ola bilsin ki, heç də pis əlamət deyildi. Mənə elə gəldi ki, bəlkə də, yaxşı əlamətdir, çox güman ki, Mollı ilə əlaqəsi var: ya onun elçisidir, ya da Heraldika heyvanıdır. Qadın məkrinin, günahlarının əcəb qorxulu Heraldika heyvanı! Bəlkə, bu heyvanın adı elə Vulpius³² idi? Ancaq həmin anda xidmətçilərdən biri qapını açdı, durub içəri girdim.

Bəstəboy, zabitəli Gete qarşımda dayanmışdı³³ və doğrudan da, klassik sinəsində böyük bir ulduz ordeni parlayırdı... Sanki, yenə dövlət işləri ilə məşğul olur, gələnləri qəbul edir, özünün Vaymardakı muzeyindən yenə də dünyanın gərdisinə nəzarət edirdi. Çünki məni görər-görməz, qarğa kimi udquna-udquna başını yırğaladı və şəstlə dedi:

– Deməli, siz cavanlar bizim özümüzzlə, işlərimizlə tam razı deyilsiniz?

– Elədir ki var! – Onun nazik baxışları üstümə soyuq su çilədi. – Biz cavanlar, əslində, sizinlə razı deyilik, cənab qoca! Siz həddən artıq tənənlisiniz, əlahəzrət, həddən artıq lovğa, həddən artıq təkəbbürlü, həddən az da səmimi! Ən vacibi axıncısıdır: həddən az səmimisiniz!

Bəstəboy qoca başını bir az irəli uzatdı və onun sərt, rəsmi adamlara xas büzülmüş dodaqlarında ani bir təbəssüm düyünlənəndə, özü də birdən-birə canlananda, ürəyim ayağımın altına düşdü. Çünki qəflətən «Qürub göylərdən endi» şerini xatırladım, yadıma düşdü ki, o şerin sözləri bu kişinin ağzından çıxıb. Əslində, həmin andaca təslim oldum, basıldım və gərək onun qarşısında diz çökəydim. Lakin özümü sax tutdum, onun təbəssümlü dodaqlarından qopan sözlər qulağımda cingildədi:

– Aha, belə çıxır ki, səmimi olmadığımı mənə irad tutursunuz? Danışığa bax! Bəlkə, bir az xırdalayasınız?!

Həvəslə, çox böyük bir həvəslə xırdalamaq istəyirdim:

– Cənab fon Gete, bütün dahilər kimi, siz də insan həyatının mənasızlığını, puçluğunu lap yaxşı bildirsiniz, duymusunuz: bir anın səadətini də, onun acınacaqlı şəkildə saralıb-solduğunu da, coşqun, müqəddəs bir məhəbbətlə təbiətin itirilmiş məsumluğu uğrunda əbədi ölüm-dirim mübarizəsinə girişən ən ülvı hisslərin yalnız və yalnız gündəlik həyatın amansız dustaqlığı ilə mükafatlandırıldığını da, dəhşətli heçlikdə, kamilləşməyə deyil, gəldi-gedərliyə, əbədi çarpışmalara, diletantlığa məhkum olduğunu da – bir sözlə, insan olmağın mənasızlığını, müsibətlərini, puçluğunu bildirsiniz. Bütün ömrünüz boyu da hamısının əksini vəsf etmisiniz, inamdan, nikbinlikdən dəm vurmusunuz, özünüzü də, başqalarını da yalandan əbədiyyətə, mənəvi mübarizənin mənasına inandırmağa çalışmışınız. Siz daha dərinə gedənləri, həqiqətin ümitsiz səsinə rədd edərək, onu özünüzdə də, Klaystda da, Bethovəndə də boğmuşunuz³⁴. İllər uzununu özünüzü elə aparmışınız ki, guya, bilik qazanmaq, kolleksiya toplamaq, çoxlu məktub yazmaq, onları yığıb saxlamaq, Vaymarda keçirdiyiniz qocalıq illəri bir anı əbədiləşdirmək, təbiətə ruh vermək üçün yeganə yol imiş, halbuki birincini mumiyləşdirdiniz, ikincini isə müəyyən bir üslub qəlibində qrimə çevirdiniz. Sizə irad tutduğumuz qeyri-səmimilik də elə budur.

Qoca müşavir fikirli-fikirli gözlərimin içinə baxdı. Dodaqlarındakı təbəssüm hələ də qalırdı. Sonra verdiyi sual isə məni lap heyrtləndirdi:

– Belə olan halda, deməli, Motsartın «Şeirli fleyta»³⁵ sından da zəhləniz gedir?!

³² Вулпиус – Эетенин щяйат йолдашы

³³ Щёссе Будда вь Леонардо да Винчи иля йанашы, буюцк алман шаири Эетени инсан камиллийинин вь ябядиййятин тяъяссцмц щеса б едирди.

³⁴ Эете юз буюцк мцасирляри Клайста (1777-1811) вь Бетщовеня (1770-1827) ещтирамына бахмайараг ,бцтцн юмрц бойу онлара тянгиди мцнасибят бяслямищдир. Саьлам тябиятли Эете мцасирлярини сяьиййяляндирян биртяряфлийи, дяруни бядбинлийи, фяьилийи дахильян гябул едя билмирди.

³⁵ «Се щрли флейта» – Мотсартын операсы, «Матфей чыльынлыьы» –

Etiraz etməyə imkan vermədi, sözünə davam etdi:

– «Sehrli fleyta» həyatı şirin bir nəğmə kimi təsvir edir, gəldi-gedər hisslərimizi əbədi, ilahi bir şey kimi vəsf edir, nə cənab Klaystla, nə də cənab Bethovenlə razılaşırsınız, nikbinliyi, inamı tərənnüm edir.

– Bilirəm, bilirəm! – deyər acıqlı-acıqlı qışqırdım. – Allah bilir, dünyada ən çox sevdiyim bu «Sehrli fleyta» haradan ağılınıza gəldi! Ancaq Motsart səksən iki il yaşamayıb və heç vaxt da sizin kimi əbədiyyət, səliqə-sahman, quru ləyaqət eşqinə düşməyib, özünü çəkməyib. Yalnız ilahi nəğmələrini oxuyub, vaxtsız ölüb. Özü də kasıb... şöhrətsiz...

Nəfəsim tutuldu. Beş-on sözdə min dənə şeyi demək lazımdı, alnımda tər puçurlanırdı.

Ancaq Gete mehribanlıqla dedi:

– Bəlkə də, mənim səksən iki il yaşamağım, doğrudan da, bağışlanılmazdır. Ancaq bu yaşamaqdan, siz fikirləşdiyiniz qədər də həzz almamışam. Haqlısınız, həmişə əbədiyyətə can atmışam, həmişə ölümdən qorxmuşam, onu yaxın buraxmamışam. Mənə elə gəlir ki, bütün görkəmli şəxsiyyətləri yaşadan da elə ölümə qarşı mübarizə, mütləq, inadkar həyat həvəsidir. Ancaq gənc dost, buna baxmayaraq, son nöqtənin ölüm olduğunu səksən iki yaşında inamla sübuta yetirdim, lap məktəbli kimi ölsəm də, belə olardı. Əgər mənə bəraət qazandıra biləcəksə, onu da deyim ki, təbiətimdə uşaqlıq, hər şeyə maraq, oynamaq, vaxtı öldürmək həvəsi çox olub. Beləliklə də, bu oyunu qurtarmaq vaxtının çatdığını başa düşmək üçün mənə çox vaxt lazım olub.

Bu sözləri deyəndə bic-bic gülümsədi, sanki, dəcəllik edirdi. Getdikcə böyüdü, sifətindəki quru rəsmiyyətçilik, saxta ləyaqət nişanəsi çəkilib getdi. Hər yandan Gete nəğmələrinin melodiyaları səsləndi, Motsartın «Bənövşə»sini, Şubertin «Ətrin yenə bürüyüb meşələri, düzləri» mahnısını eşitdim. Getenin yanaqları allandı, gəncləşdi, güldü və doğmaca qardaşı kimi gah Motsarta, gah da Şubertə oxşadı, sinəsindəki ulduza çəmən çiçəklərindən çələng hörüldü, lap ortasından pardaxlanmış sarı bir primula çiçəyi baş qaldırdı.

Qocanın zarafata salıb suallarımın, ittihamlarımdan bu cür yayınması xoşuma gəlmədi, məzəmmətlə üzünə baxdım. O bir az əyilərək, uşaq ağızına dönmüş ağızını qulağıma yaxınlaşdırdı və pıçıldadı:

– Oğlum, sən qoca Geteyə həddən artıq ciddi yanaşırsan. Çoxdan ölüb getmiş qocalara ciddi yanaşmaq olmaz, yoxsa xətiirlərinə dəyər. Biz ölməzlərin ciddilikdən xoşu gəlmir, zarafatı sevirik. Ciddilik zəmanənin nişanəsidir. Bir sirri də sənə açım ki, ciddilik zəmanəni çox şişirdəndə yaranır. Bir vaxtlar mən də onu çox uca tuturdum, ona görə də yüz il yaşamaq istəyirdim. Ancaq görürsənmi, əbədiyyətdə zaman anlayışı yoxdur. Əbədiyyətin özü də yalnız bir cəzə zarafata güclə bəs eləyən bir andır.

Əslində, bundan sonra qoca ilə ciddi söhbət etməyə dəyməzdi. O, razılıqla ayaqlarını oynadır, cəld hərəkətlə əyilib-qalxırdı. Həmin anda primula çiçəyi döşündəki ulduzdan raket kimi çıxıb balacalaşdı, yox oldu. O, öz zahiri görünüşü, oynaqlığı ilə bərq vuranda, qeyri-ixtiyari fikirləşdim ki, bu kişi, ən azı, rəqs öyrənmək imkanını da əldən verməyib. Əntiqə oynayırdı. Həmin anda yenə əqrəb, daha doğrusu, Molli yadıma düşdü və Getedən soruşdum:

– Deyin görüm, Molli burada yoxdur ki?

Gete ucadan güldü. Stoluna tərəf gedib, siyirməni çəkdi, qiymətli – ya dəridən idi, ya da məxmərdən – bir mücrü çıxardı, açıb mənə yaxın tutdu. Onun içindəki qara məxmərin üstündə qəşəng, qənirsiz bir qadın qıçı işim-işim işıldayırdı. Dizdən azacıq bükülmüş, ayağının pəncəsi isə topuqdan zərif barmaqlara qədər əyilmişdi. Vurğunu olduğum bu ayağı götürmək üçün əlimi irəli uzatdım, iki barmağımın arasına almaq istəyəndə, oyuncaq, sanki, qımıldandı və birdən-birə şübhələndim ki, bəlkə, elə bayaqkı əqrəbdir. Gete, sanki, hər şeyi başa düşdü. Hətta, deyəsən, elə bunu da istəyirmiş. Məqsədi məni pərt eləmək, istəklə qorxunun arasında qoymaqlıq. Həmin sehrli əqrəbciyi mənə lap yaxın tutdu, ona tərəf can atdığımı, lakin eymənib geri çəkildiyimi gördü və deyəsən, bundan əsl ləzzət aldı. Öz qəşəng, qorxulu oyuncağı ilə məni oynada-oynada yenə də qocaldı, min yaşlı, ağ saçlı uluya çevrildi,

saralıb-solmuş ixtiyar sifətində səssiz-səmirsiz bir gülüş oynadı. Sonra isə ucadan, qocalara məxsus bir rişxəndlə, mənalı-mənalı güldü.

Oyanan kimi yuxu yadımdan çıxdı, ancaq bir azdan yenə xatırladım. Təxminən bir saata yaxın yatmışdım. Ömrümdə inanmazdım ki, belə musiqinin gurultusunda, səs-küydə, restoranda otura-otura yuxuya gedə bilərəm. O sevimli qız qarşımda dayanıb, əlini çiynimə qoymuşdu.

– Mənə iki-üç marka ver, – dedi, – orada bir az yeyəsi oldum.

Pulqabımı verdim, götürüb getdi və tezcə də qayıtdı.

– İndi sənin yanında bir az da otura bilərəm, sonra isə getməliyəm, görüşüm var.

Qorxdum, tələsik soruşdum:

– Kiminlə?

– Bir cənabla, ay balaca Harri. Məni «Odeon» barına dəvət eləyib.

– Ah, elə bilirdim, məni heç vaxt tək qoymayacaqsan.

– Onda gərək dəvət eləyəydin. Artıq səni qabaqlayıblar. Neylək, pulun cibində qalar. «Odeon»u tanıyırsan? Gecəyarıdan sonra təkcə şampan şərabi verilir. Yumşaq kreslolar, zənci kapellası... antiqədir!

Bunların heç birini hesaba almamışdım.

– Ah, – deyə yalvarmağa başladım, – gəl səni özüm dəvət eləyim! Fikirləşdim ki, dəvət nəyə lazımdır, axı dostlaşmışıq. Xahiş edirəm, icazə ver, səni istədiyin yerə dəvət eləyim.

– Çox sağ ol. Ancaq özün bilirsən ki, söz verdin, gərək eləyəsən. Əgər «hə» demişəmsə, gedəcəyəm. Üz vurma! Demək, bunu içirsən, sonra da evə gedib rahatca yatırsan. Söz ver ki, dediklərimi eləyəcəksən!

– Yox, nə danışırsan, evə gedə bilmərəm.

– Bu macəraları da burax getsin! Gete ilə haqq-hesabı çürütmədin? (Bu anda yuxu yadıma düşdü). Əgər doğrudan da, evə gedə bilmirsənsə, burada qal, qonaq otaqları var. Birini sənin üçün tutum?

Razılaşdım, soruşdum ki, onunla yenidən harada görüşə bilərəm. Bəs harada yaşayır? Demədi. Sadəcə olaraq, axtarmaq lazımdır, istəsəm taparam!

– Səni bir yerə dəvət eləmək olmaz?

– Haraya?

– Hara istəsən, haçan istəsən...

– Yaxşı, onda çərşənbə axşamı şam yeməyinə «Köhnə Fransiskalı»da görüşərik. Birinci mərtəbədə. Hələlik!

Əl verdi. Ona yenicə diqqət yetirdim. Səsinə çox yaraşan ətli, gözəl, ağıllı, mehriban bir əl idi. Onu öpəndə rişxəndlə güldü. Son anda bir də geri döndü:

– Gete haqqında da sənə bir söz demək istəyirəm. Bura bax sənin Gete əhvalatın, o şəkil məsələsi hərdən mənim də başıma gəlir... Özü də müqəddəslərlə...

– Müqəddəslərlə? Sən elə dindarsan?

– Yox, heyif ki, dindar deyiləm. Bir vaxtlar olmuşam və yenə də olacağam. Axı dindar olmağa vaxt da yoxdur.

– Vaxt yoxdur? Buna da vaxt lazımdır?

– Bəs necə! Dindar olmaq üçün də vaxt lazımdır. Bu hələ azdır, vaxtdan asılı olmamaq da gərəkdir. Əsl dindar ola-ola gerçəklikdə yaşamaq, ona ciddi yanaşmaq mümkün deyil: vaxt, pul, «Odeon» barı və sairə və sairə...

– Aydındır. Bəs müqəddəslərin bunlarla nə işi?

– Olar! Elə müqəddəslər var ki, onları lap çox istəyirəm. Məsələn, Stefan, müqəddəs Fransiska və sairə.. Hərdən onların, bəzən də Xilaskarın, Müqəddəs Məryəm ananın şəkillərinə rast gəlirəm. Elə saxtaları, təhrif edilmişləri, cılızları olur ki, sən Getenin şəklinə dözə bilmədiyini kimi, mən də onlara dözəmmirəm. O sevimli səfeh Xilaskarı, müqəddəs Fransiskanı bu cür görəndə, başqaları da ona

«gözəldir», «əntiqədir» – deyəndə, əsl Xilaskara yazığım gəlir və fikirləşirəm: «Ah, camaata onun belə səfeh şəkli bəs eləyirsə, onda, görəsən, niyə yaşayıb, o cür dəhşətli əzablar çəkib!» Ancaq onu da anlayıram ki, mənim təsəvvürümdəki Xilaskarın, Fransiskanın şəkli də adi bir insan şəklidir, əslinə heç uyğun gəlmir və mənim qəlbimdəki Xilaskar əsl Xilaskarın özünə də belə qəribə, səfeh görünə bilər. Bununla Getenin şəklini görəndə çıxardığım oyunlara haqq qazandırmaq istəmirəm. Yox, düz eləməyibsən. Demək istəyirəm ki, səni başa düşə bilirəm. Siz alimlərin, sənətkarların başında çox qeyri-adi şeylər olur, ancaq siz də başqaları kimi adi insansınız və biz adi insanların da öz arzusu, öz istəyi var. Axı cənab alim, hiss elədim ki, Gete əhvalatını mənə danışmaq istəyəndə bir az pərt oldun: gərək ideal hesab elədiyən şeyləri adi bir qıza başa salaydın, ona görə də özünə çox əziyyət verəsi oldun. İndi sənə göstərmək istəyirəm ki, belə əziyyətə düşmək havayı şeydir, səni çox yaxşı başa düşürəm. Yaxşı, daha bəsdir, sənə yatmaq lazımdır.

O çıxıb getdi və yaşlı bir xidmətçi də mənə yalnız ikinci mərtəbəyə qaldırandan sonra yüküm olub-olmadığını soruşdu. Eşidəndə ki, heç nəyim yoxdur, dedi «yer pulunu» əvvəlcədən verməliyəm. Sonra mənə köhnə, qaranlıq pilləkəndən keçirib, balaca bir otağa gətirdi, tək qoyub getdi. İçəridə ensiz, çox qısa, qurquru taxta çarpayı vardı, divardan isə qılınc, Harribaldinin boyalı şəkli və bir də hansı ziyafətdənsə qalib solmuş çələng asılmışdı. İndi bircə gecə köynəyi üçün nə istəsələr verərdim. Yaxşı ki, su, dəsmal vardı, yuyuna bildim. Sonra elə pal-paltarlı da uzandım, işığı yana-yana qoydum, xəyala daldım. Deməli, Gete ilə məsələni yoluna qoydum. Nə yaxşı ki, yuxuda özü yanıma gəldi! Bir də bu qəribə qız! Kaş, adını biləydim! Qəflətən həyatıma bir insan daxil olmuşdu! Əcəlin qüssəli, tutqun pərdəsini yırtaraq qəşəng, xeyirxah, mehriban, hərarətli əlini mənə uzadan bir insan! Qəflətən yenə nəyinsə haqqında sevinclə, qayğı ilə, maraqla düşünməyə başlamışdım! Qəflətən bir qapı açılmışdı və həmin qapıdan mənə həyat verilmişdi! Bəlkə də, təzədən yaşaya bildim, təzədən adam oldum! Soyuqdan büzüşmüş, az qala donmuş qəlbim təzədən döyündü, zəif qanadlarını asta-asta tərpətməyə başladı! Gete yanıma gəlmişdi! Bir qız da mənə yeməyə, içməyə, yatmağa məcbur etmişdi, mehribanlıq göstərmişdi, mənə gülmüşdü, «səfeh uşaq» demişdi! Həmin qəribə rəfiqəm sonra da müqəddəslərdən söhbət açaraq göstərmişdi ki, hətta ən qəribə iztirabları belə mənə tək çəkmirəm, heç də müəmmalı, düşgün bir müstəsna deyiləm. Özüm kimi bacı-qardaşlarım çoxdur. Başa düşənəm var! Görəsən, ona bir də rast gələcəyəmmi? Əlbəttə! O çox etibarlıdır. «Söz verdin, gərək eləyəsən!» – dedi.

Yenə yuxuya getdim, dörd-beş saat yatdım. Ayılıanda saat onu keçmişdi; paltarım əzik-əzik olmuş, özüm də lap kütləşmiş, yorulmuşdum; ancaq bununla belə, beynimdə dünənki dəhşətlərin izi hələ qalsa da, həvəsli, inamlı idim, ümid dolu fikirlərlə yaşayırdım. Evə qayıdanda dünənki dəhşətdən əsər-əlamət qalmamışdı.

Pilləkəndə – araukariyanın yanında «xala»ya, yəni sahibəyə rast gəldim. Onu gec-gec də görsəm, mehriban təbiətindən çox xoşum gəlirdi. Ancaq bu görüş heç ürəyimdən olmadı, çünki çox yazıq, yuxulu görkəməm vardı, nə üzümü qırxmış, nə də başımı daramışdım. O, adətən, mənə təklik həvəsime, hiss olunmadan gəlib-gətməyimə ehtiramla yanaşardı. Amma bu gün, deyəsən, ətraf mühitlə aramdakı pərdə yırtılmış, bənd-bərə də uçub dağılmışdı. Qadın gülərək dayandı:

– Bax buna gəzmək deyərəm, cənab Haller, heç axşam evə də gəlmədiniz. Yaxşıca yorulmuş olarsınız, yəqin...

– Elədir, – deyə mən də gülməli oldum. – Dünən kefim lap kök idi. Evinizin sakitliyini pozmaq xətrinə mehmanxanada gecələdim. Evinizdəki sakitliyə, səliqə-sahmana çox böyük hörmətim var, bəzən özümü burada artıq adam hesab eləyirəm.

– Rişənd eləməyin, cənab Haller!

– Oh, mən yalnız özümü rişənd edirəm.

– Bu heç lazım deyil. Mənə evimdə özünüzü heç vaxt «artıq adam» hesab eləməyin. Necə istəyirsiniz, nə cür xoşunuza gəlir, elə də yaşayın. Mənə hörmətəlayiq kirəkeşlərim çox olub, hətta bəziləri həddən artıq yaxşı olublar, ancaq heç biri sizin kimi sakit deyildi və heç biri də mənə sizin qədər narahat etmirdi. İndisə deyən görüm, çay istəyirsiniz?

Etiraz etmədim. Çayı ulu babalarının şəkilləri, mebelləri ilə bəzədilmiş salonda verdi. Bir az da

söhbət elədik. Bu mehriban qadın heç nə soruşmadan mənim həyatım, düşüncələrim haqqında bəzi şeyləri öyrəndi. Onlara diqqətlə, hər şeyi ciddi qəbul etməyən bir ana nəvazişi ilə, hamısına da kişi qəribəlikləri kimi baxan ağıllı bir qadın təbəssümü ilə qulaq asdı... Sonra söhbət bacısı oğlundan düşdü, məni qonşu otağa aparıb onun boş vaxtlarında düzəltdiyi radio cihazını göstərdi. Deməli, o zəhmətkeş cavan oğlan hər axşam «məftilsiz ötürmə» ideyasına qapılıb, texnika allahının qarşısında diz çökərək, ona dua edə-edə bu cihazı quraşdırırmış. Texnika allahı isə min illər ərzində elə şeylər kəşf edərək yarımçıq qoyub ki, hər bir mütəfəkkir sonralar ondan ağıllı, məqsədyönlü şəkildə istifadə eləyə bilsin. Bu barədə də xeyli danışdıq, çünki xala bir az mövhumata meyil eləyir, dini söhbətləri xoşlayırdı. Ona dedim ki, bütün bacarıq və əməllərin mövcud vəziyyəti qədim hindlilərə yaxşı bəlli imiş, texnika isə, əlində, bu əməllərin çox cüzi bir hissəsini ümumi şüurun məhsuluna çevirib ki, səs dalğaları üçün, hələ tam təkmilləşməmiş də olsa, verici və qəbuledici quraşdırıla bilsin. O qədim idrakın əsl mahiyyətini, zamanın qeyri-reallığını texnika hələ də duya bilmir, ancaq, əlbəttə, bütün bunlar nə zamansa «kəşf olunacaq», bacarıqlı mühəndislərin əlinə düşəcək. Bəlkə də, lap yaxın zamanlarda elə kəşflər olacaq ki, biz yalnız ətrafımızdakı gündəlik hadisələri dinləməyəcək, Parisdə, Berlində çalınan musiqini Frankfurtda, Sürixdə eşitməyəcəyik, həm də bütün bunların hamısı, eləcə də başqaları harasa yazılıb saxlanacaq və biz də günlərin bir günü ya məftillərin köməyiylə, ya da onlarsız, ya tərtəmiz, ya da qarışıq, Süleyman padşahın, Valter fon der Foqelvaydenin³⁶ səsinə qulaq asacağıq. Bütün bunların hamısı radio sahəsindəki ilk addımlar kimi, insanı özündən, məqsədindən yayındıracaq, başını boş-boş şeylərlə, məntiqsiz işlərlə qatacaq. Ancaq özümə yaxşı məlum olan bu həqiqətləri adət etdiyim tonda – acı-acı, zəmanəyə rişxənd eləyə-eləyə deyil, zarafatla, lağlağı ilə dedim, xala da gülümsədi və düz bir saat oturub çay içdik, ikimiz də bundan razı qaldıq.

«Qara Qartal»dakı qəşəng, qəribə qızı çərşənbə axşamına dəvət eləmişdim və həmin günə qədərki vaxtı öldürmək mənə çox da asan başa gəlmədi. Axır ki, çərşənbə axşamı gəlib çıxanda, həmin qıza olan münasibətim dəhşətli dərəcədə aydınlaşdı. Yalnız onun haqqında düşünür, ondan çox şey umurdum. Hər şeyi ona qurban verməyə, hər şeyi onun ayaqları altına atmağa hazırdım, amma bununla belə, zərrə qədər də vurulmamışdım. Ancaq vay o günə ki, verdiyi sözün üstündə durmayaydı, ya da unudaydı, o dəqiqə düşəcəyim vəziyyəti bütün aydınlığı ilə təsəvvür edirdim: onda dünya yenə boşalar, günlər öz mənasını itirər, zülmət dönər, o qorxunc sükunət, ölüm havası məni qoynuna alar, həmin lal cəhənnəmdən yeganə çıxış yolu yenə də ülgüc olardı. Bu bir neçə gündə ülgücdən lap zəhləm getmişdi, yenə elə əvvəlki kimi qorxunc idi. Əsl rüsvayçılıq ondaydı ki, ülgücü boğazıma çəkməkdən yaman qorxurdum, lap ürəyim qopurdu. Ölümdən elə qorxur, ona qarşı elə coşqun, elə inadla, elə həvəslə mübarizə aparırdım ki, görün deyərdi ki, dünyanın ən sağlam adamıyam, həyatım da lap cənnət bağıdır. Getdikcə də həyatımın puçluğunu bütün aydınlığı ilə görür və anlayırdım ki, nə yaşamağa, nə də ölməyə qadir olmamağım, onların arasında çırpınmağım elə «Qara Qartal»dakı o balaca, qəşəng rəqqasənin işidir. O, həyata açılan balaca bir pəncərə, zülmət dolu qorxu dünyama düşən işartı, mənim xilaskarım, işıqlı dünyaya aparıcı yolum idi. Mənə ya ölməyi, ya da yaşamağı öyrətməliydi; öz möhkəm, qəşəng əlini daşa dönmüş ürəyimin üstünə qoymalıydı ki, həyat hərərətindən od alıb ya çiçəklənsin, ya da yanıb külə dönsün. Heç bilmirəm onda bu güc, bu sehr haradandı, niyə, hansı tilsimin köməyi ilə mənim üçün ən böyük mənaya dönmüşdü. Bu haqda fikirləşə bilmirdim, fikirləşməyin mənası da yoxdu. Bilmək heç lazım da deyildi. İndi heç bir biliyin, heç bir fərasətin mənə xeyri dəyməz. Hamısından doymuşdum, elə bu müsibətli əzablar da, rüsvayçılıq da öz vəziyyətimi aydınca görməyin, dərk etməyin nəticəsiydi! Görürdüm ki, o heyvan Yalquzaq qarşımda milçək kimi tora düşüb, taleyi həll olunur, nəfəsi tutula-tutula, yazıq-yazıq torun içində çabalayır, az qalır, onu dişlə ilə didib-dağıtsın. Bir kömək əli də qıraqdan ona tərəf uzanır. İndi bu iztirablarımın, ruhi xəstəliyimin, tilsimə düşməyimin, əsəbilyimin kökü, səbəbi haqqında ən ağıllı, dərin mülahizələr söyləyə bilərdim, çünki onun mexanizmini görürdüm. Ancaq indi mənə nə bilmək, nə də anlamaq lazımdı. Bunların

---

³⁶ Валтер фон дер Фогелвайде (1170-1230) – алман шаири

deyil, təəssüratın, qərarın, təkanın, sıçrayışın həsrətindəydim!

Bu bir neçə günü gözləyərkən, rəfiqəmin verdiyi sözün üstündə durmağına şübhə etməsəm də, axırıncı gün çox həyəcanlandım, inamımı itirdim. Ömrümdə heç bir axşamı belə səbirsizliklə gözləməmişdim! Ancaq bu gərginlik, səbirsizlik nə qədər dözülməz olsa da, o qədər də ləzzətli idi: nəse gözləməyin, nədənsə sevinməyin daşını çoxdan atmış bir ümitsizin bütün günü narahatlıq, qorxu, çılğın ümidlər içində özünü ora-bura vurması, görüş anını, söhbətləri, həmin gecənin təəssüratlarını bircə-bircə gözləri önünə gətirməsi, üzünü qırması, paltarını dəyişməsi (özü də xüsusi bir səliqə ilə təzə köynək geyinməsi, təzə qalstuk taxması, ayaqqabılarının bağını dəyişməsi) təsəvvürəgəlməz dərəcədə gözəl, əntiqə, həm də tamamilə yeni bir şeydi. Qoy bu ağıllı, sevdalı qız kim olur-olsun, nə məqsədlə mənə yaxınlaşır-yaxınlaşsın – fərqi yoxdur, həyatıma daxil olmuş, həmin möcüzə baş vermişdi: mən yeni bir insan, yeni bir həyat həvəsi tapmışdım! Əsas məsələ bu idi ki, hamısı davam edir, o cazibənin seyrindən çıxma bilmir, o ulduzun ardınca gedirdim.

Onu təzədən gördüyüm anı heç vaxt unutmaram! Köhnə, rahat restoranda, balaca bir stolun arxasında oturmuşdum. Heç bir lüzum olmasa da, yeri əvvəlcədən telefonla sifariş vermişdim və indi də əyləşib yeməklərin siyahısına baxırdım. Rəfiqəm üçün aldığı bir cüt qəşəng səhləb çiçəyini³⁷ içində su olan stəkana qoymuşdum. Onu xeyli gözləməli oldum, ancaq gələcəyinə əmindim, həyəcanım da keçib getmişdi. Axır ki, gəlib çıxdı, asılqanın yanına çatanda dayandı, diqqətli, bir az da sınaıçı nəzərlərlə, parıldayan qonur gözlərilə mənə salamladı. Şübhəli-şübhəli xidmətçinin onunla necə rəftar etdiyini izlədim. Yox, Allaha şükür ki, elə bir məhrəmlilik, yaxınlıq olmadı, həddən artıq nəzakətlə davranırdı. Ancaq tanış idilər, qız onu «Emil» deyər çağırırdı.

Səhləb çiçəklərini verəndə güldü:

– Nə əcəb, Harri! Mənə nəse hədiyyə eləmək istəyirdin, eləmi? Ancaq bilmirdin, necə eləyəsən. Heç onu da bilmirdin ki, mənə nəse hədiyyə eləməyə əркин çatır, ya yox, birdən bunu təhqir hesab eləyəyəm, ona görə də gedib səhləb çiçəyi alıbsan ki, nə olacaq, adicə guldür, ancaq, əslində, çox bahadır. Çox sağ ol, çox sağ ol! Bir şeyi də deyim ki, səndən hədiyyə ummuram. Düzdür, kişilərin hesabına yaşayırım, ancaq sənənin hesabına yaşamaq istəmirəm. Gör necə dəyişibsən! Heç tanımaq olmur! Bir neçə gün əvvəl, sanki, dəyirmanından çıxmışdın, indisə az qala adama oxşayırsan. Yeri gəlmişkən, mənənim əmrlərimi yerinə yetirdin?

– Hansı əmri?

– Nə tez yadından çıxdı? Yəni deyirəm ki, indi fokstrot oynaya bilirsən? Deyirdin ki, ən böyük arzun məndən əmr almaqdır, ən çox xoşladığın da mənə qulaq asmaq! Yadına düşdü?

– Bəs necə! Elədir ki var! Ciddi sözüm idi.

– Ancaq bununla belə rəqs etməyi öyrənmədin?

– Məgər onu belə tez, bir-iki günün içində öyrənmək olar?

– Əlbəttə! Fokusunu bir, bostonu isə ikicə saata öyrənərsən. Tanqo isə çox çəkkər, heç lazımın da deyil.

– Ancaq əvvəlcə sənənin adını öyrənsəm yaxşı olar!

Susaraq bir anlığa mənə süzdü:

– Bəlkə, özün tapasan? Tapa bilsən, çox şad olardım. Mənə bir yaxşı-yaxşı bax! Heç hiss eləməyibsən ki, hərdən oğlana oxşayıram? Məsələn, elə indinin özündə?

Bəli, sir-sifətinə diqqətlə baxanda gördüm ki, düz deyir, həqiqətən, oğlana oxşayır. Bir az da baxan kimi, sifəti hər şeyi açıb dedi, mənə öz uşaqlığıma qayıtdı, dostumu xatırlatdı. Onun adı Herman idi. Qız, sanki, bircə anlığa həmin Hermana döndü. Heyrətlə dedim:

– Əgər oğlan olsaydın, adın Herman olardı.

– Kim bilir, bəlkə də, oğlanam, paltarımı dəyişmişəm, – deyər bic-bic gülümsədi.

---

³⁷ Шярг аляминдя сящляб чичяйи шям илащи г цввялярин, шям дя йцнэцл яхлаг лыг адынларын рямз идир.

– Adın Herminedir?³⁸ Bu ifadə izahatda verilib.

Tapdığımıza çox sevindi, gülə-gülə başı ilə təsdiqlədi. Həmin anda şorba gəldi, yeməyə başladıq. Lap uşaq kimi sevindi. Xasiyyətində xoşuma gələn, məni ovsunlayan ən gözəl, özünəməxsus cəhət o idi ki, tam ciddi olduğu halda birdən-birə şənlənə bilirdi və ya əksinə; bunları eləyəndə də heç dəyişmirdi, sanki, ağıllı uşaqdı. İndi bir anlığa şənləndi, öz fokstrotu ilə məni ças-baş qoydu, hətta ayağımı da basdı. Ləzzətli xörəyi təriflədi, dedi ki, belə geyinib-kecinməyə çox əziyyət çəkmiş olaram, ancaq xarici görkəməmdə çatışmazlıq hələ də çoxdur... Aralığa salıb soruşdum:

– Necə elədin ki, birdən-birə oğlana oxşadın, mən də adını tapdım?

– Ah, hamısını özün elədin. Bəs sən başa düşürsən, cənab alim, mən ona görə xoşuna gəlirəm, ona görə lazımam ki, sənin üçün güzgü rolunu oynayıram, mənim daxilimdə elə bir şey var ki, səni başa düşür, sənə cavab verir?! Əslində, bütün insanlar bir-biri üçün güzgü olmalıdır, bir-birinə cavab verməlidir, tən gəlməlidir, ancaq sənin kimi qərribə adamlar lap möcüzə olur, tez tilsimə düşür, başqalarının gözündən heç nə oxuya bilmir, heç nə də veclərinə gəlmir. Belə bir tip qəflətən onun gözlərinin içinə baxan, ona cavab verən, doğma görünən adama rast gələndə, əlbəttə, sevinir.

– Sən hər şeyi bilirən, Hermine! – deyə heyrətlə qışqırdım. – Necə deyirsən, elə də var! Ancaq sən tamamilə ayrı adamsan! Sən mənim əksimsən, məndə olmayanların hamısı səndə var.

Cavabı çox qısa oldu:

– Sənə elə gəlir. Belə daha yaxşıdır.

Doğrudan da, mənim üçün sehrli güzgüyə dönmüş sifətinə indi qalın bir ciddilik pərdəsi çəkilirdi və qəflətən tamam örtüldü, faciəli bir sifətə çevrildi. Asta-asta, hər sözdə dayana-dayana dedi:

– Bura bax, oğün dediklərini unutma. Dedin ki, sənə əmr eləyim, əmrinə tabe olmaqdan xoşun gəlir. Bunu unutma ha! Onu da bil ki, balaca Harri, mən sənin üçün nəyəmsə, sifətim sənə hər şeyi necə açıb deyirsə, nəyəmsə daxilən bağlıyamsa, doğmayamsa, demək sən də mənim üçün eləsən. Bu yaxınlarda «Qara Qartal»da səni o cür yorğun, ümitsiz, ölgün görən kimi bildim: nə desəm, eləyəcəksən, ürəyimdən keçdi ki, sənə əmr eləyim. Mən də bunu edəcəyəm, ona görə də söhbətə başladım və dost olduq.

Elə ciddi, elə gərgin danışdı ki, hamısını başa düşə bilmirdim və onu bu söhbətdən yayındırmağa, sakitləşdirməyə çalışdım. Ancaq yalnız qaşlarını dartmaqla: «Lazım deyil», – dedi, sərt nəzərlərlə üzümə baxdı, buz kimi soyuq bir səslə sözünə davam etdi:

– Gərək sözümdən qaçmayasan, körpə bala. Bax indidən deyirəm, yoxsa peşman olarsan. Hələ məndən çox əmrlər alacaqsan, hamısını da yerinə yetirəcəksən. Qorxma, yaxşı, xoşagələm əmrlər də olacaq, sənə ləzzət verəcək. Lap axırda da son əmrimi yerinə yetirəcəksən, Harri.

– Yetirəcəm! – Qeyri-ixtiyari dilləndim. – Axırncı əmrin nə olacaq?

Nə olduğu ürəyimə dammışdı, ancaq Allah bilir, haradan duymuşdum. Soyuğa çıxmış adamlar kimi üşərgələndi, yavaş-yavaş öz xəyal dünyasından ayrılmağa başladı. Gözlərini üzümdən çəkmirdi. Birdən-birə lap tutuldu:

– Ağıllı adam bunu sənə deməzdi. Ancaq hələlik ağıllı olmaq istəmirəm, Harri, bu dəfə heç istəmirəm. Tamam başqa cür olmaq istəyirəm. Diqqətlə qulaq as! İndi eşidəcəksən, bir azdan unudacaqsan, dediyimə güləcəksən, sonra da ağlayacaqsan. Qulaq as, körpə balam! Səninlə ölüm-dirim oyunu başlamaq istəyirəm, qardaş, ancaq başlamazdan əvvəl kartımı açıb sənə göstərmək istəyirəm.

Bu sözləri deyəndə elə gözəldi ki, adamın ağı başından çıxırdı. Alışib-yanan gözlərindən mənalı bir kədər süzülürdü. Deyərdin ki, onlar hər əzaba qatlaşıb, heç birinə də «yox» deməyib. Çətinliklə danışdı, elə bil, nəşə mane olurdu. Sanki, bərk şaxtaya düşmüş, sifəti donmuşdu, ona görə də çənəsi

³⁸

«Щермине» алман дилиндя «Щерман» киши адынын гадын шяклидир. Бу да бир тяряфдян Щерманымцяллифин, диэяр тяряфдян Щаллерин ады иля баьлайыр. «Щермине» ады «сещр баз льыын» г яй йуму, г ядим йунан аллащы Щермесин дя адына и шарядир.

tərpənmirdi. Ancaq hərdən görünən dilinin ucu ağzında tərpəndikcə dodaqlarına, cəhənglərinə heç də baxışlarına, səsinə uyuşmayan şirin bir həssaslıq, həzin bir nəşə süzülürdü. Qısa qıvrım saçları şumal qaşlarına dağılmışdı və hərdən düz orada – saçların töküldüyü yerdə oğlana oxşarlığın, hermafrodit sehrin həzin dalğası baş qaldırırdı. Qorxa-qorxa ona qulaq asırdım, ancaq, elə bil, huşum özumdə deyildi, sanki, alayuxulu idim.

– Məndən ona görə xoşun gəlir ki, – sözünə davam etdi, – səbəbini demişəm – səni yalqızlığın əlindən almışam, cəhənnəmin qapısından qaytarmışam, təzədən ayılmışam. Ancaq səndən daha çox şey umuram. İstəyirəm ki, mənə vurulasan. Dayan, etiraz eləmə, qoy sözümü axıracan deyim! Hiss edirəm ki, məndən çox xoşun gəlir, mənə minnətdarsan, ancaq hələ vurulmayıbsan. Lakin elə eləməliyəm ki, vurulasan, çünki bu, mənim peşəmdir. Axı mən özümü kişilərə sevdirməklə dolanıram. Ancaq yaxşı yadında saxla, elə bilmə ki, sənə valeh olduğum üçün belə eləyirəm. Sənə vurulmamışam, Harri. Sən necə, mən də elə... Ancaq mən sənə nə üçün lazımamsa, sən də mənə onunçün lazımsan. İndi ona görə sənə lazımam ki, hər şeydən ümidini üzünsən, bir təkan lazımdır ki, səni itələyib suya salsın, təzədən ayılınsın. Ona görə lazımam ki, rəqs etmək öyrədəcəm, gülmək öyrədəcəm, yaşamaq öyrədəcəm. Ancaq sən mənə bu gün lazım deyilsən, sonralar gərək olacaqsan, özü də çox vacib, xeyirli bir iş üçün! Özümü sənə sevdirdəndən sonra, axırıncı əmrimi verəcəm, sən də onu yerinə yetirəcəksən. Həm sənin üçün yaxşı olacaq, həm də mənim üçün.

O, qonur-bənövşəyi rəngli, yaşıl damarlı səhləb çiçəklərindən birini qaldırdı, başını ona tərəf əyib, diqqətlə gülə baxdı:

– Sənin üçün asan olmayacaq, ancaq eləyəcəksən. Əmrimi yerinə yetirərək məni öldürəcəksən. Dediym bu idi. Daha heç nə soruşma!

Səhləb çiçəyinə baxa-baxa susdu, sifətindəki gərginlik çəkilib getdi elə bil, ləçək çırtılı ilə açıldı, baxışları hələ də bir nöqtəyə zillənib qalsa da, dodaqlarına qəfil, zərif bir təbəssüm qondu. Oğlan saçı kimi qıvrımsaçlı başını buladı, bir qurtum su içdi, birdən yadına düşdü ki, qabağında yemək var, iştahla, ləzzətlə onun üstünə düşdü.

Bu etirafın hər sözünü aydınca başa düşmüşdüm, son əmrini də deməmişdən duymuşdum, hətta «məni öldürəcəksən» deyəndə də diksinmədim. Hər sözü inandırıcı idi, tale yazısı kimi səslənirdi və hamısını da qəbul etdim, heç bir müqavimət göstərmədim, lakin bütün bunlar nə qədər ciddiliklə deyilsə də, gerçəkliyinə tam inana bilmirdim. Qəlbimin bir hissəsi onun ağzından çıxan sözləri bircə-bircə canına çəkib hamısına inanır, o biri hissəsi isə özünə təsəlli verə-verə deyirdi ki, bax çox ağıllı, sapsağlam, özünə inanan Hermine də hərdən sayıqlayır, onun da qürub edən çağları olur. Son söz ağzından çıxan kimi qeyri-reallıq, xəyal dünyası öz qalın pərdəsini bu qərribə səhnənin üzünə çəkdi.

Ancaq mən hələ də Hermine kimi kəndirbaz cəldliylə həqiqətin, gerçəkliyin qoynuna atıla bilmirdim.

– Demək, nə vaxtsa səni öldürəcəm? – Mən yenə də bayaqkı sözlərin təsiri altındaydım, o isə artıq gülmür, böyük bir cidd-cəhdlə boşqabındakı quş ətinə doğrayırdı.

– Elədir, – deyər soyuqqanlılıqla başını tərpətdi. – Daha bu barədə kifayətdir, yemək lazımdır, Harri. Zəhmət olmasa, mənə bir az salat gətirt. İştahan yoxdur? Mənə elə gəlir, başqalarında öz-özünə alınan şeyləri sənə öyrətmək lazımdır. Hətta yeməkdən ləzzət almağı da! Elə isə bura bax, körpə balam, bu, ördək bududur, onun dümağ ətinə sümükdən ayıranda əsl bayram olur, adamın iştahı açılır, əvvəlcə həyəcanlanır, sonra ürəyi sevinclə döyünür, elə bil, sevən adam ilk dəfə öz sevgilisinin köynəyini çıxarmağa kömək edir. Anladın? Yox? Sən lap qoyunsan ki! Dayan, indi bu buddan bir az sənə verərəm, özün görərsən. Bax belə... indi ağzını aç! Ah, sən heç adam içinə çıxması deyilsən ki! İlahi, indi də gözü onun-bunun üzündə qalıb ki, onu yedirdiyimi görəndən oldumu?! Qorxma, ay yetim, səni utandırmaram! Əgər nədənsə zövq almaq üçün sənə başqasının icazəsi lazımdırsa, deməli, doğrudan da, yazıq adamsan!

Bir az bundan əvvəlki səhnə, elə bil, yerli-dibli olmamışdı və adam heç inanmaq istəmirdi ki, bu gözlər bir neçə dəqiqə əvvəl dəhşət içərisində bircə nöqtəyə zillənib qalmışdı. Ah, belə eləyəndə, Hermine lap həyatın özü kimi olur, hökmü əvvəlcədən bilinməyən bir ana dönürdü. İndi yeməklə

məşğul idi, gah ördək budu, gah da salat götürürdü. Tort, likör də bir ayrı məna kəsb eləyirdi, sevincin, ittihamın, söhbətin, fantaziyanın mövzusuna çevrilmişdi. Boşqablar yığışdırılan kimi təzə bir fəsil başladı. Mənə təpədən-dırnağacan bələd olan, həyatı, bəlkə də, bütün müdriklərdən yaxşı başa düşən bu qadın uşaqlıq edirdi. Bircə anın həyat adlı oyununu çox məharətlə oynayaraq, məni zorla öz şagirdinə çevirirdi. Heç bilmirəm bu, müdriklik idi, yoxsa adi sadələvhlük – ancaq kim ki bir anın hökmü ilə yaşamağı bacarır, kim ki gündəlik həyatla ayaqlaşmağın, rastına çıxan hər xırda gülün qədrini bilir, kim ki hər anın dəyişən hökmünü qiymətləndirir, onun həyatdan qorxusu olmaz!

Bəlkə, iştahası böyük olan, ağzının dadını çox yaxşı bilən bu şən uşaq həm də özünə ölüm diləyən bir xəyalpərvər, ruhi xəstə, ya da qəsdlə özünü sevdərib, adamı quluna çevirmək istəyən bir afət idi? Yox, ola bilməzdi! Sadəcə olaraq, özünü bütün varlığı ilə bircə anın ixtiyarına verir, eşitdiyi hər bir şad xəbəri də, qəlbinin dərinliklərindən qopan səksəkələri də eyni dərəcədə qəbul edir, onları daxilən yaşayırdı.

Vur-tut ikicə dəfə gördüyüm Hermine haqqımda artıq hər şeyi bilirdi, sanki, heç nəyi ondan gizlətmək mümkün deyildi. Ola bilsin ki, mənəvi dünyamı tam başa düşmür, musiqiyə, Geteyə, Novalisə, Bodlərə münasibətimi bütün varlığı ilə dərk etmirdi, lakin bunun özü də sual altındaydı və çox güman ki, heç biri də onun üçün çətin olmazdı. Qoy bir də lap çətin olsun, axı «mənəvi həyatım»dan nə qalmışdı ki? Hamısı çilik-çilik olub öz mənasını itirməmişdimi? Ancaq şübhə etmirəm ki, o birilərini – şəxsi problemlərimi, qayğılarımı başa düşəcək. Bir azdan onunla Yalquzaq, traktat haqqında, indiyəcən yalnız özümün bildiyim, heç kəsə demədiyim şeylər barədə danışacağıq. Dözməyib o dəqiqə başladım:

– Hermine, bu yaxınlarda başıma qəribə iş gəlib, tanımadığım bir adam mənə çap olunmuş bir kitab verib, yarmarka reklamlarına oxşayır, içində də mənim başıma gələnələr, nə edəcəyim olduğu kimi yazılıb. Özün də, qəribə şey deyil?

– O kitabçanın adı nədir ki? – ötəri soruşdu.

– «Yalquzaq haqqında traktat»dır.

– Oho, Yalquzaq! Əntiqə adı var. Həmin Yalquzaq da sənsən? Mütləq sən olmalısən?

– Hə, mənəm. Mən yarınsən, yarıcanavaram və ya özümə belə gəlir.

Cavab vermədi. Sınayıcı nəzərlərlə, diqqətlə gözümün içinə, əllərimə baxdı. Bircə anlığa sifətinə bayaqkı kimi dərin ciddilik, qüssəli iztirab çökdü. Mənə elə gəldi ki, nə fikirləşdiyini duydum; görəsən, məndəki canavarlıq onun «son əmr»ini yerinə yetirməyə bəs edəcəkmi?!

– Yəqin, bu da öz uydurmandır, – yenə şənəlməyə başladı, – ya da xoşuna gəlirsə, poetik fantaziyandır. Lakin mənasız da deyil. Bu gün canavar deyilsən, ancaq onda göydən düşmüş kimi restorana girəndə, bir az vəhşiyyə oxşayırdın, mənə də xoş gələn bu oldu.

Qəflətən dayandı, elə bil, nəşə yadına düşdü, həyəcanla dedi:

– Necə də pis səslənir! «Vəhşi!» «Yırtıcı heyvan!» – heyvanlar haqqında belə danışmaq olmaz! Düzdür, çox vaxt dəhşətli olurlar, ancaq insanlara nisbətən daha təbiidirlər.

– «Təbii» nədir? Bununla nə demək istəyirsən?

– Məsələn, götür o heyvanlardan birini: ya pişiyi, ya iti, ya quşları, ya da lap elə heyvanxanadakı iri, gözəl pumanı, zürafəni! Görəcəksən ki, hamısı təbiidir, heç biri heç nədən çəkinəcəkli deyil, nə edəcəklərini, necə edəcəklərini də yaxşı bilirlər. Heç biri sənə xoşuna gəlmək üçün artistlik eləməz. Daşlar, çiçəklər, göydəki ulduzlar kimi necə varsa, elə də qalacaqlar. Başa düşürsən?

Baş a düşürdüm.

– Heyvanlar çox vaxt kədərli olur, – sözünə davam etdi, – insan da nə vaxtsa diş ağrısına, pul itirdiyinə görə deyil, bircə saatlığa həyatı olduğu kimi dərk etdiyi üçün kədərlənəndə, onun da kədəri əsl kədər olur və onda bir az heyvana oxşayır. Həmin anda insan çox kədərli görünür, ancaq həmişəkindən təbii, həmişəkindən gözəl olur. Bunlar həqiqətdir! Birinci dəfə görəndə sən də eləydin, ay Yalquzaq!

– Yaxşı, Hermine, bəs mənim haqqımda yazılan kitaba sözün nədir?

– Ah, bilirsənmi, həmişə fikirləşməkdən xoşum gəlir. Bu barədə ayrı vaxt! Bir gün verərsən,

oxuyaram. Ya da yox, əgər nə vaxtsa oxuyası olsam, özün yazdığın kitablardan verərsən.

Qəhvə istədi və sanki, bir anlığa nədənsə narahat oldu, dalğınlaşdı, sonra yenə üzü güldü, deyəsən, fikirləşib axtardığını tapdı.

– Aha! – Sevinclə dilləndi. – Tapdım!

– Nəyi?

– Fokstrot! Bayaقدan o barədə düşünürdüm. De görüm, hərdən bir-iki saat rəqs eləmək üçün otağın var? Eybi yox, lap balacası da yarayar, tək səndən aşağı mərtəbədə yaşayan olmasın ki, yuxarıda tiqqıltı eşidən kimi gəlib dava-dalaş salmasın. Demək, varındır, lap yaxşı! Onda rəqs etməyi evdəcə öyrənərsən.

– Elədir, – çəkinə-çəkinə dilləndim, – daha yaxşı. Ancaq elə bilirdim, musiqi də lazım olacaq.

– Əlbəttə, lazım olacaq. Bura bax, musiqini mağazadan alacaqsan; uzaqbaşı rəqs müəlliminə verəcəyin qədər xərcin çıxacaq. Müəllimə verəcəyin isə qazanc qalar, özüm öyrədərəm. Elə eləsən, istədiyimiz vaxt musiqimiz olacaq, qrammofon da axırda qazanc qalacaq.

– Qrammofon?

– Bəs necə. Balaca bir cihaz alarsan, iki-üç dənə də val...

– Əla! – Səsimi ucaltıdım. – Əgər, doğrudan da, mənə rəqs etməyi öyrədə bilsən, axırda o qrammofonu qonorar kimi sənə verəcəm. Razısan?

Bunu çox cəsarətlə desəm də, ürəkdən gəlmədi. Zəhləm gedən həmin cihazı kitablara dolu balaca iş otağında heç cür təsəvvür edə bilmirdim və rəqslə də o qədər aram yox idi. Fikirləşdim ki, bu da bir fürsətdir, sınamaq olar, ancaq əmindim ki, yaşım keçib, ağırlaşmışam, daha öyrənə bilmərəm. Zərbə zərbə üstündən gəlir, hamısı da çox gözlənilməz, ağır olurdu, hiss edirdim ki, köhnə ərköyün bir musiqi bilicisi kimi qrammofona, caza, müasir rəqs musiqisinə qarşı daxilimdə nə vardisa, hamısı ayağa qalxıb. Əslində, heç kəs ürək eləyib məndən öz otağında – Novalisin, Jan Polun yanında, xəyallarımın sığınacağına çevrilmiş bir hücrədə Amerikanın son dəbli rəqs estradalarını çaldırmağı, həmin havaya da oynamağı tələb edə bilməzdi. Ancaq indi bunu tələb eləyən «bir kimsə» deyil, Hermine idi, onun da əmr etməyə ərki çatırdı. Razılaşdım. Əlbəttə, razılaşdım.

Səhəri gün nahar vaxtı qəhvəxanada görüşdük. Mən gələndə Hermine artıq içəridə oturub çay içirdi və adıma rast gəldiyi bir qəzeti təbəssümlə mənə göstərdi. Vətənimin çox həyasız irticaçı qəzetlərindəndi, vaxtaşırı da mənim haqqımda kəskin həcrlər verirdi. Müharibə başlayanda ona qarşı çıxmış, qurtaranda da hamını dincliyə, səbirlə olmağa, insanlığa, özünütənqidə çağırmış, gündən-günə kəskinləşən, azğınlaşan, vəhşiləşən milli çalışdırmanın əleyhinə çıxmışdım. Bu da növbəti hücumlardan biriydi, ancaq pis yazılmışdı, yarısını redaktor özü quraşdırmış, yarısını da ona oxşayan qəzetlərdən çırpışdırmışdı. Məlum şeydi ki, yalnız köhnəlmiş ideologiyanın müdafiəçiləri belə pis yazı bilər, öz təsərrüfatını belə baxımsız qoyar, belə başdansovdu idarə edə bilərdi. Hermine həmin məqaləni oxuyandan sonra xəbər tutmuşdu ki, Harri Haller ziyankar adamdır, əsl-kökü bilinmir və əlbəttə, nə qədər ki, belə adamlar, belə fikirlər yaşayır, gənclər də qatı düşməndən qisas almaq üçün mübariz ovqatda deyil, sentimental bəşəri ideyalar ruhunda tərbiyə olunacaq, deməli, ana vətənin də işləri heç vaxt düz gətirməyəcək.

– Bu, sənən? – deyə Hermine adımı göstərdi. – Elə isə özünə yaxşıca düşmən qazanmışan, Harri. Bunlar səni əsəbiləşdirmir?

Bir neçə sətir oxudum: eyni şeylərdi, belə çeynənmiş, ürəkbulandıran sözlərə çoxdan adət etmişdim.

– Yox, – dedim, – əsəbiləşdirmir, öyrəncəliyəm. Bir-iki dəfə demişəm ki, hər bir xalq, hətta hər bir insan saxta «müqəssir axtaran» siyasətin beşiyində xumarlanmaqdan, papağını qabağına qoyub fikirləşməli, öz səhvlərini, nəzərdən qaçırdıqlarını, pis adətləri ilə müharibədəki, eləcə də dünyanın başqa bədbəxtliklərindəki günahını aydınlaşdırmalı və bilməlidir ki, növbəti müharibədən can qurtarmağın yeganə yolu budur. Bunu mənə heç cür bağışlamırlar, çünki hamısı «günahsızdır». İmperatorun da, generalların da, iri sənayeçilərin də, siyasətçilərin də, qəzetlərin də zərrə qədər günahı yoxdur, hamısı safdır! Demək olar ki, dünyanın işləri lap əntiqə gedir, yalnız bir neçə milyon insanın

meyiti yerdə qalıb. Bilirsənmi, Hermine, bu cür həcvlər məni daha əsəbiləşdirə bilməsə də, hərdən kədərləndirir. Həmvətənlərimin üçdə ikisi belə qəzetləri oxuyur, hər səhər, hər axşam bu sözləri eşidir. Onların beynini yeyir, öyrədir, qızıdırır, narazı salır, əsəbiləşdirirlər. Hamısının da son məqsədi, son istəyi, hər şeydən əvvəl, müharibədir. Getdikcə yaxınlaşan, birincidən də betər olacaq müharibə! Bunların hamısı çox aydın, çox da sadədir, istəyən başa düşər. Kim bircə saat fikirləşsə, eyni nəticəyə gələ bilər. Amma bu heç kəsin ürəyincə deyil, heç kəs növbəti müharibədən qaçmaq istəmir, heç kəs özünü də, balalarını da növbəti kütləvi qırğından qorumaq haqqında düşünmür. Halbuki hamısına baha başa gələcək. Bircə saat düşünmək, bircə anlığa özünə qayıdıb dünyanın qarmaqarışılığında, kin-küdurətində öz payını müəyyənləşdirmək lazımdır, vəssalam. İşə bax, heç kəs də bunu istəmir. Deməli, hər şey beləcə davam eləyəcək və minlərlə insan da günbəgün səylə müharibəyə hazırlaşacaq. Bunu başa düşən gündən iflic olmuşam, ümidim üzülüb. İndi mənim üçün heç bir ideal, «Vətən» yoxdur. Bunların hamısı yeni müharibəyə hazırlaşan cənablar üçün pərdədir. İndi insan kimi düşünməyin, danışmağın, yazmağın mənası qalmayıb, beynindəki yaxşı fikirləri oyatmağın da xeyri yoxdur. Bunları eləyən iki-üç adam da hər gün minlərlə qəzetin, jurnalın, çıxışların, açıq və gizli iclasların hücumuna məruz qalır. Hamısı da bunun əksini deyir, dediklərinə də yetir.

Hermine maraqla qulaq asırdı.

– Elədir, – axır ki, dilləndi, – haqlısan. Əlbəttə, yenə müharibə olacaq və bunu bilmək üçün qəzet oxumaq da lazım deyil. Düzdür, adam kədərlənir, ancaq xeyri yoxdur. Bu da mütləq öləcəyini bilən, lakin əlindən heç nə gəlməyən adamın kədərlənməsi kimi bir şeydir. Ölümə qarşı mübarizə aparmaq ən nəcib, ən gözəl, ən ülvi, ən şərəfli işdir, əziz Harri, müharibəyə qarşı çıxmaq da elə. Amma bu mübarizə həmişə ümitsiz bir Don Kixotluq olur.

– Bəlkə də, elədir, – sərtləşdim, – ancaq bu cür həqiqətlərə göz yummaqla, «onsuz da bir azdan öləcəyəm» – deyib hər şeyə tüpürməklə bütün həyatı bayağılaşdırırıq, axmaq vəziyyətində qoyuruq. Hə, deməli, belə çıxır ki, hər şeyi atmalıyıq, mənəviyyatdan da, mübarizədən də, insanlıqdan da üz döndərməliyik? Meydanı şöhrətpərəstliyə, pula verməliyik, qabağımıza bir parç pivə qoyub növbəti səfərbərliyi gözləməliyik?

Hermine heyərlə üzümə baxdı. Bu baxışdan rişxənd də, kinayə də, hiyləgərlik də, həssas bir doğmalığı da, bunlarla bərabər, həm də kədər, ağıl, dərin ciddilik yağırdı.

– Heç biri lazım deyil, – ana nəvazişi ilə dilləndi, – mübarizənin mənasızlığını bilməklə sənə həyatın heç vaxt bayağılaşmaz, axmaq vəziyyətdə qalmaz. Ən böyük bayağılıq odur ki, Harri, nəşə yaxşı, ideal bir şeyin uğrunda mübarizə aparasan və ona da çatasan. Məgər ideallar ona görə yaranıb ki, sən onlara çatasan? Məgər biz insanlar ölümdən can qurtarmaq üçün yaşayırıq? Yox, biz əvvəlcə ondan qorxmaq, sonra isə sevmək üçün yaşayırıq, elə ona görə də həyat hərdən lap möcüzəyə dönür. Sən hələ uşaqsan, Harri. Deyilənləri eşit, dur gedək, bu gün işimiz çoxdur. Mən bu gün bir daha müharibə, qəzetlər haqqında düşünməyəcəyəm. Bəs sən?

– Yox, yox, mən də sənə kimi.

Bir yerdə (ilk dəfə idi ki, şəhərdə qoşa gəzirdik) musiqi alətləri satılan mağazaya getdik, qrammofonlara baxdıq, açıb-bağladıq, çaldırdıq. Biri xoşumuza gəldi. Qəşəng, həm də ucuz idi. Götürmək istədim, ancaq Hermine tərəddüd elədi. Axırda onu almağa qoymadı, ayrı mağazaya getdik, orada da böyüyündən tutmuş balacasınadək növbənöv, ucuz-baha qrammofonların hamısına baxdıq, qulaq asdıq və bütün bunlardan sonra əvvəlkinə qayıdıb həmin cihazı almağa razılıq verdi.

– Görürsən, – dedim, – istəsən, belə əziyyət çəkməzdik.

– Doğrudan? Bəs sabah bu cihazı başqa vitrində, özü də 20 frank ucuz qiymətə görsəydik, necə olardı? Bu bir yana, nəşə almaq adama ləzzət verir və ləzzət aldığı şeyin də mütləq dadına baxmaq lazımdır. Sən hələ çox şeyi öyrənməlisən.

Bir xidmətçi tapıb aldığımızı mənim mənzilimə gətirdik.

Hermine iş otağını diqqətlə nəzərdən keçirdi, sobanı, divanı təriflədi, stulların rahatlığını yoxladı, kitablardan bəzilərini götürüb baxdı, uzun müddət sevgilimin şəkli önündə dayanıb ona tamaşa elədi. Qrammofonu kamodun üstündəki kitabların arasına qoymuşduq. Axır ki məşğələ başladı.

Fokstrot çaldırdı, ilk hərəkətləri göstərdi, əlimdən tutub məni oynatmağa başladı. İtaətkarlıqla onun arxasınca yortur, stullara ilişir, əmrlərini yerinə yetirir, heç nə başa düşmür, tez-tez də ayağını tapdalayırdım. Nə qədər həvəssizdimsə, o qədər də küt idim. İkinci rəqsdən sonra özünü divanın üstünə saldı, uşaq kimi güldü:

– Pərvərdigara, – dedi, – nə yaman küt imişsən. Adicə yerişlə get, elə bil, küçədə gəzirsən, gərginləşmək lazım deyil. Deyəsən, tərlədin, eləmi? Yaxşı, beş dəqiqə dincələk. Yadında saxla: elə ki öyrəndin rəqs etmək də fikirləşmək kimi sadəcə bir şeyə çevrilir. Onu öyrənmək də çox asandır. İndi insanların düşünmək əvəzinə, cənab Halleri vətən xaini adlandırdığına, sakitcə oturub növbəti müharibəni gözləməyinə səbirlə dözəcəksən.

Bir saatdan sonra çıxıb getdi, dedi ki, narahat olmayım, gələn dəfə yaxşı olacaq. Mənsə başqa fikirdəydim, səfehliyimə, ləngliyimə pərt olmuşdum. Özümə elə gəlirdi ki, bu bir saat ərzində heç nə öyrənməmişəm, gələn dəfə də yaxşı olmayacaq. Yox, rəqs etmək üçün gərək anadangəlmə vergin olaydı. Məndəsə heç biri – nə şənlik, nə saflıq, nə arsızlıq, nə də cəldlik vardı. Axı çoxdan bilirdim ki, belədir.

Ancaq işə bax, sonrakı dəfə, doğrudan da, yaxşı alındı. Hətta özümə də ləzzət verdi və dərsin axırında Hermine dedi ki, indi fokstrotu oynaya bilərəm. Lakin eşidəndə ki, sabah onunla restorana gedib rəqs etməliyəm, məni dəhşət bürüdü, qəti etiraz elədim. O isə soyuqqanlılıqla verdiyim sözü xatırlatdı, dedi ki, sabah «Balans» mehmanxanasına çay içməyə gəlím.

Həmin axşam evdə idim, nəşə oxumaq istəyir, ancaq bacarmırdım. Sabahkı gündən qorxurdum. Fikirləşəndə ki, mənim kimi yaşı ötmüş, hürkək, həssas, qərribə bir adam nəinki caz musiqisi çalınan müasir, bayağı çayxanalardan, restoranlardan birinə getməli, hətta bacarmaya-bacarmaya tanımadığı adamların arasına düşüb oynamalıdır, lap dəhşətə gəlirdim. Boynuma alıram ki, sakit iş otağında cihazı qoşub asta-asta, lap barmaqlarımın ucunda fokstrotu təkcə məşq elədikcə, özüm özümə gülür, özüm özümdən utanırdım.

Səhəri gün «Balans» mehmanxanasında balaca bir orkestr çalır, çay, viski verilirdi. İstədim Herminenin başını qatam, ona görə də qoğal gətirdim, dedim ki, şərab içək, lakin dediyindən dönmədi:

– Sən buraya kefə gəlməmişən! Rəqs dərsidir.

İki-üç dəfə onunla rəqs etməli oldum. Arada məni saksafon çalanla tanış elədi. Qarayanız, qəşəng, cavan bir oğlandı. Ya İspaniyadan, ya da Cənubi Amerikadan gələnə oxşayırdı. Herminenin dediyinə görə, bütün alətlərdə çalır, dünyanın bütün dillərində danışa bilirdi. Deyəsən, bu senyorla çox yaxın, lap dost idilər... Onun qarşısında bir dənə balaca, bir dənə də iri saksafon vardı, gah onda, gah da bunda çalır, parıldayan qapqara gözləri ilə oynayanları diqqətlə süzürdü. Bu günahsız, qəşəng oğlana qarşı qəlbimdə nəşə qısqanclığa oxşar bir hissə baş qaldıranda, özüm də təəccübləndim. Məhəbbət qısqanclığına oxşamırdı. Çünki Hermine ilə aramda sevgidən söhbət gedə bilməzdi. Daha çox mənəvi bir dost qısqanclığı idi, çünki o, qızın göstərdiyi marağa, xüsusi diqqətə, hətta ehtirama o qədər də layiq deyildi. «Qərribə tanışlarım olacaq burada!» – deyər narazılıqla ürəyimdən keçirdim.

Sonra Hermineni bir neçə dəfə başqası rəqsə dəvət elədi. Tək qaldım, indiyəcən zəhləm getdiyi musiqiyə qulaq asdım. «İlahi, – deyər fikirləşdim, – indi də belə yerlərə gəl, tanımadığın, bilmədiyin, zəhlən gedən, həmişə uzaq gəzməyə çalışdığın, nifrət elədiyin avaralar, əhlikeflər dünyasına öyrəş, mərmər stolların, caz musiqisinin, fahişələrin, ticarət agentlərinin bu yaltaq, yeknəsəq dünyasından zövq al!» Kəndər içində çaydan içir, oynayanları seyr edirdim. Baxışlarım iki qəşəng qıza ilişib qaldı: ikisi də yaxşı oynayırdı. Heyran-heyran, qıbtə eləyə-eləyə onların cəldliyinə, gözəlliyinə, şənliyinə, necə inamla rəqs etdiklərinə baxdım.

Bu vaxt Hermine gəlib çıxdı, məndən narazılıq elədi. Dedi ki, buraya üz-gözümü turşutmağa, səssiz-səmirsiz oturmağa gəlməmişəm, özümü toplayıb rəqs eləməliyəm. Necə? Heç kəsi tanımıram? Heç lazım da deyil. Burada heç xoşuma gələn qız yoxdur? Bayaqqı qızlardan birini göstərdim. Özü də ən gözəliydi. Yaxında durmuşdu, əynində qəşəng məxmər don vardı, qısa vurulmuş sərt, sarışın saçları, qadın əllərinə oxşayan toppuş əlləri adamın aqlını aparırdı. Əl çəkmədi ki, bu dəqiqə dur, onu rəqsə dəvət elə. Ümitsiz-ümitsiz etiraz elədim:

– Bacarmaram, – deyə lap yazıqlaşdım. – Əgər cavan, qəşəng olsaydım gedərdim! İndicə qocalmış, keyləşmiş bir avarayam, heç rəqs etməyi də bacarmıram, mənə gülər!

İkrahla üzümə baxdı:

– Ancaq mənim gülməyim heç vecinə deyil! Nə qorxaqsanmış. Ürək eləyib qıza yaxınlaşan hər kəs o vəziyyətə düşə bilər, bəxtlə olan şeydir. Demək, sən də ürək elə, Harri, uzaqbaşı qoy gülsün, yoxsa üzüyolalığına daha inanmaram.

Dediyindən dönmədi. Ürəyim çırpına-çırpına ayağa durdum, musiqi başlayan kimi qıza yaxınlaşdım.

– Əslində, boş deyiləm... – Qız iri, oynaq gözlərini mənə dikdi. – Ancaq, deyəsən, yoldaşım barda ilişib qaldı... Yaxşı, gəlin!

Belindən tutub ilk addımları atdım və çox təəccübləndim ki, nə yaxşı rədd eləmədi. Artıq kiminlə oynadığını hiss eləmişdi, ona görə də özü mənə oynatmağa başladı. Əntiqə oynayır, mənə də arxasınca çəkib aparırdı. Bircə anlığa rəqs bütünü qayda-qanunlarını, nə edəcəyimi unuttum, onunla bir yerdə süzməyə başladım. Tarım budların, oynaq dizlərin təmasını duydum. Tərəvətli, qəşəng hüsnünə baxıb boynuma aldım ki, bu gün ömrümdə ilk dəfə rəqs edirəm. Gülümsəyərək mənə ürəkləndirdi, vurğun baxışlarına, yaltaq sözlərimə sözlə deyil, naz-qəmzə ilə, bizi daha da yaxınlaşdıran, bir-birimizə toxunduraraq, aqlımı başımdan çıxaran işvəli hərəkətləriylə cavab verdi. Sağ əlimi belinə dolamışdım. Xumarlıq, xumarlıq, diqqətlə ayaqlarının, əllərinin, çiyinlərinin hərəkətini izləyirdim və özüm də çox təəccübləndirdim ki, nə yaxşı bircə dəfə də olsun ayaqlarını tapdalamadım. Musiqi kəsildən kimi dayandıq, növbəti rəqs başlayanacan əl çaldıq, təzədən böyük bir həvəslə, məhəbbətlə, ehtiramla həmin mərasimi təkrar etdim.

Rəqs sona yetəndə (yaman da tez qurtardı) o məxmər qız öz yerinə getdi və Hermine qəfildən yanımda peyda oldu. Sən demə, bizə baxırmış.

– İndi nəyə hiss elədin? – Gül-gülə mənə təriflədi. – Gördün ki, qadın ayağı stol ayağı deyil? Əhsən! Allaha şükür ki, foku öyrəndin, sabah bostona keçərik, üç həftədən sonra «Qlobus»da maskarad balı olacaq.

Fasilə elan olundu, gedib yerimizdə oturdum. Bir azdan o qəşəng, cavan saksafonçalan – cənab Pablo da gəldi, başı ilə salam verib Herminenin yanında oturdu. Deyəsən, lap yaxın dost idilər. Boynuma alıram ki, bu cənab elə ilk görüşdən xoşuma gəlməmişdi. Qəşəng idi, bunu danmaq olmazdı, üzəndən də, boydan da gözəl görünürdü, ancaq bunlardan başqa onda heç bir müsbət cəhət tapa bilmirdim. Onun üçün çox dil bilmək də çətin deyildi, çünki «buyurun», «təşəkkür edirəm», «əlbəttə», «mütləq», «hello» kimi sözlərdən başqa, heç nə danışmırdı, ancaq, insafən, bunları bir neçə dildə deyə bilirdi. Yox, senyor Pablo danışmırdı və deyəsən, bu qəşəng kabalyeronun çox fikirləşməklə də arası yox idi. Peşəsi caz kapellasında saksafon çalmaqdı, bu sənətə də məhəbbətlə, ehtirasla vurulmuşdu: bir də görürdün ortada əl çalır, camaatı ruhlandırır, uzada-uzada «O... o... o... ha... ha... hello kimi səslər çıxarırdı. Elə bil, bu dünyaya yalnız gözəl olmaq, qadınların xoşuna gəlmək, ən yeni dəbli qalstuk vurmaq, barmağına üzük taxmaq üçün gəlmişdi. Əyləncəsi də ondan ibarət oldu ki, bizimlə oturdu, üzümüzə gülmədi, tez-tez qolundakı saata baxdı, ustalıqla bir-iki dəfə papiros bükdü. Qara kreol gözlərində, qapqara qıvrım saçlarında romantikadan, qayğıdan, düşüncədən əsər-ələmət yox idi. Yaxından baxanda, bu gözəl ekzotik yarımallah öz xoşagəlmən hərəkətləri ilə şən, erköyün oğlan uşağına oxşayırdı, vəssalam! Çaldığı alət barədə, caz musiqisinin səs çalarları haqqında söhbətə başladım ki, qarşısındakının musiqidən başı çıxan, ondan ləzzət almağı bacaran bir adam olduğunu görsün. Ancaq yaxınlıq vermədi və ona, daha doğrusu, Hermineyə hörmət xətrinə caz musiqisinə nəzəri cəhətdən az da olsa bəraət qazandıрмаğa çalışanda mənə də, çəkdiyim əziyyətə də xeyirxah bir təbəssümlə güldü. Çox güman ki, cazdan əvvəl, cazdan əlavə musiqi növünün olduğundan heç xəbəri yox idi. Mehriban oğlandı. Həm mehriban, həm də nəzakətli və iri, bomboş gözlərində həmişə qəşəng bir təbəssüm oynayır. Lakin deyəsən, aramızda heç bir yaxınlıq yoxdu, onun üçün vacib, müqəddəs olan şeylər mənə tamamilə yad görünürdü, ümumi dil də tapa bilmirdik. Lakin sonralar Hermine mənə çox qəribə bir şey danışdı. Pablo həmin o söhbətdən sonra mənə haqqımda deyib ki, çox bədbəxt adamdır, ona

qayğı ilə yanaş! Hermine niyəsinə soruşanda, cavab verib ki, «Yazıq, çox yazıq adamdır! Bir onun gözlərinə fikir ver: gülə də bilmir!»

Qaragöz oğlan vidalaşdı gedəndən sonra musiqi çalındı və Hermine ayağa durdu:

– Bəlkə, bir dəfə də mənəmlə rəqs edəsən, Harri? Yoxsa, daha istəmirsən?

Bayaqkı qızla olduğu kimi özümü büsbütün unutmasam da, Hermine ilə də asan, sərbəst, həvəslə rəqs etdim. Özünü mənəmlə ixtiyarına buraxdı, zərif bir ləçək kimi tez uyğunlaşdı, gah yaxınlaşan, gah da uzaqlaşan gözəllikləri yenə duydu, hiss etdim. Herminədən də qadın ətri, məhəbbət ətri gəlirdi, onun oynamağı da naməhrəmliyin həzin, intim nəğməsinə pıçıldayırdı, ancaq heç birinə cavab tapmır, özümü büsbütün unudub onun ixtiyarına verə bilmirdim. Mənə çox yaxın idi, dost olmuşduq, bacım idi, taleyi taleyimə, özü özümə oxşayırdı, gənclik dostum xəyalpərvər şair Hermana, mənəvi pərvazlarımın odlu yol yoldaşına bənzəyirdi.

Bunları ona danışanda:

– Bilirəm, – dedi, – lap yaxşı bilirəm. Buna baxmayaraq, nə vaxtsa özümü sənə sevirəcəyəm, ancaq tələsmək lazım deyil. Hələlik biz yoldaşlıq, dostluğa ümid edən adamlarıq, çünki bir-birimizə bələd olmuşuq. İndi gəl bir-birimizdən öyrənək, bir-birimizlə oynayaq. Mən öz balaca teatrımı sənə göstərəm, rəqs etməyi, bir az şənəlməyi, bir az da səfeh olmağı öyrədərəm, sən isə öz düşüdüklərini, bildiklərini mənə göstərsən.

– Ah, Hermine, göstərməyə heç nəyim yoxdur, özün ki məndən yaxşı bilirsən. Sən nə qərribə adam imişsən, ay qız! Hər şeydə mənə başa düşür, qabaqlayırsan. Doğrudanmı, sənənin yanında nəsə bir qiymətim var? Doğrudanmı, səni hələ bezdirməmişəm?

Kədərli baxışlarını yerə dikdi:

– Belə danışmağından heç xoşum gəlmir. Bir o axşamı xatırla: iztirablar, tənhalıq lap axırına çıxmışdı, ümidini itirmişdin və mənə rast gəldin, yoldaş olduq. De görüm, niyə həmin axşam səni o dəqiqə tanıdım, başa düşdüm?

– Niyə, Hermine? Özün de!

– Çünki mən də sənənin kimiyəm. Çünki mən də sənənin kimi yalqızam, sənənin kimi həyatı, insanları, özümü sevməyi, ciddi qəbul etməyi bacarmıram. Axı həmişə elə adamlar olur ki, həyatdan çox şey istəyir və onun səfehliyi, kobudluğu ilə heç cür barışa bilmirlər.

– Ay səni! – Lap heyretə gəldim. – Başa düşürəm, dostum! Heç kəs səni mənəmlə kimi başa düşə bilməz! Ancaq yenə də mənəmlə üçün tapmacasan! Sən ki həyatla belə gizlənpaç oynamağı bacarırsan, sən ki hər xırda şeydən, hər xırda nəşədən zövq ala bilirsən, sən ki həyatda belə mahirsən, bəs onda niyə əzab çəkirsən? Necə olur ki, sən də ümitsizliyə qapılırsan?

– Qapılmıram, Harri. Qaldı əzab çəkmək... Ah, bu sahədə təcrübəm çoxdur. Sən təəccüblənirsən ki, rəqs etməyi bacara-bacara, həyatın üst qatını yaxşı tanıya-tanıya mən nə üçün xoşbəxt deyiləm. Mən də, dostum, təəccüblənirəm ki, sən mənəmlə aləmdə, sənət dünyasında, zəka səltənətində ən ülvən, ən dərin mənəmlərə vəqif ola-ola nə üçün belə bədbəxtsən! Elə buna görə də yaxınlaşdıq, bacı-qardaş olduq. Sənə rəqs etməyi, oynamağı, gülümsəməyi və bunlarla bərabər bir də narazı qalmaqı öyrədəcəm. Səndən isə fikirləşməyi, anlamağı və bununla yanaşı, narazı qalmaqı öyrənəcəm. Bilirsənmi, biz ikimiz də şeytanın övladlarıyıq...

– Bəli, eləyik! Şeytan ruhdu, biz də onun bədbəxt övladları. İndi yadıma bir şey düşdü: onda sənə dediyim Yalquzaq traktatında yazılıb ki, özü ilə bircə, ya ikicə qəlb gəzdirməsi, bircə, ya da ikicə şəxsiyyətdən ibarət olması, əslində, Harrinin öz uydurmasıdır. Hər bir insanın yüz cür, min cür, milyon cür qəlbi olur.

– Bu, mənəmlə çox xoşuma gəlir! Məsələn, sənəmlə mənəmlə aləm çox inkişaf edib, əvəzində isə adi həyat məsələlərində lap geri qalıbsan. Mütəfəkkir Harrinin yüz yaşı var, rəqqas Harri isə yarımca günlükdür. İndi biz ikinci Harrini də, onun kimi hələ boya-boşa çatmamış balaca, səfeh qardaşlarını da böyütməliyik. – Təbəssümlə üzümə baxdı, lap alçaqdan, tamamilə ayrı səslə soruşdu: – Mariya xoşuna gəlir?

– Mariya? O kimdir?

– Bayaq oynadığın qız. Gözəl qızıdır. Çox gözəl! Mənə elə gəldi ki, bir az vuruldun da...
– Onu tanıyırsan ki?
– Bəs necə! Lap yaxınıq. Ürəyinə çox yatıb?
– Xoşuma gəlir. Nə yaxşı ki, elə pis oynadığıma güzəştə getdi.
– Gördün?! Sən ona bir az diqqət göstərməlisən, Harri. Çox qəşəngdir, gözəl rəqs edir, özün də artıq ona vurulubsan. Mənə elə gəlir istəyinə çatacaqsan.
– Yox, mən elə şöhrətpərəst deyiləm.
– Bu bir az yalan oldu. Bilirəm haradasa sevgilin var, yarım ildən bir görüşürsən ki, mübahisə eləyəsən. Əlbəttə, o qərribə sevgilinə sadıq qalmağın çox yaxşıdır, ancaq icazə ver, bunu o qədər də ciddi qəbul etməyim! Ümumiyyətlə, sənin məhəbbəti belə ciddi qəbul etməyinə də şübhəm var. Necə istəyirsən, elə də elə, nə qədər istəyirsən, ideal bir məhəbbətlə sev, öz işindir, buna qarışan deyiləm. Ancaq bircə ona qarışacam ki, həyatın ən adi, xırda əməllərini də, oyunlarını da yaxşı öyrənəsən. Bu sahədə müəllimin də özüm olacam. Lap arxayın ol, sənin o ideal sevgilindən yaxşı müəllim olacam! Qəşəng bir qızla yatmaq sənə çox lazımdır, ay Yalquzaq!
– Hermine, – incik-incik dilləndim, – bir mənə yaxşı-yaxşı bax, qoca kişiyəm!
– Sən balaca bir oğlan uşağısan. Rəqs öyrənməyə o qədər tənbellik etmişdin ki, az qala, vaxtı keçmişdi. Məhəbbət də elə! İdeal, fəci bir məhəbbətlə sevməyi əla bacarırsan, dostum, buna şübhəm yoxdur, heç söz ola bilməz! İndisə adi, insani bir məhəbbətlə sevməyi öyrənəcəksən. İlk addım atılıb, artıq səni bala da aparmaq olar. Ancaq əvvəl gərək bostonu öyrənəsən, ona da sabah başlayırıq. Saat üçdə gələcəm. Yeri gəlmişkən, buradakı musiqi xoşuna gəldi?
– Əla!
– Görürsənmi, irəliləyiş var, öyrəşdin. Bu vaxtacan bütün rəqs, caz musiqilərindən zəhlən gedirdi. Hamısına mənasız, yüngül bir şey kimi baxırdın, ancaq indi gördün ki, əslində, heç birini ciddi qəbul etmək lazım deyilmiş, onlar da xoş, cazibədar ola bilərmiş. Yeri gəlmişkən, orkestr Pablosuz heç nədi. Onu canlandıran, arxasınca aparan Pablodur.

Qrammofon iş otağımdakı asket mənəvi ab-havanı darmadağın etdikcə, yad amerikan musiqisi kövrək musiqi dünyama vəlvələ saldıqca, hər yandan, hər tərəfdən indiyəcən həddən artıq ölçülü-biçili, ciddi, qapalı qalmış həyatıma tamamilə yeni, qorxulu, qərribə şeylər yol tapmağa başladı. Yalquzaq haqqındaki traktat da, Herminədə düz deyirmiş, hərənin min cür qəlbi olurmuş. Mənim də içimdə hər gün köhnələrlə bərabər yeni-yeni qəlblər baş qaldırır, nəsə istəyir, səs-küy salır və indiyəcən özümü necə aldatdığım gözlərim önündə aydınca canlanırdı. Təsədüfən hamıdan yaxşı əxz elədiyim bir para qabiliyyət və bacarığı hər şey hesab eləmiş, özümdən saxta bir Harri düzəldərək həmin Harrinin həyatını yaşamışdım. Sən demə, o da poeziya, musiqi, fəlsəfə sahəsində mahir bir mütəxəssisdən başqa, heç nə deyilmiş. Varlığımın qalan hissələrinə – cürbəcür qabiliyyətlər, ehtiraslar, arzu və istəklər xaosuna nifrət etmiş, hamısına da yalquzaqlıq damğası vurmuşdum.

Onu da deyim ki, bu həqiqəti dərk etməyim, əvvəlki varlığımın tənəzzülü heç də xoş, ləzzətli bir macərə deyil, əksinə, çox əzablı, hətta dözülməz bir dərddi. Hərdən qrammofon tamamilə başqa bir melodiya üstündə köklənmiş bir aləmdə, sözün əsl mənasında, ulayırdı. Bəzən də müasir restoranların hansıdası nər-mənazik əhlikeflərin, fırlıdaqçıların arasında rəqs edəndə özümü ən əziz, ən müqəddəs şeylərə vəfasız çıxmış bir adam hesab eləyirdim. Əgər Hermine məni beş-altıca gün tək buraxsaydı, o dəqiqə bu usandırıcı, gülünc əhlikeflik arzusundan əl çəkərdim, hər gün görüşməsək də, gözü həmişə üstümdəydi. Məni idarə edir, qoruyur, hər hərəkətimə qiymət verirdi. Dözə bilməyib üsyan eləmək, qurtuluş axtarmaq fikrinə düşəndə isə gülümsəyə-gülümsəyə hər şeyi gözümdən oxuyurdu.

Əvvəllər şəxsiyyət adlandırdığım şey günü-gündən darmadağın olduqca, o cür ümitsizliyə qapıla-qapıla nə üçün ölümdən elə qorxduğumu başa düşür və hiss etməyə başlayırdım ki, həmin biabırçı, iyrənc ölüm qorxusu da əvvəlki saxta meşşan varlığımın bir hissəsi imiş. İndiyəcən mövcud olan cənab Haller – o istedadlı yazıçı, Motsartın, Cetenin bilicisi, sənətin metafizikliyi, dahilik və fəcilik haqqındaki qiymətli fikirlərin müəllifi, ağızına kimi kitabla dolu hücrəsinə çəkilməmiş bir guşənişin

dalbadal özünütənqidə məruz qalır və heç birinə də dözə bilmirdi. Bu istedadlı və maraqlı cənab Haller zəkanı, insanlığı mədh eləsə də, müharibənin amansızlığına qarşı çıxsa da, müharibə vaxtı imkan yaratmadı ki, onu divara söykəyib güllələsinlər. Halbuki məntiqə görə belə olmalıydı. Vəziyyətə uyğunlaşdı, onunla barışaraq sakit həyat sürməyə başladı. Düzdür, istismarın, hakimiyyətin əleyhinə idi, lakin bankda müxtəlif sənaye inhisarlarının aksiyalarını saxlayır, heç bir vicdan əzabı çəkmədən onlardan gələn gəliri xərcləyirdi. Hər şeydə də beləydi. Bu Harri Haller qəribə bir ustalqla bütün dünyaya nifrət edən idealist cildinə girsə də, özünü dərdli bir guşənişin, qəzəbli bir peyğəmbər kimi göstərsə də, əslində, burjuvdu, Hermine kimilərinin yaşadığı həyata pis baxır, restoranlarda keçirilən vaxta, səpələnən pullara heyfi gəlir, vicdan əzabı çəkirdi. Ancaq, bununla belə, heç birindən can qurtarmağa, kamilləşməyə can atmır, əksinə, mənəvi əyləncələrin ona zövq verdiyi, şöhrətləndirdiyi həmin rahat günlərin həsrətini çəkirdi. Onun nifrət bəslədiyi, istehza elədiyi qəzet oxuyanlar da müharibədən əvvəlki rahat günlərin həsrətini beləcə çəkirdilər. Çünki bu, görüb-götürdülərindən nəticə çıxarmaqdan qat-qat asan idi. Lənət şeytana, bu Harri Hallerə baxanda adamın ürəyi qalxırdı! Lakin, bununla belə, onun getdikcə yırtılan maskasının quyruğundan tutub durur, öz mənəvi dünyası ilə məzələnməsindən, qarışıqlıq, təsadüflər (ölüm də buraya aiddir) qarşısındakı meşşan qorxusundan heç cür ayrılı bilmirdim. Getdikcə formalaşmağa başlayan təzə Harrini – rəqs zallarının bu utancaq, gülməli diletantını rişxəndlə, paxıllıqla keçmişin saxta, ideal, tərs Harri obrazı ilə tutuşdurarkən təzə Harri professorun evində Getenin portretini görən zaman köhnə Harrini yerindən oynadan naqis cəhətləri bircə-bircə üzə çıxarırdı. Əslində, köhnə Harrinin özü də meşşansayağı ideallaşdırılmış Geteyə bənzəyirdi. O da baxışlarındakı nəciblik, alicənablıq, müdriklik, insanlıq brilyant kimi bərq vuran, az qala, öz qəlbindəki alicənablıqdan vəcdə gələn mənəvi qəhrəman idi! Lənət şeytana, ancaq bu ecəzkar obraz indi şana-şana olmuşdu, bu ideal Harri Haller ərpimlənilib tökülürdü! İndi küçə çapqınçılarının soyduğu yüksək bir mənəb sahibinə oxşayırdı, şalvarı piltik-piltikdi. Ağı olsaydı, özünü üst-başı tökülmiş bir adam kimi aparmağı öyrənərdi. Amma bu cır-cındırın içində elə gəzirdi ki, deyərdin, üstü orden-medalla doludur və ağlaya-ağlaya öz itirilmiş şərəfini təzədən geri qaytarmaq istəyir.

Musiqiçi Pablo ilə də tez-tez görüşür, ona qarşı münasibətimi təzədən saf-çürük eləməli olurdum. Çünki Herminenin çox xoşuna gəlirdi, həmişə onunla bir yerdə olmağa can atırdı. Pablo yaddaşıma mənasız bir adam, lovğa bir gözəlçə, şən, qayğısız bir uşaq kimi həkk olunmuşdu; bir-iki xoş sözlə, şokoladla asanca başını aldatmaq olardı. Ancaq heç vaxt haqqında nə düşündüyümü soruşmurdu, musiqi nəzəriyyəmi kimi bu da onun üçün mənasızdı. Dediklərimə nəzakətlə, mehribanlıqla qulaq asar, həmişə gülümsəyər, ancaq heç vaxt doğru-düzgün cavab verməzdi. Bununla belə, deyəsən, onda özümə qarşı maraqlı oyada bilmişdim, çünki açıq-açıqlıqna xoşuma gəlməyə, iltifat göstərməyə çalışırdı. Bir dəfə də həmin nəticəsiz söhbətlərimizin hansıdasa əsəbiləşib, az qala, kobudluğa keçəndə; pərt oldu, kədərlə üzümə baxdı, sol əlimi əlinə alıb sığalladı, qızıl suyuna çəkilməmiş balaca bir burunotu qutusu çıxarıb dedi ki, iylə, xeyri olacaq. Sualedici nəzərlərlə Hermineyə baxdım, başını tərپətdi və mən qutunu alıb iylədim. Doğrudan da, bir az keçən kimi, kefim duruldu, gümrahlaşdım. Çox güman ki, içindəki həbə kokain qatılmışdı. Hermine dedi ki, Pabloda belə dərmanlar çoxdur, gizli yollarla alır, hərdən dostlarına da verir, onları necə qatmağın qədərini də lap yaxşı bilir. Bu dərmanlar ağrını götürür, adamı yatırdır: gözəl-gözəl yuxular görürsən, şənlənirsən, kiməsə vurulursan...

Bir dəfə də Pabloya şəhərdə, sahil bağında rast gəldim. Dinməzcə mənə qoşuldu. Axır ki, bu dəfə onu söhbətə çəkə bildim.

– Cənab Pablo, – deyə əlindəki nazik, qara, gümüşü haşiyəli əsa ilə oynayan bu oğlana müraciət elədim. – Sizinlə ona görə maraqlanıram ki, Herminenin dostusunuz. Amma onu da deyim ki, sizinlə danışmaq çox çətindir. Bir neçə dəfə musiqi barədə danışmağa çalışmışam, çünki bu haqdakı fikriniz, etirazınız, şəxsi mülahizələriniz mənim üçün çox maraqlıdır, lakin hər dəfə də söhbətdən yayınaraq dilucu cavablar vermişiniz.

Səmimiyyətlə güldü, bu dəfə borclu qalmayıb biganəliklə dedi:

– Bilirsinizmi, mənə elə gəlir, musiqi haqqında danışmağa dəyməz. Heç vaxt bu barədə

danışmıram. Sizin o ağıllı, həqiqi sözlərinizə nə cavab verə bilərdim ki? Dediklərinizin hamısı tamamilə doğru idi. Ancaq, bilirsinizmi, mən musuqiçiyəm, alim deyiləm və heç inanmıram ki, musiqi sahəsində haqlı olmağın ona bir xeyri dəyə. Musiqi barədə fikir söyləmək, zövqlü, təhsilli olmaq və sairə əsas məsələ deyil.

– Yaxşı, olsun. Bəs əsas məsələ nədir?

– Əsas məsələ çalmaqdır, cənab Haller! İmkan daxilində çoxlu, yaxşı, çılğınlaqla çalmaqla Belədir, müsyö. Haydının, Baxın bütün əsərlərini bilməklə, onların haqqında çox ağıllı mülahizələr söyləməklə insanlara xidmət etmək olmaz. Ancaq mən kərənayı götürüb dəbdə olan bir şimmi çalanda, yaxşı-pisliyindən asılı olmayaraq, hamıya sevinc bəxş edəcək, musiqi onların sümüyünə düşəcək, qanına işləyəcək. Əsas məsələ bax budur! Uzun fasilədən sonra musiqi təzədən başlayanda, siz zaldaki adamların üzünə baxın, görün gözlər necə parıldayır, hamının sümüyünə düşür, üzləri gülməyə başlayır! Musiqini bax buna görə çalırlar...

– Çox gözəl, cənab Pablo. Ancaq hissləri yerindən oynadan musiqi ilə bərabər ruha təsir edən musiqi də var. Hazırda çalınan musiqidən başqa, ölməz musiqi əsərləri də var, indi çalınmasa da, əbədi yaşayır. Kim istəsə, tək-tənha öz yerinə uzanıb «Sehrli fleyta»dan, «Matfey çılğınlığı»³⁹ndan hansı melodiyansa xəyalında canlandırır, həmin musiqini eşidər və bunun üçün də kiminsə ya fleyta, ya skripka çalması lazım gəlməz.

– Elədir, cənab Haller. «Həsərət»i də, «Valensiya»nı da tənha, xəyalpərvər adamlar hər gecə astadan zümzümə edirlər. İdarədə oturan yazıq makinaçı qız da axırıncı dəfə eşitdiyi onestepi beynində dolaşdırır, öz makinasını onun təqtləri üstündə tiqqıldadır. Düz deyirsiniz, bütün tənha adamların özünün lal musiqisi olur. Fərqi yoxdur, «Həsərət» də ola bilər, «Sehrli fleyta» da, «Valensiya» da! Bəs bu adamlar həmin tənha, lal musiqini haradan götürürlər? Bizdən, biz musiqiçilərdən! O gərək əvvəlcə çalınsın, eşidilsin, qana işləsin ki, sonra da kimsə gedib onu öz evində xatırlasın, xəyala dalsın.

– Razıyam, – soyuq tərzdə cavab verdim. – Ancaq Motsartı da ən yeni fokstrotla bir tərəziyə qoymaq olmaz. Bir var insanlara ilahi, əbədi bir musiqi çalasan, bir də var ucuz, gəldi-gedər musiqi... Bunlar ayrı-ayrı şeylərdir.

Pablo səsimdəki həyəcanı duyan kimi üzünə mehribanlıq ifadəsi verdi, nəvazişlə qolumu tumarladı, çox həlim bir səsle dedi:

– Ah, əziz Haller, bəlkə də, tərəzi məsələsində tam haqlısınız. Motsartı, Haydını, «Valensiya»nı ayrı-ayrı tərəzilərə qoymağınıza da sözüm yoxdur. Ancaq bu tərəzi mənim üçün deyil, heç kim də o haqda məndən heç nə soruşmur. Ola bilsin ki, Motsart yüz ildən sonra da çalınacaq, ancaq «Valensiya» iki ilə unudulacaq... Mənə elə gəlir, bunu qadir Allahın ixtiyarına buraxmalıyıq. O, ədalətli, kimin nə qədər yaşayacağı da onun əlindədir, hər bir valsın, hər bir fokstrotun nə qədər qalacağını da o bilir, necə lazımdırsa, elə də edəcək. Biz musiqiçilər isə öz borcumuzu, öz vəzifəmizi yerinə yetirməliyik: elə şey çalmalıyıq ki, hazırkı dövrdə hamının xoşuna gəlsin. Və bacardıqca da yaxşı, gözəl, həvəslə çalmalıyıq.

Kök ötürərək susdum. Bu adama heç nəyi başa salmaq mümkün deyildi.

Bəzi anlarda köhnə ilə təzə, iztirabla nəşə, qorxu ilə sevinc çox qərribə tərzdə bir-birinə qarışırdı. Gah göylərdə süzür, gah da cəhənnəmə düşürdüm və çox vaxt da ikisində də birdən olurdu. Köhnə Harri ilə təzəsi gah mübahisə edir, gah da barışırdılar. Bəzən adama elə gəlirdi ki, köhnə Harri bu dünyadan köçüb, lap çoxdan ölüb, torpağa tapşırılıb, ancaq yenə haradansa qəfil peyda olur, əmr verməyə başlayır, müstəbidlik eləyir, dediyindən dönmürdü. Təzə, balaca, uşaq Harri də utana-utana susur, qısılırdı. Bəzən də təzə Harri cəsarətlə köhnənin boğazından yapışib boğur və inilti-sızıltı, ölüm-dirim mübarizəsi başlayırdı, ülgüç məsələsi təzədən ortaya çıxırdı. Çox vaxt kədər və sevinc dalğası birləşib məni öz qoynuna alırdı. Belə anlardan biri də restoranda rəqs eləyəndən iki-üç gün sonra oldu. Axşam evə qayıdıb yataq otağına girəndə gözəl Mariyanı yatağımda gördüm və təəccübdən, heyrətdən, qorxudan, sevincdən nə edəcəyimi bilmədim!

Hermindən indiyəcən mənə hazırladığı töhfələrdən ən gözlənilməzi bu idi. Zərrə qədər də şübhə

eləmirədim ki, bu cənnət quşunu mənə məhz o göndərib. Həmin axşamı istisna kimi Herminədən ayrı keçirmiş, kafedral cəmeyə gedib qədim kilsə musiqisindən ibarət gözəl bir konsertə qulaq asmışdım. Bu, keçmiş həyatıma, gənclik oylağıma, ideal Harrinin dünyasına gözəl, kədərli bir səyahət idi. Kilsənin qotik üslubunda tikilmiş böyük zalında qəşəng, torşəkili qübbələr adda-budda sayrışan işıqlarda ləngər vurur və mən də Bukstehodanın⁴⁰, Paxelbelin⁴¹, Baxın, Haydının əsərlərinə qulaq asasa öz keçmiş sevimli həyat yoluyla təzədən addımlayır, bir vaxtlar tanış olub dostlaşdığı, qeyri-adi konsertlərdən ləzzət aldığı müğənninin – Baxın ifaçısının gözəl səsinə dinləyirdim. Qədim musiqinin ecəzkar səsi, heç bir ölçüyəgəlməz ləyaqəti, müqəddəsliyi, cavanlıq çağlarının coşğunluğunu, çılğınlığını, heyranlığını bir də oyatdı, qəm-kədər içində kilsənin hündür klerosunda oturub vaxtı ilə məskənim olan bu nəcib, müqəddəs dünyada bircə saatlığa qonaq qaldım. Haydının duetlərindən biri ifa olunanda isə qəflətən gözlərim yaşla doldu, konsertin axırını gözləmədim və həmin müğənni ilə də görüşmədən (ah, belə konsertlərdən sonra ifaçılarla nə gözəl gecələr keçirmişdim!) kilsəni tərək etdim, yorğun addımlarla qaranlıq döngələrdə dolaşmağa başladım. Bəzi restoranlarda caz kapellaları kimi mənim indiki həyatımın melodialarını çalırıldı. Eh, həyatım nə kədərli bir dolaşığa düşmüşdü!

Həmin gecə küçələrdə gözə-gözə musiqiyə olan qəribə münasibətim haqqında çox düşündüm və yenə də bu qənaətə gəldim ki, ona belə kövrək, belə uğursuz münasibət bütün alman ziyalılarının bədbəxt taleyidir. Hər bir alman ruhuna təbii bir hüquq – musiqinin hegemonluğu formasında təbiətə bağlılıq hakim kəsilib ki, bu da heç bir xalqda yoxdur. Biz ziyalılar da kişi kimi buna qarşı dayanıb əqlin, loqosun, sözün dediyinə qulaq asmaqdan, onlara itaət etməkdənsə, dilə gəlməyənləri deyər bilən, ifadə olunmayanları ifadə edən sözsüz bir dil yaratmaq eşqinə düşmüşük. Hər bir alman ziyalı bacardığı alətdə bacardığı havanı çalmağ əvəzinə, həmişə sözün, əqlin əksinə getmiş, musiqi ilə məzələnmişdir. Alman ruhu həmişə musiqidən onun müqəddəs, ecəzkar seyrindən, gerçəkliyə uzaq olan əsrarəngiz hissələrdən, ovqatlardan zövq almış və əsl vəzifələrinin çoxunu unutmuşdur. Biz ziyalıların heç biri heç vaxt gerçəkliyə tapınmamış, ona həmişə yad olmuş, düşmən kəsilmişik. Ona görə də bizim alman gerçəkliyində, tariximizdə, siyasətimizdə, ictimai fikrimizdə ziyalıların rolu çox az olmuşdur. Əlbəttə, mən bu haqda çox düşünüb-daşınmış, hətta bəzən quru estetikə ilə – mənəvi bir sahə kimi təbiiq incəsənətlə məşğul olmaq əvəzinə – gerçəkliyə qayıtmaq, ciddi, məsuliyyətli bir işdən yapışmaq həvəsinə də düşmüşdüm. Ancaq həmişə ruhdan düşmüş, taleyimlə barışmışdım. Cənab generallar və ağır sənaye sahibləri düz deyirlərmiş: biz «ziyalı»lardan heç nə çıxmadı, hamımız lazımsız, gerçəklikdən uzaq, məsuliyyətsiz dil pəhləvanları idik. Tfu, lənət şeytana! Hanı o ülgüc?!

Beynimdə bu fikirlər, qulağımda musiqinin əks-sədası, qəlbimdə isə kədərli, ümitsiz bir həyat, həqiqət, mənə, əbədi itkilər soracağı, həsrətilə evə qayıtdım. Pəlləkənlərlə yuxarı qalxdım, işığı yandırdım, nəşə oxumaq istədim, ancaq alınmadı, verdiyim vəd yadıma düşdü: sabah axşam «Sesil» barında viski içməyə, rəqs etməyə getməliydim. Nəinki özümə, hətta Hermineyə də acığımı tutdu. Bütün bunları açıq ürəklə eləsə də, özü lap ecəzkar bir varlıq olsa da, gərək onda məni ölümün əlindən almayaydı, bu dolaşığı, bu qəribə, bu parıltılı oyuncaq dünyada istədiyi tərəfə sürüməyəydi, onsuz da heç cür ona uyğunlaşa bilmirdim. Daxilimdə yaxşı nə vardısı, hamısı məhv olub gedir, iztirab çəkirdi.

Beləliklə, kədər içində işığı söndürdüm, kədər içində yataq otağının qapısını tapdım, kədər içində soyunmaq istədim və nəşə adət etmədiyim bir qoxu hiss eləyəndə heyrləndim. Ətir iyi idi. O yan-bu yana baxanda gördüm ki, gözəl Mariya yatağımda uzanıb, iri, mavi gözləri də utancaq bir təbəssümlə gülümsəyir.

- Mariya! – dedim və ilk ağılıma gələn fikir bu oldu ki, sahibə bilsə, məni evdən çıxaracaq.
- Gəlmişəm... – pıçıldadı, – acığınızı tutur?
- Yox, yox, bilirəm ki, açarı Hermine verib. Demək belə...
- Ah, acığınızı tutur... İndi gedirəm...

---

⁴⁰ Букстешода – алман бьястякары Букстешода Дитрих (1637-1707)

⁴¹ Пахелбел – алман бьястякары Пахелбел Иошанн (1653-1706)

– Yox, gözəl Mariya, getməyin! Ancaq bu gün çox kədərliyəm. Bu gün şənlənə bilmərəm... Bəlkə, sabah şənlənə bildim.

Danışa-danışa bir az ona tərəf əyilmişdim və Mariya öz iri, qüvvətli əlləri ilə yanaqlarımdan yapışib özünə tərəf çəkdi, uzun-uzadı öpdü. Sonra yanında oturdum, əllərindən tutub xahiş etdim ki, alçaqdan danışsın, heç kəs eşitməsin və diqqətlə onun qəşəng, totuq sifətinə baxdım: elə bil, yastığının üstündə indiyəcən görmədiyim əsrarəngiz bir gül açıb pardaxlanmışdı. Yavaş-yavaş əlimi dodaqlarına, sonra da yorğanın altına apardı, asta-asta enib qalxan hərərətli sinəsinə qoydu.

– Şənlənmək lazım deyil, – dedi, – onsuz da Hermine deyib ki, sən dərdlisən. Belə şeyi başa düşmək asandır. De görüm hələ də xoşuna gəlirəm? Rəqs eləyəndə yaman vurulmuşdun.

Gözlərini, dodaqlarını, boyun-boğazını, sinəsini öpüzlərə qərq elədim. Bir az bundan əvvəl Hermineyə acığımı tutmuşdu, indisə göndərdiyi hədiyyəni qollarımın arasına alaraq ürəyimdə ona «sağ ol» deyirdim. Mariyanın nəvazişləri bu gün dinlədiyim musiqinin sehrini sındırmadı, əksinə, ona layiq oldu, onu tamamladı. Təpədən-dırnağacan öpə-öpə yorğanı asta-asta o gözəlliyin üstündən götürdüm. Yanına uzananda gül sifəti razılıqla, mehribanlıqla gülümsədi. Həmin axşam Mariyanın yanında az uzansam da, uşaq kimi bərk, şirin bir yuxu yatdım. Hərdən oyananda onun gözəlliyindən həzz aldım, Mariya da həzin bir pıçıltı ilə özünün, Herminenin həyatından maraqlı şeylər danışdı. Bu cür həyat tərzinə, bu cür yaşamağa o qədər də bələd deyildim. Əvvəllər yalnız teatrda buna bənzər həyata, qadınlara, kişilərə, yarımşənətkarlara, yarıməyyaşlara rast gəlmişdim. Həmin qəribə, günahsızdan da günahsız, bədbəxtdən də bədbəxt həyatı, az da olsa, indi-indi dərk etməyə başladım. Adətən, kasıb ailədən çıxan bu qəşəng bu ağıllı qızlar öz gələcəklərini azmaaşlı bir işə, bir tikə çörəyə qurban eləmək xətrinə gah təsadüfi işlərin, gah da zərifliyin, gözəlliyin hesabına yaşayırdılar. Bəzən də bir-iki ay yazı makinasının arxasında oturur, az sonra pullu əyyaşların məşuqəsinə çevrilir, çay pulu, hədiyyələr alır, bir müddət xəz paltoda, avtomobildə gəzir, dəbdəbəli mehmanxanalarda qalır, lap sonralar isə çardaqlara köçür, hətta bəzi hallarda ər düşkünü olmasalar da, əlverişli adam düşəndə ailə də qururdular. Bəziləri də eyşirətə nifrət edir, ondan heç bir zövq almır, ancaq qiyməti qaldırmaq xətrinə özlərini nəvazişli göstərirdilər. Ancaq elələri də vardı ki (Mariya da belələrindən idi), bu sahədə qeyri-adi bir istedadla malik idilər və heç cür onsuz yaşaya bilməzdilər. Çoxu da hər iki cinsə məhəbbətdə təcrübəliydi; belələri yalnız məhəbbət xətrinə yaşayır, həmişə də rəsmi, pullu məşuqlarla bərabər özgə məhəbbət macəraları axtarırdılar. Bu kəpənəklər böyük bir səylə, işgüzarlıqla, qayğı ilə, ağılla, yüngülcəsinə, dəlicəsinə öz uşaq kimi saf həyatlarını yaşayırdılar. Heç kəsdən asılı deyildilər, hamıya da satılmırdılar, səadətdən, günəşli günlərdən pay uma-uma həyata vurulmuşdular, ancaq ona meşşanlar kimi bağlanmamışdılar, həmişə də son nəticənin pis, kədərli olacağını dumanlı şəkildə duya-duya hər hansı bir nağıl şahzadəsinin ardınca onun qəsrinə getməyə hazır idilər.

Həmin o möcüzəli gecədə və eləcə də sonrakı günlərdə Mariya mənə çox şey öyrətdi, yalnız ən zərif, ən çılğın hisslərdən deyil, yeni bir anlamdan, yeni bir duyumdan, yeni bir məhəbbətdən məni hali etdi. Mənim kimi bir zahidə, elm fədaisinə mənasız, yasaqlı, əxlaqsız görünən bu rəqslər, əyləncəli restoranlar, kinolar, barlar, otellərdəki çayxanalar dünyası Mariya, Hermine və onların rəfiqələri üçün adi bir dünya hesab olunurdu – nə yaxşı demək olardı, nə pis, nə ləzzət almağa, nə də nifrət etməyə dəyərdi. Onların, qısa, qüسسə dolu həyatları da bu dünyada çiçəklənirdi, özlərini burada rahat hiss eləyirdilər, hər cikinə-bikinə də yaxşı bələddilər. Bir şüşə şampən şərabını və ya hansı restoranısa xüsusi xörəyini bizim kimilərinin hər hansı bəstəkarı, şairi sevdiyimiz qədər sevirdi, təzə bir rəqs musiqisindən, caz müğənnisinin oxuduğu kövrək, şit mahnıdan bizlərin Nittşedən, Hamsundan aldığımız qədər ləzzət alır, heyran qalır, vəcdə gəlirdilər. Mariya saksofonçalan qəşəng Pablodan, hərdən onlara oxuduğu amerikan musiqisindən söz saldı və bunlardan elə vurğunluqla, elə heyranlıqla, elə məhəbbətlə danışdı ki, mən də rıqqətə gəldim, heç bir dərindən məlumatlı adam arzuladığı məşhur musiqidən bu qədər ləzzət ala-ala danışa bilməzdi. Qoy necə musiqi olur-olsun, onunla bir yerdə valeh olmağa hazırdım; Mariyanın şirin ləhcəsi, dil açıb danışan kədərli baxışları mənim estetik dünyamı yerlə-yeksan elədi. Ancaq bəzi gözəlliklər – az da olsa, bir neçə xüsusi gözəllik hələ qalmışdı və zənnimcə, onların heç birinə bu mübahisələrin, bu tərəddüdlərin dəxli yox idi. Hər şeydən əvvəl

Motsart qalmışdı. Bəs itənlərlə qalanların arasındakı sərhəd harada idi? Biz ustadların, tənqidçilərin hamısı bu gün şübhəli, uğursuz görünən sənət əsərlərini, sənətkarları çavan vaxtlarımızda odlu bir məhəbbətlə sevmirdikmi? Listlə, Vaqnerlə, çoxumuz da hələ Bethovenlə belə olmamışdıqmi? Məgər Mariyanın amerikan musiqisinə bir uşaq çılgınlığı ilə vurulması hər hansı gimnaziya müəlliminin «Tristan» operasına heyranlığı və ya hansı dirijorunsa Doqquzuncu Simfoniyanı dinləyərkən vəcdə gəlməsi kimi saf, ülvi, dönməz bir sənət vurğunluğu deyildimi? Bəs bu da cənab Pablonun dediklərinə tam uyğun gələrək onlara haqq qazandırmırdımı? Deyəsən, bu gözəl Pablonu Mariya da çox sevirdi!

– O, çox gözəl insandır, – dedim, – mənim də xoşuma gəlir. Ancaq bura bax, Mariya, necə olur ki, onunla bərabər məni də sevə bilərsən? Axı mənim yaşım keçib, gözəl deyiləm, saçlarıma dən düşüb, saksafon çalmıram, ingiliscə məhəbbət mahnıları oxuya bilmirəm...

– Düşük-düşük danışma! – O, sözümü kəsdi. – Bunlar hamısı olan şeydir. Sən də xoşuma gəliрсən, çünki öz yerin, öz gözəlliyin var, özünü başqa cür göstərməyə də çalışma. Belə şeylər haqqında danışmaq, «niyə belə olub?» demək də lazım deyil. Sən boyun-boğazımdan, qulağımdan öpəndə hiss eləyirəm ki, məni sevirсən, xoşuna gəlirəm. Sən adamı başqa cür öpürсən, sanki, utanırsan və bu da mənə deyir: səni sevir, belə gözəl olduğun üçün «sağ ol» deyir! Bu da çox, lap çox xoşuma gəlir. Ancaq başqa kişidə də əksini xoşlayıram: guya, mənə əhəmiyyət vermir, öpəndə də elə öpür ki, sanki, yazığı gəlir.

Təzədən yuxuya getdik. Yenə oyandım və gördüm ki, mənim gözəl çiçəyim hələ də qollarım arasındadır.

Qəribə idi: o gözəl çiçək hələ də Herminenin hədiyyəsi kimi qalırdı. Hermine hələ də onun arxasından xəyal kimi boylanırdı. Arada qəflətən Erikanı – məndən uzaqlarda olan o qılıqsız sevgilimi, o bədbəxt rəfiqəmi xatırladım. Mariya kimi tərəvətli, məsum olmasa da, gözəllikdə ondan geri qalmırdı. Erikanın taleyimə əbədi həkk olunmuş vurğun surəti bircə anlığa gözlərim önündə aydınca canlandı, qəlbimi göynətdi, sonra yenə yox oldu, yuxunun, yaddaşın, kədər dolu uzaqlığın dumanlı qoynunda itib-batdı...

Həmin o gözəl, munis gecədə həyatımın bir çox anları gözlərim önündə xəyal kimi canlandı. Çoxdan idi belə xəyal dolu gecələr görməmişdim. İndi məhəbbət allahı Eros tilsimlənmiş çeşmənin gözünü açmışdı. Xəyallar da qaynayıb coşur, həyatımın bu cür zəngin xəyallar dünyasını, bədbəxt bir Yalquzağın qəlbindəki əbədi ulduzlar və bürcələr kəhkəşanını görən ürək də hərdən bircə anlığa dayanırdı. Uşaqlığım və anam lap uzaqlardan, nəhayətsiz mavilikdən baş qaldıran bir dağ kimi nəvazişlə, müdrik nəzərlərlə mənə baxdılar, əfsanəvi Hermanla, mənəvi qardaşıma çevrilmiş Hermine ilə başlayan dostluq xorunun aydın, cingiltili səsi eşidildi. Sevdiyim, arzuladığım, vəsf elədiyim, ancaq çoxunun vüsəlinə can atmadığım qadınların surətləri ətir saça-saça, xəyal kimi, gömgöy sülardan baş qaldıran tərlı dəniz çiçəkləritək gözlərim önündə süzməyə başladı. Arvadım da onların arasındaydı. Xeyli birgə yaşamışdıq, dostluğu da, narazılığı da, ümitsizliyi də mənə o öyrətmişdi. Bəzi anlaşılmazlıqlara baxmayaraq, etibarını ta xəstələnib ağılımı itirən günə qədər saxladım, qəflətən çıxıb getdiyi, insana yaraşmayan şəkildə qaçdığı ana kimi qorudum...

İndi bildim ki, onu elə sevir, elə etibar edirmişəm ki, həmin etibarın sınması mənim üçün ömürlük dərdə çevrilib...

Bu min cür adlı-adsız xəyallar təzələnərək məhəbbət dolu gecənin qoynundan bircə-bircə baş qaldırdı və mən bir daha əmin oldum ki, bütün bunlar həyatımın yeganə qazancı, mənası imiş. Sonrakı bədbəxtliklər içində itib-batıb, ancaq heç biri məhv olmayıb, hamısı ulduza dönüb, yaddan çıxıb bilər, lakin tamamilə unudulmaz. Onların ömrü həyatımın əfsanəsi, ulduz kimi parıltısı isə varlığımın ədəbi mənasıdır. Həyatım çətin, dolaşq, bədbəxt olmuş, məni həmişə dönüklüyə, inkarlığa aparmış, ancaq özünün məşəqqətli tənhalıq dövründə belə, zənginliyini, vüqarını itirmişdi. Buradan o yana qalan hissəsi lap miskin bir heçliyə dönsə də, bu həyatın toxumu nəciblikdən tutulmuş, öz sözü, öz üzü olmuş, qəpik-quruş dalınca deyil, ulduzlar ardınca qaçmışdı!

Bütün bunlar da çoxdan olmuş, həmin vaxtdan çox şey baş vermiş, çox şey dəyişmişdi və o gecənin təəssüratlarından da bəziləri – ayrı-ayrı sözlər, zərif məhəbbət nəvazişləri və bir də məhəbbət

yorğunluğunun ağır yuxusundan ayılırkən ulduz kimi bərq vuran anlar yadımda qalıb. Ancaq həmin gecə, çoxdan fəlakətə düçar olmuş həyatım ilk dəfə od yağan amansız baxışlarla özümə baxdı və mən yenə də hiss etdim ki, təsadüf əsl taleyimdir, varlığımın xarabalıqları isə ilahi bir yazı! Ruhum oyandı, gözlərimə işıq gəldi və getdikcə daha aydın hiss etməyə başladım ki, xəyallar dünyasına çevrilmək, ölməzlərə qovuşmaq üçün yalnız o perikmiş xəyalları vaxt itirmədən bir yerə toplamaq və Harri Hallerin yalquzaq həyatını vahid xəyal səviyyəsinə qaldırmaq lazımdır. Məgər hər bir insanın həyatı bu məqsədə yönəlmiş yol deyildimi?

Səhər açılarda yeməyimi onunla bölüşdüm, sonra gizləncə aradan çıxardım, görünə olmadı. Elə həmin gün də yaxınlıqda ikimiz üçün balaca bir otaq tutdum. Orada görüşməyə başladıq.

Rəqs müəllimim Hermine də peşəsinə çox etibarlı çıxdı, axırda bostonu da öyrənməli oldum. Çox ciddi, amansız idi. Bircə dərs də buraxmırdı, çünki növbəti maskarad balına bir yerdə getmək qərara alınmışdı. Xahiş elədi ki, kostyum üçün pul verim, ancaq haradan alacağı, necə alacağı barədə heç nə demədi. Yanına getmək, heç olmasa, harada yaşadığını bilmək mənim üçün hələ də yasaq idi.

Maskarad balına təxminən üç həftə qalırdı və bu günlər də ən gözəl günlər oldu. Deyəsən, indiyəcən rast gəldiyim qadınlardan yalnız Mariyaya həqiqətən vurulmuşdum. Sevdiyim qadınlardan həmişə ağıl, savad tələb etmiş və duymamışdım ki, ən ağıllı, başqalarına nisbətən ən savadlı qadın da heç vaxt mənim daxilimdən gələn haraya cavab verməmiş, əksinə, həmişə ona qarşı çıxmışdı. Adətən bütün qayğılarımı, düşüncələrimi qadınlara da calamış və heç cür təsəvvürümə gətirə bilməmişdim ki, indiyəcən bircə kitab belə oxumayan, ümumiyyətlə, oxumağın nə olduğunu bilməyən, Çaykovskini Bethovendən seçməyən bir qızı bircə saatdan artıq necə sevmək olar. Mariya təhsil görməmişdi. Bu dolaylı yollara, ehtiyat dünyalara ehtiyacı da yox idi. Onun bütün qayğıları da birbaşa öz hisslərindən gəlirdi. Ən böyük ustalığı, ən əsas peşəsi də ona bəxş olunmuş hissələri, gözəl qəddi-qaməti, ənlilik-kirşanı, saçları, səsi, ipək dərisi, coşğunluğu ilə ehtiras və vüsal nəşəsindən bacardığı qədər zövq almaq qabiliyyəti, hər bir işvəli hərəkətilə öz məşuqunu ovsunlaması, onu ehtizaza gətirməsi idi. Artıq ilk dəfə onunla utana-utana rəqs edəndə bunu duymuş, adamı məftun eləyən həmin incə, ali ehtirasın ətrini hiss etmiş, onun sehrinə düşmüşdüm. Şübhəsiz ki, hər şeydən başı çıxan Herminenin də Mariyanı mənə calaması təsadüfi deyildi. Onun bütün vücudundan bahar ətri gəlirdi, qızılgülə bənzəyirdi.

Əlbəttə, mənə Mariyanın yeganə və ən yaxşı məşuqu olmaq xoşbəxtliyi nəsb olmamışdı, mən də o çoxlardan biri idim. Əksər hallarda mənim üçün heç vaxt da tapmırdı. Bəzən günorta bircə saatlığa gələr, hərdən gecəni də qalardı. Pul götürmürdü, çox güman ki, burada da Herminenin əli vardı. Ancaq hədiyyələri məmnuniyyətlə götürürdü və əgər üstünə qırmızı lak vurulmuş balaca, təzə bir dəri pulqabı bağışlayırdımsa, içinə iki-üç dənə qızıl pul da qoya bilərdim. Yeri gəlmişkən, həmin o qırmızı pulqabıya görə mənə xeyli güldü! Çox qəşəng olsa da, vaxtı keçmiş, dəbdən düşmüşdü. İndiyəcən belə şeylərdən xəbərim yox idi, heç nədən başım çıxmırdı, eskimos dillərini onlardan yaxşı bilirdim və bu sahədə Mariyadan çox şey öyrəndim. İlk öncə onu öyrəndim ki, bu xırda bəzək-düzək əşyaları, dəbdə olan əntiq malların heç biri pulgir fabrikantların ixtira etdikləri boş, mənasız şeylər deyil. İriliyindən-xırdalığından asılı olmayaraq, onların hamısının – pudradan, ətirdən tutmuş xüsusi rəqs çəkmələrinə, üzükdən tutmuş siqaret qutusuna, bel kəmərinə tutmuş əl çantasına qədər hamısının yeganə məqsədi öz gözəlliyi, əlvanlığı ilə məhəbbətə xidmət etmək, hissələri coşdurmaq, ölmüş ətraf mühiti cana gətirmək və ona yeni-yeni sehrli məhəbbət hissələri bəxş etmək imiş. Sən demə, çantalar çanta deyil, pulqabılar pulqabı deyil, güllər gül deyil, yelpiklər yelpik deyil – hamısı məhəbbətin, sehrin, cazibədarlığın plastik kütləsi, hamısı elçi, qaçaqmalçı silah, döyüşə çağırış imiş!

Tez-tez Mariyanın, əslində, kimi sevdiyi haqqında düşünürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, daha çox ifadəsiz qara gözləri, uzun, zərif, nəcib, kövrək barmaqları olan saksafonçu Pablonu sevirdi. Elə bilirdim ki, Pablo məhəbbət məsələlərində çox ləng, ərköyün, passiv olar, ancaq Mariya inandırır ki, çətinliklə hala gəlsə də, sonradan çox gərginləşir, sərtləşir, kişiləşir, hətta boksçudan da, çapardan da inadkar olur. Beləliklə, müxtəlif adamlar, caz ustaları, aktyorlar, cəmiyyətimizdəki bəzi qadınlar, qızlar, kişilər haqqında bilmədiklərimi öyrəndim, bir çox sirlərdən agah oldum, həyatın üst qatında qəribə dostluğa, düşmənçiliyə rast gəldim, yavaş-yavaş da hamısına öyrəşdim (özü də kim, kim? – bu dünyadan

bixəbər, onunla əlaqəsi olmayan bir adam!), hamısının iştirakçısına çevrildim. Hermine haqqında da çox şey öyrəndim. Tez-tez də Mariyanın çox sevdiyi Pablo ilə görüşürdüm. Mariya hərdən onun gizli dərmanlarından istifadə eləyir, bəzən o sevincdən mənə də pay verirdi. Pablunun özü də bu sahədə mənə xüsusi qulluq göstərirdi. Bir dəfə də lap açıqca dedi:

– Siz həddən artıq bədbəxtsiniz, belə yaramaz, bu cür olmaz! Lap yazığım gəlir... Yüngülcə bir tiryək qəlyanı çəkin.

Bu şən, ağıllı, uşaq xasiyyətli və həm də anlaşılmaz adam haqqında fikrim getdikcə dəyişirdi, dostlaşdırdıq və tez-tez də onun dərmanlarından istifadə edirdim. Mariyaya vurulduğuma da əyləncə kimi baxırdı. Bir dəfə də öz evində – hansı qəsəbədəki mehmanxananınsa artırmasında «ziyafət» təşkil eləmişdi. Cəmi bircə kətili olduğundan, Mariya ilə mən çarpayıda oturası olduq. Üç balaca şüşəni qarışdırıb, bizə mərcim dadlı əntiqə bir likör verdi. Elə ki kefim kökəldi, gözləri işıldaya-işıldaya üçlükdə eys-ışrətə başlamağı təklif etdi. Belə şeylərə ömrümdə getməzdim. Qəti surətdə rədd elədim, lakin bununla belə, gözücu Mariyaya baxdım ki, fikri necədir. Mənimlə şərək olduğunu o dəqiqə bildirsə də, gözlərindəki işiltıdan aydınca sezdim ki, baş tutmadığına heyifsiləndi. Pablunun əhvalı pozulsa da, çox incimədi.

– Heyif! – dedi. – Neyləmək olar, Harri əxlaq məsələlərində həddindən artıq ciddidir. Ancaq lap kef olardı! Əməlli-başlı kef! Eybi yox, başqa təklifim var.

Sakitcə oturaraq hərəməz tiryəkdən bir qullab vurduq, üçümüz də onun bayaq təklif elədiyi səhnəni ləzzətlə gözümüz önündə canlandırıldıq, Mariya nəşədən titrəməyə başladı. Sonra özümü bir az pis hiss elədim, Pablo məni çarpayıya uzandırdı, bir-iki damcı dərman verdi və gözlərimi yenidən yummuşdum ki, göz qapaqlarımda ani, ilıq bir öpüş hiss elədim. Xoşallandım, sanki, öpənin Mariya olduğunu zənn edirdim. Ancaq yaxşı başa düşürdüm ki, Pablodur.

Hələ bir axşam məni bundan da çox heyrətləndirdi. Yanıma gəlib dedi ki, iyirmi frank lazımdır, həmin pulu verim, əvəzində də Mariya bu axşam mənim olsun.

– Pablo! – Lap dəhşətə gəldim. – Heç nə danışdığımızı bilirsiniz? Öz sevgilisini pula satmaq bizlərdə ən dəhşətli rüsvayçılıqdır! Sizin bu təklifinizi eşitməmiş olum, Pablo!

Yazıq-yazıq üzümə baxdı:

– Deməli, istəmirsiniz, cənab Harri! Yaxşı... Öz işinizi həmişə özünüz çətinə salırsınız... İstəmirsinizsə, bu axşam Mariya ilə yatmayın, pulu elə-belə verin. Qaytaracağam. Vacib lazımdır...

– Axı nə üçün?

– Aqostino üçün! Tanıyırsınızmı, ikinci skripkanı çalan o balaca oğlanı deyirəm? Səkkiz gündür ki, xəstədir, baxanı yoxdur. Bircə qəpiyi də qalmayıb, mənimki də qurtarıb.

Maraq xətrinə və bir az da özümə cəza kimi birlikdə Aqostionun yanına getdik. Pablo süd, dərman alıb, məni onun qaldığı miskin çardağa gətirdi, yorğan-döşəyini çırpdı, içərinin havasını dəyişdi. Və bütün bunları da bacarıqlı tibb bacısı kimi cəld, incəliklə, işgüzarlıqla elədi. Sonra da həmin gecəni səhərə qədər «Siti» barında saksafon çaldı.

Hermine ilə tez-tez, uzun-uzadı, işgüzarlıqla Mariyadan, onun əllərindən, belindən, gülüş və öpüş tərzindən, rəqs etmək bacarığından danışdırdıq.

– Bunu sənə göstərib? – deyər Hermine bir dəfə soruşaraq, öpüş zamanı dili necə oynatmaq lazım olduğunu göstərdi. Xahiş etdim ki, özünü göstərsin, ancaq qətiyyətlə rədd elədi:

– Sonra göstərəm, – dedi, – mən hələ sənə məşuqən deyiləm.

Mariyanın öpüş ustalığını, bədəninə yalnız sevən kişilərə bəlli olan sirli gözəlliyini haradan bildiyini soruşdum.

– Oho, – dedi, – bəs rəfiqə deyilik? Elə bilirsən bizim də bir-birimizdən gizli sözüümüz var? Onunla bir yerdə çox yatmışam, çox oynamışım... Hə, bəxtinə yaxşı qız çıxıb, çoxunun bilmədiklərindən xəbərdardır.

– Hermine, ancaq mənə elə gəlir ki, sizin də gizli sözüünüz var. Yoxsa, mənim haqqımda bildiklərinin hamısını ona danışmışsan?

– Yox, bunlar tamam başqa şeylərdir. O, başa düşməz. Mariya əsl möcüzədir. Bəxtinə yaxşısı

çıxıb, ancaq səninlə aramızda elə şeylər var ki, xəbəri yoxdur. Əlbəttə, sənin barəndə çox danışmışam. O qədər danışmışam ki, xəbər tutsaydın, açıqlanardın, gərək səni ona sevdirdiydim axı! Ancaq, dostum, nə Mariya, nə də başqası səni mənim kimi başa düşə bilməz. Ondan da bəzi şeyləri öyrənmişəm, indi Mariya sənin haqqında nə bilirsə, mən də bilirəm. Səni elə yaxından tanımışam ki, elə bil, tez-tez bir yerdə yatmışıq.

Mariya ilə yenidən görüşəndə, Hermineyə də mənim kimi ürəyində yer ayırdığımı, onun da bədənini, saçlarını, dərisini mənimki kimi hiss etdiyini, öpdüyünü, oxşadığını, duyduğunu bilməyim özümə çox qərribə, lap möcüzə kimi görünürdü. Qarşıma yeni, dolayı, mürəkkəb münasibətlər, əlaqələr, yeni məhəbbət, həyat növləri çıxır və Yalquzaq haqqındakı traktatda yazılan min cür qəlbi xatırlayırdım.

Mariya ilə tanışlığımdan maskarad balına qədər olan qısa vaxt ərzində çox xoşbəxt idim. Lakin buna heç vaxt qurtuluş, səadət kimi baxa bilmir, əksinə, həmişə hiss edirdim ki, bütün bunların hamısı jurnaldır, nəyəsə hazırlıqdır, hər şey irəlidədir, əsas məsələ bundan sonra gələcək.

Rəqs eləməyi də kifayət qədər öyrənmişdim və mənə elə gəlirdi ki, son günlər dilimizdən düşməyən bala gedə bilərəm. Herminenin nəsə bir sirri vardı, nə qədər eləsəm də, bala hansı maskada gələcəyini demədi. Bircə onu dedi ki, tanıyacam, çətinlik çəksəm, özü kömək eləyəcək. Əvvəlcədən bilməsəm yaxşıdır. Mənim maska haqqındakı planlarımla da maraqlanmadı və qərara aldım ki, paltarımı heç dəyişməyim. Mariyanı da bala dəvət eləmək istəyəndə dedi ki, artıq bu bayram üçün kavaleri var, hətta biletini də göstərdi və mən görəndə ki, oraya tək gedəsi olacam, bir az pərt oldum. Sənət adamlarının hər il «Qlobus»da təşkil etdiyi bu bal şəhərin ən məşhur maskarad balı hesab olunurdu.

Həmin günlər Hermineni az-az görürdüm, ancaq bala bir gün qalmış yanıma gəldi. Gəlmişdi ki, ona aldığım bileti aparsın. Xeyli qaldı və aramızda olan söhbət mənə çox təsir elədi.

– İndi vəziyyətin yaxşıdır, – dedi, – rəqs etmək sənə düşür. Bir ay əvvəl görəndə səni tanımaz.

– Elədir, – cavab verdim, – çoxdan belə olmamışdım. Hamısı da sənə sayəndədir, Hermine.

– Oh, gözəl Mariyanın sayəsində deyil?

– Xeyr! Onu da mənə sən tanışlamısan. Lap möcüzədir!

– Əsl sənə lazım olan məşuqədir, ay Yalquzaq. Qəşəng, cavan, şən, məhəbbət məsələlərində ağıllı! Hər gün də sənə olmur... Onu başqaları ilə bölüşməyədin, yanına həmişə müvəqqəti qonaq kimi gəlib-getməsəydi, bəlkə də, belə şirin olmazdı.

Bəli, doğrudan da elə idi!

– Deməli, istədiklərinin hamısına yetibsən?

– Yox, Hermine, elə deyil. Tapdığım yalnız gözəllik, cazibədarlıq, böyük bir sevinc, xoş bir təsəlli olub. Mən yalnız xoşbəxtəm.

– Lap yaxşı! Özgə nə istəyirsən?

– Çox şey! Bu xoşbəxtlikdən razı deyiləm, çünki onun üçün yaranmamışam, beləsi mənim məramım deyil. Mənim məramım bunun əksidir.

– Bədbəxt olmaq? Axı sən kifayət qədər bədbəxt olubsan. Onda ülgücün qorxusundan evə gedə bilmədiyən gün...

– Yox, Hermine, o başqa şey idi. Düzdür, onda çox bədbəxt olmuşdum, ancaq səfeh, mənasız bədbəxtlik idi.

– Axı niyə?

– Çünki elə olmasaydı, həmişə arzuladığım ölümdən qorxmazdım! Mənim istədiyim, həsrətini çəkdiyim başqa bədbəxtlikdir: eləsi ki, mənə böyük bir izzət, ölüm həvəsi bağışlaya bilsin. Arzuladığım bədbəxtlik və ya xoşbəxtlik bax budur.

– Səni başa düşürəm. Bu sahədə biz bacı-qardaşıq. Bəs Mariyanın bəxş etdiyi xoşbəxtliyə sözün nədir? Ondan niyə xoşun gəlmir?

– Nə danışsən, bu xoşbəxtliyə sözüm yoxdur, çox xoşuma gəlir, ona minnətdaram. Yağışlı-ciskinli yayda çıxan günəşli günə bənzəyir. Amma hiss edirəm ki, çox çəkməyəcək. Belə xoşbəxtlik

xeyirsizdir, adamı razı salır, lakin beləsi mənim xərəyim deyil. Yalquzağı yuxuya verir, hər şeydən doydurur. Ancaq adama ölüm bəxş edən xoşbəxtlik deyil.

– Yalquzaq, ölmək mütləq lazımdır?

– Mənə elə gəlir ki, lazımdır! Səadətimdən çox razıyam, hələ xeyli də ona dözə bilərəm. Ancaq ayılmaq, nəyinsə həsrətini çəkmək üçün bircə saatlığa ondan ayrı düşəndə, həmin xoşbəxtliyi əbədi saxlamağın deyil, əzablara düçar olmağın həsrətini çəkirəm. Özü də şirin, əvvəlkilərə bənzəməyən əzablar... Elə əzablar diləyirəm ki, məni öz xoşumla ölməyə hazırlaya bilsin!

Hermine nəvazişlə, yalnız ona xas olan kədərli nəzərlərlə gözümün içinə baxdı. O gözəl, dəhşətli gözlər! Yavaş-yavaş, sözləri seçə-seçə, bir-birinin yanına düzə-düzə danışmağa başladı. Elə astadan danışdı ki, güclə eşidirdim.

– Bu gün sənə bir şeyi demək istəyirəm. Elə şey ki, çoxdan bilirəm, lap sən də bilirsən, ancaq bəlkə də, indiyəcən heç özünə də deməmişən. İndi özüm haqqımda, sənə haqqında, ikimizin də taleyi haqqında bir söz deyəcəm. Harri, sən sənətkar, mütəfəkkir olubsan, çoxlu sevinc, inam görübün, böyüklük, əbədilik sorağına düşübün, heç vaxt gözəlliklə, xırdalıqla kifayətlənməyibün. Ancaq həyat səni qəflətdən oyadıb özünə qaytardıqca, bədbəxtliyin böyüyüb, əzabların, hürkəkliyin, ümitsizliyin artıb, onların içində boğulmağa başlayıb və heç nə, hətta bir vaxtlar gözəl, müqəddəs bilib sevdin, pərəstiş etdin şeylər də, haçansa insanlara, ali məqsədimizə olan inamın da sənə kömək eləyə bilməyib. Hamısı öz mənasını itirib, çilik-çilik olub gedib. Sənə bu inamına nəfəs almaq üçün hava çatmayıb. Boğulmaq da ən qorxunc ölümdür. Düzdür, Harri? Taleyin belə deyil?

Başımı yırğalayır, yırğalayır, yırğalayırıdım.

– Sənə daxilində başqa bir həyat təsəvvürü, inam, istək vardı, – deyərək sözünə davam etdi, – böyük-böyük əməllərə, əzab çəkməyə, qurban getməyə hazır idin. Amma getdikcə hiss etməyə başladın ki, bu gün dünya səndən heç bir qəhrəmanlıq, heç bir qurbanlıq və buna bənzər əməllər istəmir. Həyat da igidlik və buna bənzər şeylərin meydanı olan qəhrəmanlıq dastanı deyil, insanların adicə yemək-icməklə, qəhvəylə, toxunma corabla, kart oynamaqla, radio musiqisi ilə kifayətləndiyi bir meşşan daxmasıdır. Başqa diləyi olan, özündə qəhrəmanlıq, gözəllik istəyi gəzdirən, böyük şairlərə, müqəddəslərə pərəstiş edən adam səfehdir. Don Kixotdur. Demək, belə... Bu, mənim də başıma gəlib, dostum! Mən də bacarıqlı bir qız idim. Yüksək ideallarla yaşamaq, qarşıma böyük vəzifələr qoymaq, şərəfli işlər görmək üçün yaranmışdım. Mənim də bəxtim gətirə bilərdi, hansı şahınsa arvadı, hansı inqilabçınınsa sevgilisi, hansı dahininsə bacısı, hansı əzabkeşinsə anası olardım. Ancaq həyat mənə həddən artıq yüksək zövqlü bir kurtizan qız olmağa icazə verdi. Elə bunun özü də böyük çətinliklər hesabına başa gəldi! Mənim taleyim də belə olub! Bir xeyli nə edəcəyimi bilmədim, uzun zaman günahı özümdə axtardım. Fikirləşdim ki, həyat həmişə axırda haqlı çıxır və mənim arzularıma gülübsə, deməli, hamısı səfeh imiş, haqsız imiş. Heç bunun da xeyri olmadı. Ancaq iti görən gözlərim, yaxşı eşidən qulaqlarım olduğundan, hər şeylə maraqlandığımdan bu həyata, tanışlarıma, qonşularıma, yüz cür adama, yüz cür taleyə diqqətlə baxa bildim və gördüm ki, Harri, mənim də arzularım səninkilər kimi min dəfə haqlı imiş! Həyat, gerçəklik isə – haqsız! Mənim kimi bir qadının özgə yol tanımayıb hansı pulgirinsə makinası arxasında oturub kasıb, mənasız bir həyat sürə-sürə qocalması, ya da puluna görə ona ərə getməsi, yaxud da fahişəyə bənzər bir məxluqa çevrilməsi eynilə sən tək adamın tənhalıq, qorxu, ümitsizlik içində ülgüncə əl atması kimi insafsızlıqdır! Ola bilsin ki, mənim bədbəxtliyim maddi, əxlaqi, səninki isə mənəvi cəhətdən yaranıb – ancaq fərqi yoxdur, yolumuz bir olub. Elə bilirsən, nəyə görə fokstrotndan qorxdığını, barlardan, rəqs zallarından zəhlən getdiyini, caz musiqisi və buna bənzər zir-zibildən iyrendiyini başa düşürəm? Hamısını lap yaxşı başa düşürəm, eyni zamanda, nə üçün siyasətdən zəhlən getdiyini də, partiyaların, mətbuatın çərən-ləməsindən, məsuliyyətsiz hay-küyündən olmuş və olacaq müha-ribənin dəhşətlərindən, bugünkü insanların düşüncə, oxumaq, qurub-yaratmaq, musiqi bəstələmək, bayram keçirmək, təhsil almaq tərzindən kədərləndiyini də bilirəm! Sən haqlısan, ay Yalquzaq! Lap yüz dəfə, min dəfə haqlısan, ancaq bununla belə, məhv olmalısən! Sən bu günün sadə, rahat, az şeyə qane olan dünyası üçün həddən artıq iddialısən, acesən. Ona görə də dünya səni özündən kənar edəcək, çünki sənə ölçü daşın o istədiyindən bir az ağırdır. Kim bu gün yaşamaq,

yaşadığı həyatdan da zövq almaq istəyirsə, gərək sənin kimi, mənim kimi adam olmasın. Bu gözəl dünya dinqilti əvəzinə musiqi, əyləncə əvəzinə sevinc, pul əvəzinə mənəvi dünya, hay-küy əvəzinə əsl iş, yalançı inilti-sızıltı əvəzinə əsl iztirab istəyən adamlar üçün heç vaxt vətən ola bilməz!

O, baxışlarını yerə dikib fikrə getdi.

– Hermine! – deyə nəvazişlə dilləndim. – Bacım, sənin nə iti gözlərin varmış! Ancaq buna baxmayaraq, mənə fokstrot öyrətdin! Sən nə fikirdəsən, bizim kimi adamlar, ölçü daşı bir az ağır gələnlər belə bir dünyada necə yaşaya bilər? Axı nə üçün belədir? Bu yalnız bizim zəmanədəmi belə oldu? Yoxsa həmişə belə olub?

– Bilmirəm. Ulu dünyanın xətrinə deyərdim ki, yalnız bizim zəmanədə belə olub. Özü də bu, xəstəlikdir. Bu günün bədbəxtliyidir. Rəhbərlərimiz sürətlə, uğurla növbəti müharibəyə hazırlaşır, biz isə fokstrot oynayır, pul qazanır, şokolad yeyirik. Belə bir zəmanədə dünya çox təvazökar olmalıdır. Gəl ümid edək ki, bütün zəmanələr yaxşı imiş və yenə də yaxşı, zəngin, geniş, mənalı olacaq. Ancaq bunun bizə heç bir xeyri yoxdur. Nə bilmək olar, bəlkə də, həmişə belə imiş...

– Həmişə belə olub? Dünya həmişə siyasətçilər, alverçilər, xidmətçilər, əxlaqsızlar dünyası olub və əsl insanlar da orada boğulub?

– Deyə bilmərəm, bəlkə, elə olub, heç kəs də bilmir. Bir də nə fərqi? Mən isə, dostum, indi sənən çox sevdiyin, hərdən haqqında danışdığın, məktublarını oxuduğun o Motsart haqqında düşünürəm. Bəs onun taleyi necə olub? Onun yaşadığı zəmanədə dünyanı kim idarə edib, qaymağını yeyib, gərdisinə təsir eləyib, onun yaxşısını pisindən ayırıb, onu Motsarta – alverçilərə, Motsarta – düjüdüjün dayaz adamlara bölüb? Bəs o necə ölüb, necə dəfn olunub? Mənə elə gəlir ki, həmişə belə olub və olacaq da! Məktəbdə adını «Dünya tarixi» qoyub əzbərlətdikləri qəhrəmanlar, dahilər, böyük əməllər, böyük hisslər başdan-ayağa yalandır. Hamısını məktəb müəllimləri təlim məqsədilə uydurublar ki, uşaqların başını qatsınlar. Həmişə belə olub və olacaq da! Zəmanə, dünya, pul, hakimiyyət də xırdaların, dayazların olacaq, başqalarına – əsl insanlara isə heç nə qalmayacaq. Yalnız ölümdən başqa...

– Özgə heç nə?

– Yox, bir də əbədiyyət.

– Nəsillər üçün qoyub getdiyi adı, şöhrəti nəzərdə tutursan?

– Yox, ay körpə canavar, şöhrəti nəzərdə tutmuram. Məgər onun bir mənası var ki? Doğrudanmı, elə bilirsən bütün kamil adamların hamısı məşhur olub, nəsillər onları tanıyıb?

– Əlbəttə, yox!

– Deməli, şöhrəti demirəm. Şöhrət də yalnız təlim üçün yaranıb, məktəb müəllimlərinin uydurmasıdır. Yox, şöhrət deyil! Adına əbədiyyət deyilən şeydir. Mömin adamlar ona ilahi səltənət deyirlər. Mən belə fikirləşirəm: əgər nəfəs almaq üçün bu dünyanın havasından başqa hava olmasaydı, bu zəmanədən başqa bir də əbədiyyət və əsl insanlar aləmi yaranmasaydı, bizim kimi iddiası böyük olanlar, nəyinsə həsrətini çəkənlər, çəhd daşı bir az ağır gələnlər heç cür yaşaya bilməzdilər. Buraya Motsartın musiqisi, sənin böyük şairlərinin şeirləri və möcüzələr yaratmış, şəhid olmuş, insanlar üçün nümunəyə çevrilmiş müqəddəslər aiddir. Bu əbədiyyətə əsl qəhrəmanlıq haqqında təsəvvürlər, əsl insani hisslərin gücü də aiddir. Eybi yox, qoy heç kimin ondan xəbəri olmasın, heç kim onu görməsin, heç kim onu yazıb gələcək nəsillər üçün saxlamasın! Əbədiyyətdə gələcək nəsil yoxdur, orada yalnız çağdaşlar var!

– Haqlısan, – dedim.

– Möminlər, – deyə fikirli-fikirli sözüənə davam etdi, – bunları başqalarına nisbətən daha yaxşı biliblər. Ona görə də müqəddəsləri və bir də «müqəddəslər icması» dedikləri şeyi yaradıblar. Müqəddəslər də əsl insanlardır. Xilaskarımızın kiçik qardaşlarıdır. Hər bir yaxşı əməlimizlə, cəsarətli fikrimizlə, məhəbbətimizlə biz də ömrümüz boyu onlara tərəf gedirik. Qədim zamanlarda rəssamların qızılı səmanın qoynunda çəkdiyi parlaq, gözəl, ülvi şəkillər – müqəddəslər icması, əslində, mənim indicə «əbədiyyət» adlandırdığım şeydir. O dünyadakı zəmanənin, görünməzliyin səltənətidir. Biz həmin səltənətin adamlarıyıq. Vətənimiz oradır, ürəyimiz də ora can atır. Ay Yalquzaq, ona görə də

ölüm həsrətindəyik. Sən orada öz Geteni, Novalisini, Motsartını, mən isə öz müqəddəslərimi, Xristoforu, Flipp fon Nerini və başqalarını təzədən tapacağım. Elə müqəddəslər var ki, onlar da əvvəlcə dəhşətli günahlar içində boğulublar, ancaq günahın özü də müqəddəsliyə aparan yol ola bilər. Günah da, əxlaqsızlıq da... Yəqin, güləcəksən, lakin mənə çox vaxt elə gəlir ki, bəlkə, dostum Pablo da kəşf olunmamış müqəddəsdir. Eh, Harri, öz evimizə çatmaq üçün biz nə qədər dəhşətli, mənasız yollar keçməliyik! Heç kəsimiz də yoxdur ki, bizi bu yolla aparsın. Yeganə bələdçimiz həsrətdir!

Son sözləri lap astadan dedi və otağa dərin bir sakitlik çökdü, içəridəki qalaq-qalaq kitablar qürub edən günəşin qızılı saçaqlarına bələndi. Herminenin yanaqlarını ovuclarıma alıb bacım kimi alından öpdüm, üzümü aparıb üzünə söykədim və xeyli beləcə dayandım. Məndən olsa, bu günü beləcə dayanar, heç yerə də çıxmazdım. Ancaq bu gecə – böyük maskarad balına bircə gün qalmış, Mariya gəlməli idi.

Onun görüşünə gedərkən yol uzununu Mariya barədə deyil, Herminenin dedikləri haqda düşünürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, bunlar onun öz fikri deyildi. Gələcəyi yaxşı görəndən bu qız mənimkiləri ustalılıqla oxuyub, əxz eləyib yeni bir formada, yeni bir məzmununda özümə qaytarmışdı. Ancaq əbədiyyət haqqında dedikləri üçün həmin anda ona hədsiz dərəcədə minnətdardım. Onlar mənə çox lazım idi – onlarsız nə yaşaya, nə də ölə bilərdim. Rəfiqəm, rəqs müəllimim bu gün mənə müqəddəs «o dünya»nı, sonsuzluğu, əbədi mənalı dünyasını, ilahi varlığı təzədən bəxş etmişdi. Geteni gördüyüm yuxunu, o müdrik qocanın surətinin qeyri-adi gülüşünü, hikmət dolu zarafatını xatırladım. Getenin – ölməz bir dahinin gülüşünün mənasını yenidən anladım. Onun konkret obyektə yoxdu, yalnız işıq idi, yalnız şəffaflıq idi, əzabların, əxlaqsızlığın, səhvlərin, ehtirasların, anlaşılmazlıqların qoynundan keçib əbədiyyətə, kainata qovuşan əsl insanın saldıdığı iz idi. «Əbədiyyət»in özü də, əslində, zəmanənin qurtuluş, müəyyən mənadə saflığa qayıtması, qayıdıb təzədən bir də kainata qovuşması demək idi.

Mariyanı adətən şam elədiyimiz yerdə axtardım, ancaq tapmadım, hələ gəlməmişdi. Şəhər kənarındakı sakit meyxanada, hazır stolun arxasında oturub gözləməyə başladım. Fikrim hələ də bayaqkı söhbətin yanında idi. Hermine ilə danışdığımız sözlər mənə elə doğma, elə yaxın idi ki, sanki, keçmiş mifoloji dünyamdan, xəyallar aləmindən gəlirdi. Sonsuz kainata qovuşmuş, unudulmuş, xəyala dönmüş ölməzlər və onların üzünə efir kimi çəkilmiş büllur əbədilik. O xəyali dünyanın soyuq, ulduz kimi işıq saçan aydınlığı... Görəsən, bunlar nə üçün mənə belə doğma idi? Fikrə daldım, yadıma Motsartın «Kassasiya»sından, Baxın «Yaxşı köklənmiş klavir»indən bəzi pyeslər düşdü və həmin soyuq ulduz parlaqlığı, həmin efir şəffaflığı bu musiqinin qoynunda bərq vura-vura süzməyə başladı. Bəli, doğrudan da, bu musiqi dönüb kainata çevrilmiş zəmanə kimi bir şey idi və onun üzərində də nəhayətsiz, qeyri-adi bir aydınlıq, əbədi, ilahi gülüş süzülürdü. Ah, yuxuda gördüyüm o qoca Gete də bura yaman yaraşırdı. Və qəflətən hər tərəfdən həmin müəmmalı gülüş – ölməzlərin gülüşü eşidildi. Elə bil, tilsimə düşmüşdüm və tilsimli-tilsimli də qoltuq cibimdəki qələmi çıxardım, kağız axtardım, axırda şərabların qiymət kağızını gözümə sataşdı, onu çevirib, arxa tərəfinə şeir yazdım və bir gün sonra onu cibimdə tapdım. Həmin şeir belə idi.

ÖLMƏZLƏR

Yer üzündən bizə sarı elə can atır
Gecə-gündüz inad ilə həyat həvəsi.
O həvəsin çətinliyi, dəhşəti vardır,
Nəşə dolu ehtirası, ölüm nəfəsi.
O nəfəsin mayasında əbədi tamah,
Ehtiraslı cəlladların tökdüyü qanlar,
Qorxu, həsəd tanrısının hər an qovduğu
Qatil, vaiz, ya sələmçi donlu insanlar.
Bu insanlar qovrulurlar, tüstülənirlər,
Yavaş-yavaş çürüdükcə didxor olurlar.
Mənən yanıb külə dönən ömürlərində
Vəhşi eşqdən, səadətdən zövq də alırlar.
Öz-özünü yeyir, yeyir,
Sonra qaytarır yediyini o insanlar –
Belədir qayda.
Bu dünyaya müharibə, nifaq salırlar,
Gözəl sənət əsərləri verirlər ya da.
Öz səadət evlərini – yansa da belə –
Xəyallarla bəzəyirlər uşaqsayağı.
Bələnirlər gəldi-gedər sevinc rənginə,
Unudurlar axirəti, təmiz əxlaqı.
Pozğunluqlar edə-edə ölür insanlar.
Amma yenə baş qaldırır həyat həvəsi.
Yenə qaçır istək, sevinc, nəşə dalınca
Bir gün gəlir, bu yolda da çıxır nəfəsi.

Bizə ulu ulduzların parıldadığı
Fəzaların qucağında yaşamaqdayıq.
Nə kişiyik, nə qadınıq, nə gənc, nə qoca,
Nə gün, nə də saat yükü daşımaqdayıq.
Adilərin qismətidir sevinc, qəm, kədər
Günah edin, qorxu çəkin – düşün təlaşa.
Şəhvət dolu nəşəniz də, lap qətliniz də
Bizim üçün «Dünya» adlı adi tamaşa!
Çünki günəş deyil bizdə zaman ölçüsü,
Hər günümüz yüz illərdən daha da uzun.
Səksəkəli ömrünüzçün gülünc sayırıq
Biz görəndə taleyini ölən ulduzun.
Kainatın qışı ilə nəfəs alırıq,
Dostlaşırıq göylərdəki qərib ruhlarla.
Biz ölməzik, biz bilirik görüşməyəcək
Həyatımız nə payızla, nə də baharla.
Çünki ölməz olanların ömrü əbədi
Əsl ruhlar ola bilməz adicə qonaq,
Sonsuzluqlar ölçüsündə yaşayanların
Gülüşi də ulduzlartək donuq və parlaq...

Sonra Mariya gəldi. Şam yeməyini bitirib birlikdə tutduğum evə getdik. Bu gecə o, həmişəkindən gözəl, hərərətli, səmimi idi. Mənə elə nəvaziş göstərdi, elə oxşadı ki, az qala, huşum başımdan çıxdı...

– Mariya, – dedim, – sən bu gün ilahələr kimi əliaçıqlıq eləyirsən. Gəl ikimizi də birdən öldürmə, axı sabah maskarad balıdır. Görəsən, sabah sənin kavalerin kim olacaq?! Ay mənim gözəl çiçəyim, qorxuram nağıllardan gəlmiş şahzadə ola, səni qaçırdıb apara, mən də heç vaxt tapammayam. Məni bu gün elə öpüb-oxşayırsan ki, yalnız əsl sevnələr ayrılıq anında son dəfə belə öpüb-oxşayırlar.

Dodaqlarını qulağıma söykəyib pıçıldadı:

– Danışma, Harri! Hər görüş son görüş ola bilər. Hermine sənə sahib olan kimi məni unudacaqsan. Bəlkə də, elə sabah sahib oldu...

Həmin gecə keçirdiyim qərribə hissləri, o qeyri-adi, acılı-şirinli, qoşatəbiətli ovqatı hələ indiyəcən görməmişdim. Doğrudan da, əsl səadət idi: Mariyanın gözəlliyi, vurğunluğu, yaşımın bu ötmüş vaxtında ehtiras dünyasının bəxş etdiyi nəşənin, təmasın, sərbəstliyin, zövqü-səfanın zərif dalğaları qoynunda uyumaq... Ancaq bunların hamısı həmin səadətin yalnız üz qabığıydı. Daxili isə mənalarla, gərginliklə, gələcəklə doluydu və mən də məhəbbətlə, nəvazişlə, o vüsəl anlarından məst ola-ola, aşırdaşan səadətin həsrətli qoynunda xumarlına-xumarlına qəlbimin dərinliklərində hiss edirdim ki, taleyim hürkmüş xam at kimi başını dik tutaraq qorxa-qorxa, həsrətlə, ölüm həvəsiylə uçuruma, fəlakətə doğru şığıyır. Bir az bundan əvvəl qorxa-qorxa, hürkə-hürkə şəhvani məhəbbətin gəldi-gedər nəşəsindən necə qaçırdımsa, Mariyanın şux, hamıya pay düşən gözəlliyindən necə qorxurdımsa, indi də ölümdən eləcə qorxurdum. Lakin bu elə bir qorxu idi ki, tezliklə özünün fədakarlığa, qurtuluşa çevriləcəyini bilirdi.

Səssiz-səmirsiz vüsəl anının üzüntülü nəşəsinə təslim olaraq özümüzü həmişəkindən də artıq bir-birimizin ixtiyarına verdiyimiz dəqiqələrdə qəlbim Mariya ilə, onun bəxş etdiyi səadətlə vidalaşırdı. Onun sayəsində ölümqabağı bir dəfə də özümü uşaq kimi həyatın üst qatındakı əyləncələrin qoynuna atdım, gəldi-gedər sevinclərin ardınca qaçdım, naməhrəmliyin günahsız dünyasında gah uşağa, gah da heyvana döndüm, elə hala düşdüm ki, əvvəlki həyatımda ona yalnız nadir bir təsadüf kimi rast gəlmişdim. Çünki şəhvani həyatı və naməhrəmliyi həmişə günah hesab eləmiş, mənəvi dünyanın adamı kimi özümü onlardan qorumuşdum. Ancaq indi Hermine ilə Mariya o məşum cənnət bağıni mənə göstərdilər, minnətdarlıq hissi ilə ona mehman oldum, lakin tezliklə də oranı tərk etmək vaxtı gəlib çatdı. Çünki həddən artıq gözəl, həddən artıq hərərətli idi.

Mənim alınma isə həyatın zirvəsinə qalxmaq, onun sonsuz günahlarını yumaq yazılmışdı. Asan həyat, asan məhəbbət, asan ölüm – bunların heç biri mənim üçün deyildi.

Qızların işarəsindən başa düşürdüm ki, sabahkı balda, ya da ondan sonra qeyri-adi nəşələr, əyləncələr nəzərdə tutulur. Bəlkə də, bu, son gün olacaq. Bəlkə də, Mariyanın ürəyinə daman düz çıxacaq. Bəlkə də, bu gün axırıncı dəfə bir yerdə yatırıdım və bəlkə də, sabahdan özgə bir ömür yolu başlayacaqdı...

Coşqun bir həsrət, dəhşətli bir qorxu məni bürüdü. Bütün varlığımla Mariyaya sarıldım, titrəyə-titrəyə, acgözlüklə bir dəfə də onun cənnət bağıni bütün cığırlarından keçdim, cəngəlliklərinə baş vurdum, oradakı ağacların şirin meyvələrindən daddım...

Gecəki yuxusuzluğun əvəzini gündüz çıxdım. Səhər-səhər hamama getdim, yorğun-argın halda evə qayıtdım, yataq otağının pərdələrini kip çəkdim. Soyunarkən şeir əlimə gəldi, ancaq tez də yadımdan çıxdı, tələsik yerimə girdim. Mariyanı da, Hermineni də, maskarad balını da unudaraq bütün günü yatdım. Yalnız axşamüstü durub üzümü qırxanda yadıma düşdü ki, bir saatdan sonra maskarad balı başlayır və mən özümə yaxalılıq köynək axtarmalıyam. Kefi kök, damağı çağ hazırlaşmağa başladım, şam etmək məqsədi ilə evdən də bir az tez çıxdım.

İlk dəfə idi ki, maskarad balına gedirdim. Düzdür, əvvəllər də bir-iki dəfə belə müsəmirələrdə iştirak etmişdim. Hətta bəzən xoşuma da gəlmişdi, lakin heç vaxt rəqs etməmiş, yalnız tamaşaçı olmuşdum. Başqalarının da bu haqda heyranlıqla danışması, danışılanlara qulaq asması həmişə mənə çox gülünc görünmüşdü. Ancaq bugünkü bal mənim üçün də hadisəyə çevrilmişdi və onu qorxu-qarışq bir maraqla gözləyirdim.

Qadinsız getdiyim üçün qərara aldım ki, içəri hamıdan sonra keçim. Hermine də belə məsləhət görmüşdü.

Bir vaxtlar oylağım olmuş, küskün kişilərin bütün gecəni şərab içə-içə yalandan subaylıq çağlarına qayıtdıqları «Dəmir dəbilqə»yə son vaxtlar az-az gedirdim. Çünki indiki həyat tərzimə uyğun gəlmirdi. Amma bu axşam nəsə məni zorla çəkib oraya apardı. Qismətin, ayrılığın səksəkəli sevinci məni bürüdü. Anda həyatımın bütün dolayları, xatirə oylaqları bir də həsrətlə keçmişin gur işığına bələndi. Həmin işıq əvvəllər daimi müştərisi olduğum bu balaca, tüstülü-dumanlı meyxaşaya da düşdü. Bir vaxtlar onun ən primitiv «bihuşdarı»sı hesab olunan bircə şüşə yerli şərab bir gecəni də öz tənha yatağında keçirməyə, bircə gün də həyata dözməyə bəs eləyirdi. O zamandan bəri çox şeyin – bundan da təsirli «dərman»ların dadını görmüş, ondan da şirin zəhərlər içmişdim. Gülümsəyə-gülümsəyə o qədim meyxaşaya girdim. Sahibə «xoş gəldin» elədi, qaradiməz daimi müştərilər də başlarını tərpətdilər. Qızardılmış cücə təklif elədilər və elə ondan da gətirdilər, təzə Elzas şərəbı qalın çapma stəkanda bərç vurdu, dümağ, tərtemiz taxta masalar, divardakı qədimi sarı haşiyələr üzümə güldü. Yeyib-içən zaman qəlbimi sarımış bədbinlik, ayrılıq hissləri, keçmiş həyatımın bir-birinə calanmış bütün ağırılı-acılı şirin duyğuları daha da gücləndi. Heç vaxt ölüb getməyən bu duyğular indi məhv olmaq üçün yetişirdi. «Müasir» insan buna sentimentallıq deyir. Onun daha heç nədən xoşu gəlmir. Hətta çox müqəddəs hesab elədiyi şeylərdən də, girəvə düşən kimi yaxşı marka ilə dəyişmək istədiyi avtomobilindən də zəhləsi gedir. Bu müasir insan qoçaqdır, iş biləndir, sağlamdır, soyuqqanlı və ciddidir, tayı-bərabəri yoxdur, növbəti müharibədə də özünü əməlli-başlı doğruldacaq. Ancaq bunların mənə dəxli yoxdu, çünki nə müasir insan idim, nə də keçmişin nümayəndəsi: zamanın axarından ayrılmışdım, harayasa ölümə tərəf gedir, getdikcə də ona yaxınlaşırdım. Sentimentallığın əleyhinə deyildim, əksinə, çox sevinirdim ki, nə yaxşı, mənim də viranə qəlbimdə hisslərə bənzər nəsə var. Beləliklə də, özümü bu qədimi meyxaşaya ilə bağlı xatirələrin, içəridəki qədimi yöndəmsiz kətillərin yaratdığı şirin duyğuların, vətən həsrətinə bənzəyən şərab və tüstü qoxusunun, o köhnə adətdən qalmış işartının, hərəkətin ixtiyarına buraxdım. Ayrılıq nə gözəl, nə həzinmiş! Taxta kətil də, çapma stəkan da, meyvə dadı verən sərin Elzas şərəbı da, bu otaqda hər şeyin, hamının doğmalığı da, haçansa qardaş olduğum o xəyalpərvər, düşkün sərxoşların sifətləri də mənə çox əziz idi. Hamısından meşşan sentimentallığının qoxusunu alırdım. Həmin qoxu da ərgənlik çağlarımda meyxaşalarda keçən romantik günləri ilə ədvələnmişdi. Onda meyxaşaya getmək, şərab içmək, siqaret çəkmək yasaq olunduğundan hamısı əlçatmaz, ləzzətli şeylər sayılırdı və yaman da dəbdə idi... Həmin anda heç içimdəki Yalquzaq da baş qaldırıb dişlərini qıcamadı, o şirin xəyalları pərən-pərən salmadı. Rahatca oturub keçmişin, sönmüş bir ulduzun zəif işartısına isindim...

Bir çərçi içəri qovrulmuş şabalıd gətirdi, ondan bir ovuc aldım. Sonra gülsatan yaşlı qadın gəldi, ondan da bir neçə qərənfil alıb sahibəyə bağışladım. Yalnız yeməyin pulunu vermək üçün adətım üzrə əlimi pəncəyin cibinə atanda hiss elədim ki, fraq geymişəm. Maskarad balı! Hermine!

Ancaq hələ çox tez idi, «Qlobus» restoranına indidən getməyə ürək eləmədim. Hiss etdim ki, son vaxtlar iştirakçısı olduğum bütün müsəmirələrdəki kimi yenə də daxilimdə nəsə bir etiraz duyğusu baş qaldırdı: böyük, ağzına kimi dolu, səslə-küylü otaqlara heç girmək istəmirdim, o yad ab-havada əhlikeflərə qoşulub rəqs etməkdən uşaq kimi utanırdım.

Veyllənə-veyllənə gəlib bir kinoteatrın yanına çıxdım. Qabağında topa-topa işıqlar, rəngarəng iri afişələr sayırırdı və bir-iki addım gedəndən sonra geri qayıdıb içəri girdim. Təxminən saat on birə qədər qaranlıqda rahatca otura bilərdim. Əlində zəif işıqlı fənər tutmuş xidmətçi məni içəri apardı, pərdələrin arasından sivişib zülmət kimi qaranlıq zala girdim, boş yer tapıb oturdum və birdən-birə əhdi-ətiq əyyamına düşdüm. Bu elə filmlərdən idi ki, sanki, pul qoparmaq üçün deyil, böyük bir xərc hesabına, böyük bir diqqətlə, müqəddəs, nəcib məqsədlər naminə çəkilmişdi. Hətta ilahiyyat müəllimləri də günortadan sonra öz şagirdlərini ona baxmağa gətirirdi. Musa peyğəmbərlə israililərin Misirdəki macəraları çəkilmişdi və cürbəcür adamlar, atlar, dəvələr, saraylar, zəngin fironlar, bir də isti qum səhralarında əziyyət çəkən yəhudilər təsvir olunurdu. Gördüm ki, saçını Uolt Uitmen kimi daramış bu bər-bəzəkli səhnə Musası əlində uzun bir əsa qaşqabaqla, odlu-odlu, mübarizə allahı Vodanın yerışı

ilə yəhudilərin qabağına düşüb səhra ilə gedir. O, Qırmızı dənizin sahilində dayanıb allaha üz tutdu, dəniz iki bölündü, ortasından yol açıldı və həmin yol da sulardan yaranmış dağların arasındakı dərəyə bənzədi (keşişin bu dini filmə gətirdiyi konfirmandlar kinoçəkənlərin həmin səhnəni necə yaratdıqları barədə uzun-uzadı mübahisə edə bilərdilər). Gördüm ki, peyğəmbər və vahimə basmış adamlar oraya girdilər. Onların arxasınca fironun döyüş arabaları peyda oldu. Sahildəki misirlilər əvvəlcə karıxdılar, qorxuya düşdülər, sonra da cəsərlə irəli atıldılar, sulardan yaranmış dağlar ağız-ağıza gəldi, qızıl zirehli zəngin fironu da, döyüş arabalarını da, döyüşçülərini də uddu. Və bu zaman Hendelin iki bas üçün yazdığı ecazkar duetini xatırladım: həmin hadisə orada çox gözəl təsvir olunurdu. Sonra Musanın Sinay dağına çıxdığını gördüm. İndi o, kədərli, sıldırım qayaların arası ilə gedən qüssəli bir qəhrəman idi və gördüm ki, Yehova orada dalğaların, tufanın, işıq siqnallarının vasitəsi ilə on dənə ehkamı ona çatdırdı. Həmin anda onun özünə layiq olmayan xalqı dağın ətəyində Qızıl Dana heykəli ucaldıb yallı gedir, görünməmiş şənlik edirdi. Oturub bunlara baxmaq özümə də qəribə xəyal kimi gəlirdi. Nə vaxtsa uşaqlığımız üzərinə qeyri-adilik, başqa bir dünya haqqında dumanlı təsəvvürlər pərdəsi çəkən müqəddəs keçmiş, onun qəhrəmanlarını, möcüzələrini pul qazanmaq xətrinə sakitcə oturub özləri ilə gətirdikləri kökəni yeyən, qədirbilən tamaşaçılara göstərirdilər! Zəmanəmizdəki mədəniyyətin ucuzluğundan, dəyərsizliyindən xəbər verən bir səhnə! İlahi, gərək belə alçaqlığın qabağını almaq xətrinə misirlilərdən başqa yəhudilər də, yer üzündə qalanlar da məhv olaydı, bu gün bizim öldüyümüz o dəhşətli, yalançı, təcridçi ölümdənsə, məcburi, ləyaqətli bir ölümün qurbanı olaydı! Kaş olaydı!

Qəlbimdə baş qaldıran o gizli etiraz səslərini, maskarad balı qarşısındakı əsassız qorxu hissələrini nə kino, nə də onun yaratdığı təəssürat azalda bilmədi, əksinə, onları daha da artırdı və axırda Hermineni xatırlayaraq özümü «Qlobus»a getməyə məcbur eləyəsi oldum.

Gecikmişdim, artıq balın qızğın çağıydı və heç soyunmağa macal tapmadım, birdən-birə maskalı izdihamın arasına düşdüm, yaxın adam kimi hərə bir tərəfə dartışdırdı, qızlar şampan şərabı satılan yerə çəkmək istədi, təlxəklər əlini çiyinə qoyaraq «sən» deyə müraciət etməyə başladılar. Heç birinə yaxınlıq verməyib ağzına kimi dolu zalları birtəhər keçərək asılıqana çatdım və nömrəni alan kimi cibimdə yaxşı-yaxşı gizlətdim ki, bəlkə, bu hərc-mərclikdən bezib onu tez götürəsi oldum.

Böyük binanın bütün otaqlarında bayram şənliyi idi, zalların hamısında, hətta zirzəmidə də rəqs edirdilər. Bütün dəhlizlər, pilləkənlər maskaya, rəqsə, musiqiyə, gülüşə bələnmişdi, adam əlindən tər pərmək olmurdu. Sıxıla-sıxıla bu basabasin arası ilə zənci kapellası olan otaqdan xalq musiqisi çalınan zala keçdim, bərq vuran əsas zaldan çıxıb dəhlizlərə, pilləkənlərə, barlara, bufetlərə, şampan içilən yerlərə baş vurdum. Divarların çoxu ən müasir rəssamların yöndəmsiz, əyləncəli şəkilləri ilə bəzədilmişdi. Burada nə cür adam desən tapmaq olardı: sənətkar, jurnalist, alim, tacir və bir də şəhərin bütün əyyaşları... Orkestrlərin birində mister Pablo oturub şövqlə öz yoğun kərənayını üfürürdü. Məni görəndə kimi kərənayda bir qıy vurdu. Basabasa düşüb gah bu otağa, gah da o birinə keçdim, gah aşağı düşdüm, gah yuxarı qalxdım. Zirzəmidəki dəhlizlərdən biri cəhənnəmsayağı bəzədilmişdi və içəridəki iblislər ansamblının guppultusundan qulaq tutulurdu. Yavaş-yavaş yan-yörəmə göz gəzdirməyə başladım ki, bəlkə Herminədən, Mariyadan birini görəəm. Sonra diqqətlə axtardım, bir neçə dəfə əsas zala dürtülməyə çalışdım, ancaq heç birinə düşə bilmədim: gah sıxışdırıb yoldan çıxartdılar, gah da içəridən çıxan izdiham imkan vermədi. Gecə yarı olmuşdu, ancaq heç birini tapa bilməmişdim. Rəqs eləməsəm də, istilənmişdim, başım hərlənirdi və yaxındakı boş kətillərin birində – tanımadığım adamların arasında oturub bir qədər şərab gətirdim, fikirləşdim ki, mən yaşda olan adamın, belə hayküyü şənliyə gəlməsi yersizdir. Qüssəli-qüssəli şərabdan içərək qadınların çılpaq qollarına, çiyinlərinə baxdım, gözlərim önündən qəribə-qəribə maskarad paltarları geymiş adamlar gəlib keçdilər. Bəziləri yüngülcə çiyinə toxundular. Dizimin üstündə oturmaq, ya da rəqs etmək istəyən bir neçə qızı sakitcə özümdən araladım. Onlardan biri ucadan «Qoca kaftar» dedi və düz də elədi. İstədim içib cəsərlənəm, kefim açılsın, ancaq şərab da ləzzət eləmədi, ikinci qədəhi güclə axıra çatdırdım. Getdikcə hiss etməyə başladım ki, Yalquzaq başımın üstünü kəsdirib dişlərini qıcayır. Buralar mənim yerim deyildi, ona görə də bir şey alınmadı. Xoş niyyətlə gəlmişdim, ancaq kefim açılmadı, bu aşib-daşan sevinclər, gülüşlər, cılıqlıq mənə çox saxta, gülünc görünürdü.

Beləliklə də, saat birdə peşman-peşman, hirsli-hirsli paltomu geri almaq üçün özümü birtəhər asılıqana çatdırdım. Bu, məğlubiyyət, təzədən yalquzaqlığa qayıtmaq demək idi və Hermine də bunu ömründə mənə bağışlamazdı. Amma başqa yolum da yox idi. İzdihamın arasından birtəhər keçərək asılıqana tərəf gedə-gedə bir də diqqətlə yan-yörəyə baxdım ki, bəlkə rəfiqələrimdən hansınisa görə biləm. Sən demə, boş şey imiş! Axır ki, balaca pəncərəyə çatdım, arakəsmənin o biri tərəfindəki nəzakətli kişi nömrəmi almaq üçün əlini irəli uzatdı, qoltuq cibimi axtardım və birdən gördüm ki... nömrə yoxdur! Lənət şeytana, bircə bu çatmırdı. Qüssə-kədər içində zalları dolaşa-dolaşa, oturub o dadsız-tamsız şərabdən içə-içə yarımçıq getməmək üçün özümlə mübarizə aparanda, tez-tez əlimi cibimə aparmış və həmişə də görmüşdüm ki, nömrə yerindədir. İndisə yoxsa çıxmışdı! Hər şey mənə qarşı çevrilmişdi.

– Nömrəni itiribsən? – böyrümdə peyda olan sarı-qırmızı qiyafəli balaca şeytan civildədi:

– İstəyirsənsə, mənimkini götür, dostum, – deyib nömrəni mənə uzatdı. Qeyri-ixtiyari onu alıb barmaqlarım arasında fırladanda, balaca, diribaş cırtından qeybə çəkildi.

Balaca, yumru karton birkadakı nömrəyə baxmaq üçün onu yuxarı qaldıranda gördüm ki, heç rəqəm deyilən şey yoxdur, yalnız xırda hərflərlə nəsə cızmaqara olunub. Kişidən xahiş etdim ki, bir az gözləsin və yaxınlıqdakı fənərin altına gedib, yazını oxudum. Xırda, əyri-üyrü hərflərlə cızılmış sözlər güclə oxunurdu:

Bu gecə saat dördədən sonra sehrlı teatr

– Yalnız dəlillər üçün –

Giriş haqqı – ağıldır.

Hamı üçün deyil. Hermine cəhənnəmdədir.

İpi bircə anlığa əldən çıxmış oyuncaq ani, keyləşmiş sükunətdən ayrılaraq təzədən necə hərəkətə gəlir, rəqs etməyə başlayırsa, mən də özümü eləcə bayaq arasından yorğun-argın, səssiz-səmirsiz, həvəssiz-həvəssiz keçib gəldiyim izdihama vurdum. Çevik bir hərəkətlə, həvəslə, coşqunluqla geri qayıtdım, sanki, sehrlı bir məftil çəkib aparırdı. Heç bir günahlı bəndə cəhənnəmə belə tələsməzdi. Bir az bundan əvvəl lak çəkmələr ayağımı sıxır, bürkü nəfəsimi kəsirdi. Ancaq indi quş kimi səkə-səkə onestep ritmi üstündə zalları bir-bir adlayıb cəhənnəmə üz qoydum. Havadakı sehri duydum, hərərət, coşqun musiqi, sayrışan rənglər, qadınların çılpaq çiyinlərindən yayılan xoş ətir, nəşə dolu gülüş, rəqslərin ritmi, alışıb-yanan gözlərin parıltısı məni öz qoynuna alıb yırğalaya-yırğalaya irəli apardı. Bir ispan rəqqasəsi özünü qucağıma atdı: «Gəl rəqs edək!» – «Olmaz – dedim, – cəhənnəmə tələsirəm. Ancaq həvəslə səndən bir öpüş alardım». Maskanın altındakı qırmızı dodaqlar mənə tərəf gəldi və yalnız öpəndə bildim ki, Mariyadır. Onu bərk-bərk qucaqladım, dodaqları yay qızılgülü kimi pardaxlandı. Elə dodaq-dodağa da rəqs etdik, oynaya-oynaya Pablunun yanından keçdik. Vurğun-vurğun öz həzin saksofonunu inildədirdi və onun gözəl, dalğın, vəhşi baxışları işıq saça-saçə bizi öz qoynuna aldı. Ancaq heç iyirmicə addım atmamışdı ki, musiqi kəsildi, peşman-peşman Mariyanı buraxdım.

Onun hərərətindən vəcdə gələrək dedim:

– Səninlə bir də həvəslə rəqs edərdim, Mariya. Gəl bir az o tərəfə gedək. Bu gözəl çiyinə vurulmuşam, onu bircə anlığa da mənim ixtiyarıma ver! Ancaq işə bax, Hermine deyib ki, gəlsin! Cəhənnəmdədir!

– Belə olacağımi bilirdim! Əlvida, Harri, səni məhəbbətlə yad edəcəm.

Vidalayıb getdi. Bu, ayrılıq idi, payız idi, pardaxlanmış qızılgül ətrinə bələnən tale idi...

Qaçə-qaçə yoluma davam etdim, uzun dəhlizlərdəki nəvazişli izdihamların arasından keçib, pilləkənlə cəhənnəmə düşdüm. Qətran kimi qapqara divarlardan gur işıqlı, gözləri kor eləyən fənərlər asılmışdı, iblislər ansambli da lap coşmuşdu. Hündür bar kətilində qəşəng bir oğlan oturmuşdu. Əynində frak vardı, maska da taxmamışdı və bircə anlığa rişxəndlə mənə baxdı. Rəqs edənlər məni divara sıxdı; bu dar otaqda qırxa yaxın adam cüt-cüt rəqs edirdi. Böyük bir maraqla, çəkinə-çəkinə bütün qadınlara baxdım: çoxu hələ maskada idi, bəziləri də üzümə güldü, ancaq heç biri Hermine

deyildi. Hündür kətildə oturmuş qəşəng oğlan yenə rişxəndlə mənə tərəf baxdı. Fikirləşdim ki, növbəti fasilədə Hermine gəlib məni rəqsə dəvət edəcək. Rəqs sona yetdi, ancaq gələn olmadı.

Balaca, alçaq otağın bir küncündə düzəldilmiş bara tərəf getdim. Qəşəng oğlanın yanındakı boş yerdə oturub viski aldım. İçə-içə yan tərəfdən bu cavan oğlana baxdım: yaman tanış gəlirdi, sanki, uzaq bir keçmişin şirin xatirəsi idi, üstünə illərin narın tozu qonmuşdu. Ah, birdən diksindim: axı, bu, Herman idi, gənclik dostum Herman!

– Herman! – tərəddüdlə dilləndim.

O gülümsədi:

– Harri? Məni tapdın?

Hermine idi, yalnız saçını bir az başqa cür vurdurmuşdu, azacıq da rənglətmişdi. Avazımış ağıllı sifəti son dəbli dik yaxalığının arasından çox cazibədar görünürdü. Ağ manjetli qara frakın gen qolları onun əllərini bapbalaca göstərirdi. Əynindəki uzun, qara şalvarından çıxan ayaqları ipək, ağıl-qaralı kişi corabında çox incə idi.

– Hermine, bu həmin libasdır ki, geyinib məni əsir etmək istəyirsən?

Başını tərpətdi:

– Bu vaxtacan artıq bir neçə qadını əsir etmişəm. İndi növbə sənindir. Gəl əvvəlcə bir qədəh şampan içək.

Elə də elədik. Yan-yörəməzdə rəqs edən camaata baxa-baxa, simli alətlərin qızğın, coşqun musiqisinə qulaq asa-asa hündür bar kətillərində oturub içdik. Hermine heç bir əziyyət çəkəsi olmadı, tezliklə ona vuruldum. Kişi paltarında olduğu üçün nə rəqs edər, nə ona nəvaziş göstərər, nə də toxuna bilərdim. Ancaq bu kişi qiyafəsində nə qədər uzaq, laqeyd görünsə də, öz baxışları, şirin ləhcəsi, işvəli hərəkətləri, min cür qadın cazibədarlığı ilə məni məftun etmişdi. Əlim dəyməsə də, onun sehrinə düşmüşdüm. Bu sehir oynadığı rol idi: gah oğlan olurdu, gah da qız. Çünki mənə Hermandan, hər ikimizin uşaqlıq illərindən, cinsi yetkinlikdən əvvəlki dövrlərdən, yeniyetmə çağlarındakı çılğın məhəbbətdən danışır. O məhəbbətdən ki, hələ cinsi ayrılıq tanımır, hər şeyi, hamını öz qoynuna alır, hisslərlə ağıla fərq qoymur və hər şeyi elə sehləyir, elə əfsanəvi şəkildə dəyişdirirdi ki, yalnız nadir istedadlar, şairlər ixtiyar çağlarında həmin anları təzədən bir də yaşamağa qadir olurlar.

Oğlan rolunu çox yaxşı oynayır, siqaret çəkir, sərbəst, ağıllı danışır, tez-tez də yüngül kinayəyə keçirdi. Ancaq hər hərəkətindən ehtiras yağır, hər hərəkəti hisslərimi yenidən oynadır, ağılımı başımdan alırdı.

Mən də elə bilirdim, onu lap yaxşı tanıyıram, yaxından bələdəm. Ancaq bu axşam qarşımda tamamilə ayrı bir Hermine canlandı! Məni də şirin-şirin, gizli-gizli çoxdan həsrətində olduğum tora saldı, o şirin zəhəri su pərisi kimi nazlana-nazlana mənə necə içirtirdi!

Xeyli oturub ordan-burdan çərənlədik, şampan içdik. Baxa-baxa zalları gəzdik, macərə eşqinə düşdük, qadınların ürəyini ovlamağa başladıq. Mənə bir neçə qadın göstərüb dedi ki, onlarla oyna, sonra da hansı qadını necə yoldan çıxartmaq barədə məsləhətlər verdi. Bəzən də rəqib olduq, ikimiz də eyni qadının arxasınca düşdük, növbələşə-növbələşə onunla rəqs etdik, hər ikimiz ona sahib olmaq istədik. Ancaq bunların hamısı maskarad oyunu idi, öz aramızda oynayırdıq və oynadıqca da bir-birimizə daha çox bağlanır, bir-birimizin ürəyinə od salırdıq. Hər şey nağıla dönmüş, hər şey bir əndazəyə minmiş, yeni bir mənaya bələnməmiş, oyuna, rəməzə çevrilmişdi! Çox cavan, gözəl bir qadına rast gəldik. Xəstəhal, narazı görünürdü. Herman onunla rəqs etdi, oynada-oynada tərəvətləndirdi, sonra da hər ikisi şərab köşklərindən birində gözdən itdi. Qayıdanda dedi ki, onun ürəyini kişi kimi deyil, qadın kimi – lesbos məhəbbətinin sehiri ilə fəth eləyib. Bu səs-küylü bina, rəqs musiqisinin başına götürdüyü zallar, məst olmuş maskalı adamlar getdikcə mənim üçün sərsəm xəyali bir cənnətə dönürdü. Buradakı hər çiçəyin ətrindən sehlənir, sığallaya-sığallaya hər meyvənin gözlərini axtarır, yarpaqların yaşlı kölgəsindən boylanan ilanların felinə düşmüşdüm. Qapqara bataqlıqda şanagüllər bərq vurur, budaqların arasındakı əfsanəvi quşlar adama gəl-gəl deyirdi. Ancaq bütün bunların hamısı məni yalnız və yalnız arzusunda olduğum məqsədlə aparır, yenə də həsrətində olduğum o yeganə şeyə doğru səsləyirdi. Bir dəfə də tanımadığım qızla rəqs etdim. Həddən artıq çılğın, cazibədar olan bu qız lap sərməst olmuşdu və ikimiz

də öz dünyamızdan qoparaq ayrı bir aləmdə süzəndə, qəflətən gülüb dedi: «Səni heç tanımaq olmur. Axşamüstü elə səfeh, çansızıcı görünürdün ki...» O dəqiqə tanıdım: bir neçə saat bundan əvvəl mənə «qoca kaftar» deyən qız idi. İndi elə bilirdi ki, ürəyimi fəth eləyib, ancaq növbəti rəqsdə artıq başqasının qoynunda əriyib gedirdim. İki saat, bəlkə, daha çox rəqs etdim, heç dayanmadım, hamısını, hətta öyrənmədiklərimi də oynadım. Hər dəfə də Herman – o təbəssümlü oğlan böyrümdə peyda olur, başını tərpedir, sonra da izdihamın arasında yoxa çıxırdı.

Bu bal axşamında əlli illik ömrümdə görmədiyim, ancaq hər yeniyetmə qıza, hər tələbəyə lap yaxşı tanış olan bir gün gördüm: bayram təəssüratı, ümumi şənlikdən vəcdə gəlmək, camaata qarışaraq sirli-sirli itib-batan şəxsiyyət, «Unio mystika»⁴² sevinci... Hamısının haqqında çox eşitmişdim, adicə qaravaş da bilirdi bunları. Həmişə də bu haqda danışanların gözlərində bir parıltı görür, bir az ötkəmliklə, bir az da paxıllıqla onlara gülürdüm. Tərkidünyaların, özü öz xilaskarına çevrilənlərin sərxoş gözlərindəki o parıltını, ümumi sərxoşluqdan yaranan təbəssümü, yarısərsəm vurğunluğu həyatda yüz dəfə istər nəcib, istərsə də iyrenc əməllərdə, istər kefli çağırışçıların, istərsə də bayram tamaşalarından vəcdə gəlmiş sənətkarların, hətta müharibəyə gedən gənc əsgərlərin də gözlərində görmüşdüm. Lap bu yaxınlarda isə orkestrdə çalmağından məst olaraq öz kərənayını zilə qaldıranda və ya vurğun-vurğun, heyran-heyran dirijora, barabançıya, bancoçalana baxan dostum Pablonun şəxsində xoşbəxt bir vurğunun necə nur saçdığını, necə gülümsədiyini görmüş, valeh olmuş, sevmiş, lağ eləmiş, paxıllığım tutmuşdu. Bəzən fikirləşirdim ki, bu cür təbəssüm, bu cür uşaq sevinci yalnız çox gənc olanlara və bir də öz səciyyəvi əlamətləri ilə seçilməyən, ayrı-ayrı fərdlər arasında fərq qoymayan xalqlara qismət ola bilər. Ancaq bu gün, bu bəxtiyar gecədə mən özüm də – yəni yalquzaq Harri də həmin təbəssümə qərq olmuşdu, həmin əfsanəvi uşaq səadətinə bələnmişdim, həmin ümumi şənlikdən ləzzət ala-ala, məst ola-ola özümü musiqinin, rəqsin, şərabin, naməhrəmliyin ixtiyarına buraxmışdım. Halbuki bir zamanlar hansı tələbəyə bal şənliyini tərifləyəndə, ona rişxəndlə, miskin təkəbbürlə qulaq asardım. İndisə mən heç özüm deyildim, şəxsiyyətim əriyə-əriyə şənlik səadətinə elə qarışmışdı ki, deyərdin duz suda həll olunub. Gah bu qadınla, gah da o biri ilə oynayırdım. Ancaq təkcə qollarım arasına alıb oynadıqlarım, saçları üz-gözümü qıdıqlayan, ətrindən məst olduqlarım deyil, eyni zalda, eyni musiqi altında süzən, bərq vuran sifətləri iri, əfsanəvi güllər kimi gözlərim önündəcə açılan bütün qadınlar mənimki idi, mən də onlarınki. Hamının bir-birində payı vardı. Kişilər də buraya aid idi. Əriyib həm də onlara qarışmışdım, hamısı doğmalaşmışdı, təbəssümləri mənim təbəssümüm, söyləri mənim səyim, mənimki də onların idi.

Həmin qış «Həsrət» adlı fokstrot rəqsi bütün dünyaya səs salmışdı. Bu «Həsrət» dalbadal çalındı və hər dəfə də ləzzət verdi. Hamımız onun sehrindən məst olmuşduq, hamımız onun melodiyasını birlikdə zümzümə edirdik. Oynamağa ara vermir, bütün rastıma çıxanlarla – cavan-cavan qızlarla, tərəvətli gənc xanımlarla, yaylıq alma kimi yetişmiş qadınlarla, qüssə-kədər içində solub gedənlərlə heyranlıqla, gülə-gülə, şənlənə-şənlənə, nur saça-saçə rəqs eləyirdim. Və mənə həmişə bədbəxt bir bəndə kimi baxan Pablo nur saçdığını görəndə, gözləri səadət sevinci ilə parıldadı, vəcdə gələrək ayağa durdu, kərənayı lap zilə qaldırdı. Sonra kətilin üstünə çıxdı, ovurdları şişdi, özü də, əlindəki aləti də «Həsrət»in təqtlərinə uyğun yırğalandı, qıvrıldı və mən də, rəqs etdiyim qız da əlimizlə ona öpüş göndərdik, ucadan oxumağa başladıq. Həmin anda fikirləşdim ki, qoy nə olur-olsun, axır ki, mən də bir dəfə xoşbəxt oldum, nur saçdım, özümdən ayrıldım, Pablonun qardaşına, uşağa çevrildim.

Vaxt-vədənin ölçü hissini itirmişdim. Şənlik səadətinin neçə saat, neçə an çəkdiyindən xəbərim olmamışdı. Heç onu da hiss eləməmişdim ki, şənlik qızısqıdınca bapbalaca bir zala toplaşırıq. Çox adam çıxıb getmiş, dəhlizlərə sakitlik çökmüş, işıqların çoxu sönmüş, pilləkənlərə ölüm sükutu qonmuş, yuxarı zallardakı orkestrlər də bir-birinin ardınca susmuşdu. Yalnız əsas zalda və bir də aşağıdakı cəhənnəmdə bayram şənliyi davam edir, getdikcə də qızısqırdı. Hermine oğlan qiyafəsində olduğuna görə onunla rəqs edə bilməsəm də, fasilələrdə oğrun-oğrun görüşür, hal-əhval tuturduq. Ancaq axırda nəinki gözümdən itdi, hətta yadımdan da çıxdı. Ümumiyyətlə, indi nəyisə yadda saxlamaq vaxtı

⁴² Мистик бирлик (лаб).

deyildi. Əriyib sərxoş rəqqaslar izdihamina qarışmışdım, cürbəcür ətirlərin, səslərin, ahların, sözlərin qoynunda süzürdüm. Tanımadığım gözlər salam verə-verə canıma od salırdı. Tanımadığım üzlərin, dodaqların, qolların, sinələrin, dizlərin əhatəsinə düşmüşdüm, musiqinin ritmi altında dalğalanırdım...

Bircə anlığa alayarımcıq ayılıb özümə gələndə, içəridə qalmış adamların arasında – yalnız balaca otaqda musiqi çalınırdı və otaq ağzına kimi də dolu idi – qəflətən gözüme qara bir Pyere sataşdı. Sifəti dümağ rənglənmiş bu qəşəng şux qız yeganə adam idi ki, üzünə maska taxmışdı. Belə cazibədar boy-buxunu bu gecə heç kəsdə görməmişdim. İçəridəkilərin görkəmi, allanıb qızarmış sifətləri, qırıq-qırıq olmuş paltarları, əzilmiş yaxalıqları, büzməli krujevaları artıq gec olduğundan xəbər verdiyi anda, qara Pyerenin dümağ tərəvətli sifəti maska arxasından boylanır, büzməli krujeva ilə haşiyələnmiş şax paltarı işıldayan krujevalı manjetləri, yenicə daranmış saçları isə heç əl dəyəyə oxşamırdı. Qeyri-ixtiyari ona tərəf getdim, qollarım arasına alıb, rəqs etməyə başladım, ətir saçan büzməli krujevası çənəmi qıdıqladı, saçları yanaqlarımı sıgalladı, tərəvətli şax bədəni bu gecə oynadığım qızlarınkına nisbətən daha nəvazişlə, daha həvəslə gah mənə tərəf uçdu, gah geri çəkildi, gəl-gəl dedi, işvələyə-işvələyə yeni bir ülfətə səslədi. Oynaya-oynaya bir az əyilib dodaqlarımla dodaqlarını axtaranda, qəflətən onun təşəxxüslə, doğma bir təbəssümlə gülümsədiyini hiss etdim və o dəqiqə də sərt çənəsini, çiyinlərini, dirsəyini, əllərini tanıdım, sevindim: Hermine idi! Artıq Herman deyildi, paltarını dəyişmiş, yüngülçə ətirələnmiş, tərəvətlənmişdi. Odlu dodaqlar bir-birinə yapışdı, bircə anlığa bütün bədəni dizlərinə qədər həsrətlə, vurğunluqla bədənimə sarıldı. Sonra dodaqlarını dodaqlarımdan ayırdı, səbirlə, məsafə saxlaya-saxlaya, qaçarqı oynamağa başladı. Musiqi kəsildə, qol-boyun dayanmışdıq. Ətrafımızdakılar vəcdə gələrək əl çalındılar, ayaqlarını yerə döyə-döyə qışqırır, heydən düşmüş orkestri «Həsrət»i yenidən çalmağa həvəsləndirirdilər. Qəflətən hamımız səhərin nəfəsini duyduq, pərdələrin arasından süzülən zəif işığı gördük, şənliyin sona çatdığını hiss etdik, bizi gözləyən yorğunluğu duyduq, gözüümüzü yumaraq gülüşə-gülüşə, kədərlənə-kədərlənə özümüzü təzədən rəqsə, musiqinin, işıq selinin qoynuna atdıq. Gurultu sala-sala, musiqinin ritmində bir-birimizə sığına-sığına süzməyə başladıq. Hiss etdik ki, səadət dalğası bizi yenə də öz qoynuna aldı. Bu rəqsdə Hermine təkəbbürdən, kinayədən, soyuqluqdan əl çəkdi. Bilirdi ki, özünü mənə sevdirmək üçün daha heç nə lazım deyil. İndi büsbütün onunku idim. Rəqsdə də, baxışında da, öpüşündə, də, təbəssümündə də özünü tamamilə təslim etmişdi. Bu titrətməli gecədə ürəyimə köz salan qadınların hamısı – qəlbini ovladıqlarım da, arxasınca məhəbbətlə, həsrətlə baxdıqlarım da əriyib bir-birinə qarışmış, indi qollarım arasında çiçəklənən təkə bir qıza çevrilmişdi.

Bu toy rəqsi çox çəkdi. Arada musiqi iki-üç dəfə kəsildi, kərənayçılar alətləri yerə qoydu, pianoçu royalın arxasından durdu, birinci skripkada çalan oğlan heydən düşmüş halda başını buladı, ancaq hər dəfə də axıra qalanların yalvarış dolu şövqlü baxışlarından qızıış təzədən başladılar, daha bərkdən çaldılar, daha da coşdular. Sonra – biz hələ də qol-boyun dayanıb qalmışdıq və axırıncı rəqsi çox acgözlüklə oynadığımızdan güclə nəfəs alırdıq – pianonun qapağı şaqqıltı ilə örtüldü, qollarımız kərənayçıların, skripkaçıların əlləri kimi yanımıza düşdü, fleytaçı göz vuraraq fleytasını qabına qoydu, qapılar açıldı, soyuq hava içəri doldu, xalatl xidmətçilər gəldi, barmen işığı söndürdü. Hər şey dəhşətli bir xəyal kimi çəkilməyə başladı, bayaq od-alov saçan rəqqaslar üşüyə-üşüyə paltoların içinə girib yaxalıqlarını qaldırdılar. Herminenin rəngi avazısa da, gülümsəyirdi. Asta-asta qollarını qaldırıb saçını geri sıgalladı, qoltuğunun altı işıqda parıladı, oradan ani, həddən artıq zərif bir kölgə qopub örtülü sinəsinə doğru getdi və mənə elə gəldi ki, bu zərif, ani kölgə təbəssüm kimi onun gözəl bədənidəki bütün cazibədarlığı, işvələri, imkanları özündə əks etdirdi.

Dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. Zalda da, binada da yalnız ikimiz qalmışdıq. Haradasa lap aşağıda bir qapı şaqqıldadı, şüşə sındı, istehzal gülüşlər yenicə işə salınan avtomobillərin kəskin, qəzəbli uğultusuna qarışmış eşidilməz oldu. Haradansa lap uzaqlardan, yüksəklərdən gülüş səsləri eşidildi. Həddən artıq cingiltili, şaqraq, sevinc dolu, həm də dəhşətli, yad bir gülüş idi; büllur kimi, buz kimi cingiltili, parıltılı, ancaq soyuq, amansız bir gülüş! Niyə bu qərribə gülüş mənə belə doğma görünürdü? Bilmədim...

Dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. Bircə anlığa ayrıldım, ayazıdım. Hiss etdim ki, tərdən

tamam yaş olmuş paltarım kürəyimə yapışmış, əllərim qızarıb, damarlarım şişib, manjetlər əzik-əzik olub, tərə bələnib. Ancaq hamısı keçib getdi. Herminenin bircə baxışı hər şeyin üstündən xətt çəkdi. Sanki, öz qəlbim onun baxışı ilə özümə baxdı və bütün gerçəklik, hətta ona qarşı yaranmış ehtiras aləmi də həmin baxışların qarşısında darmadağın oldu.

Sehrlənmiş kimi dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. O zavallı körpə qəlbim özümə baxırdı.

– Hazırsanmı? – Hermine soruşdu və təbəssümü də sinəsində gözdən itən kölgə kimi yox oldu. Haradasa lap uzaqlarda, yüksəklərdə, naməlum bir məchulluqda o qəribə gülüş yenə cingildədi. Başımı tərpətdim. Əlbəttə, hazır idim!

Həmin anda musiqiçi Pablo qapıda göründü, şən-şən gülümsəyən gözlərini bizə zillədi. Əslində, o gözlər heyvan gözləri idi, ancaq heyvanların gözü həmişə ciddi olur, bununku isə həmişə gülürdü və həmin gülüş də onları insan gözlərinə çevirirdi. Səmimiyyətlə, mehribanlıqla bizə əl elədi. Əynində güllü ipəkdən gödəkçə vardı və onun qırmızı yaxalığının fonunda köynəyinin süzölmüş yaxalığı, yorğun, avazı olmuş sifəti həddən artıq solğun, ölgün görünürdü, amma pırıldayan qara gözləri həmin eybi örtürdü. Onlar həm də gerçəkliyin üstünü örtür, hər şeyi sehrləyirdi.

Yanıma getdik, qapıdan çıxanda mənə tərəf pıçıldadı:

– Qardaşım Harri, sizi qısa bir tamaşaya dəvət edirəm. Giriş yalnız dəlillər üçündür, haqqı da – ağıldır. Hazırsınızmı?

Başımı tərpətdim.

Əziz dostum! Nəvazişlə, ehmalca qolumuza girdi. Herminenin sağ, mənimsə sol qolumdan tutub pilləkənlə aşağı düşürdü, tavanından mavi işıq süzülən dəyirmi bir otağa gətirdi. Demək olar ki, otaq boş idi, balaca bir dəyirmi stoldan, üç kreslodan başqa heç nə yoxdu. Həmin kreslolara oturdum.

Harada idik? Yatmışdım? Evdəmi idim? Yoxsa maşına oturub harayasa gedirdim? Yox, mavi işığa qər q olmuş dəyirmi bir otaqda oturmuşdum. Havası seyrək idi və hansı layındasa gerçəklik getdikcə gözdən itirdi. Bəs Herminenin rəngi niyə belə qaçmışdı? Pablo niyə belə çox danışdı? Bəlkə, onu danışdıran elə mən özüm idim, onun dili ilə danışdım? Herminenin qonur gözləri kimi onun da qara gözlərindən mənə tamaşa edən öz qəlbim – o perikdirilmiş hürkək quşcuğaz deyildimi?

Dostumuz Pablo öz alicənab, bir az da təntənəli, mehriban baxışlarını bizə zilləyərək elə hey danışdı. Ömründə heç bir rəbitəli söz danışmayan, heç bir müzakirəyə, lakonikliyə meyil etməyən, fikirləşməyə qabil olmayan Pablo indi hərərətlə, rəvan, səlis danışdı:

– Dostlar, sizi Harrinin çoxdan arzuladığı, həsrətində olduğu bir tamaşaya dəvət etmişəm. Ancaq bir az gecdir və çox güman ki, hamımız yorulmuş olarıq. Ona görə də gəlin əvvəlcə burada bir az dincələk, qüvvə toplayaq.

Əlini atıb divardakı taxçadan üç qədər və balaca, məzəli, qəribə bir şüşə, rəngbərəng taxta qutu götürdü. Qədəhləri ağzınacan doldurdu, qutudan üç dənə nazik, uzun, sarı rəngli siqaret götürdü, ipək gödəkçəsinin cibindən alışqan çıxarıb onları yandırdı. Hərəmiz bir kresloya çöküb tüstüsü buxur tüstüsü kimi qalın olan siqaretləri asta-asta sümürür, qurtum-qurtum o kəməşirin, ömrümdə duymadığım bir dad verən mayedən içirdik. Və içdikcə də, doğrudan da, həvəsə gəlir, kefimiz durulurdu, elə bil, adamın içinə hava dolur, getdikcə yüngülləşirdi. Beləcə oturub siqaretə hərdən qullab vura-vura, qurtum-qurtum içə-içə yüngülləşir, şənlənirdik. Pablo da öz hərərətli səsi ilə astadan danışdı:

– Əziz Harri, çox şadam ki, sizi bu gün nəyəsə qonaq edə bildim. Siz tez-tez öz həyatınızdan bezirsiniz. Çox vaxt da ondan əl çəkmək istəyibsiniz, elə deyilmi? Bu zəmanəni, bu dünyanı, bu gerçəkliyi tərək edib, özünüzə bab olan ayrı bir gerçəkliyə, vaxt ölçüsü olmayan bir aləmə getmək həsrətindəsiniz. Əziz dost, indi istəyinizə çata bilərsiniz, mən sizi buna dəvət edirəm. Axı özünüz həmin dünyanın harada gizlənilib qaldığını bilirsiniz. Bilirsiniz ki, axtardığınız dünya öz qəlbinizdədir. Həsrətində olduğunuz o ayrı gerçəklik də öz içinizdədir. Mən sizə yalnız öz içinizdə olanları verər, yalnız öz qəlbinizdəkiləri göstərə bilərəm. Yalnız və yalnız şərait yaradar, həvəsləndirər, açar verərəm. Öz daxili aləminizi görməyə kömək edərəm, vəssalam.

O, yenə də əlini əlvən gödəkçəsinin cibinə salıb, dəyirmi bir güzgü çıxartdı:

– Baxın: özünüzü həmişə belə görübsünüz!

Güzgünü gözlərim önünə tutdu (yadıma bir uşaq şeri düşdü: «Güzgücük, əlimdəki güzgücük...») və mən dalğın-dalğın, dumanlı gözlərlə ona baxanda qorxunc, daxilən narahat, yerində qərar tuta bilməyən, gah köpən, gah səngiyən bir şəkil – özümü, Harri Halleri və həmin Harrinin də içindəki Yalquzağı – o qəşəng, ancaq yazıq-yazıq, qorxa-qorxa baxan canavarı gördüm. Gözlərindən gah qəzəb, gah da kədər yağırdı. Bu canavar surəti elə hey Harriyə qarışırdı. Sanki, hansı çayasa başqa bir rəngdə olan qol qarışır, sular bulanır, çarpışma başlayır, biri digərini udur, öz rəngini saxlamaq uğrunda amansız döyüş gedirdi. Yarıya qədər formalaşmış canavar o gözəl hürkək gözlərini kədərlə mənə zilləmişdi.

– Necə olduğunuzu özünüz gördünüz, – deyə Pablo həzin bir səslə təkrar etdi və güzgünü təzədən cibinə qoydu.

Minnətdarlıqla gözlərimi yumub ab-həyat suyundan bir qurtum aldım.

– Axır ki, dincimizi aldıq, – Pablonun səsi eşidildi, – qüvvə topladıq, bir az da çərənlədik. Yorğunluğunuz çıxıbsa, sizi öz panoramama aparıb, kiçik teatrımı göstərmək istəyirəm. Razısınızmı?

Ayağa durduq, Pablo gülümsəyə-gülümsəyə qabağa düşdü, qapılardan birini açdı, pərdəni yana çəkdi və biz həmin teatrın dəyirmi, nalşəkili dəhlizinə çıxdıq. Düz ortada dayanmışdıq: hər iki tərəfdə lojaların həddən artıq dar qapıları sıralanmışdı.

– Bu bizim teatrdı, – deyə Pablo izahata başladı. – Özü də əyləncəli teatr. Çox güman ki, xeyli gülməli şeylərə rast gələcəksiniz. – Bunu deyib ucadan güldü. Bu gülüş bircə an çəksə də, bütün bədənimə işlədi. Bayaq yuxarıda eşitdiyim həmin cingilti, qəribə gülüş idi. – Mənim teatrımda istədiyiniz qədər loja var: on dənə, yüz dənə, min dənə... Hər qapının arxasında sizi axtardığınız şey gözləyir. Bura gözəl bir şəkil qalereyasıdır, əziz dost, ancaq onu bu cür gəzsəniz, xeyri olmayacaq. «Şəxsiyyət» adlandırdığınız şey mane olacaq, gözlərinizi qamaşdıracaq. Şübhəsiz ki, zamanın axarından qopmaq, gerçəklikdən ayrılmaq – bu həsrətə nə ad qoyursunuz-qoyun – əslində, yalnız və yalnız «şəxsiyyət» adlandırdığınız şeydən can qurtarmaq arzusu olduğunu çoxdan duyubsunuz. Həmin «şəxsiyyət» içində oturduğunuz həbsxanadır; əgər siz teatra elə beləcə də girsəniz, hər şeyi Harrinin gözləri, hamısını Yalquzağın eynəyi ilə görəcəksiniz. Ona görə də xahiş edirəm, həmin eynəyi atın getsin. O möhtərəm şəxsiyyəti də lütfən həmişə qulluğunuza müntəzir olan asılıqana təhvil verin. İştirak etdiyiniz gözəl rəqs gecəsi, Yalquzaq haqqında traktat və nəhayət, yenicə içdiyiniz qızıqdırıcı dərman sizi buna yaxşı-yaxşı hazırlayıb. Harri, «şəxsiyyət»inizi təhvil verəndən sonra teatrın sol tərəfi sizin ixtiyarınızda olacaq, sağda Herminenin. İçəridə istədiyiniz vaxt görüşə bilərsiniz. Hermine, xahiş edirəm, hələlik pərdənin arxasına keç, əvvəlcə Harrini içəri aparmaq istəyirəm.

Hermine arxa divardakı nəhəng, döşəmədən tavana qədər uzanan güzgünün yanından keçib sağ tərəfdə gözdən itdi.

– Belə, Harri, indi yaxın gəlin, yaxşı-yaxşı şənlənin. Sizi şənləndirmək, gülməyi öyrətmək bu tamaşanın yeganə məqsədidir və inanıram ki, mənə çox çətinə salmayacaqsınız. Özünüzü yaxşı hiss edirsiniz? Bəli? Qorxmursunuz ki? Elə isə, lap yaxşı! İndicə qorxusuz-hürküsz, ürəkdən ləzzət ala-ala bizim xəyali dünyaya qədəm qoyacaq, qaydaya görə, həmin dünyada yalandan özünüzü öldürəcəksiniz.

Yenə də balaca cib güzgüsünü çıxarıb mənə tərəf tutdu. Güzgüdə o qarmaqarışıq, dumanlı, daxilindəki Yalquzaqla didişən Harri baxırdı. Bu xoşagəlməz şəkil mənə lap yaxşı tanış idi, onu çox asanca məhv edərdim...

– Bu mənasını itirmiş əksi indi yox edəcəksiniz, əziz dost, daha lazım deyil. Ovqatınız yaxşılaşanda, ürəkdən gülə-gülə bircə dəfə ona baxmağınız kifayətdir. Siz indi yumor məktəbinə gəlib çıxıbsınız, gülmək öyrənməlisiniz. Ən böyük yumor da o vaxt yaranır ki, insan daha öz şəxsiyyətini ciddi qəbul etmir.

Diqqətlə balaca güzgüyə – «əlimdəki güzgüyə» baxdım. Harri-çanavar tamam qıç olub gedirdi. Bircə anlığa içimdə – özü də lap dərinlərdə nəsə astaca tərpendi, xatirə, həsrət, peşmançılıq kimi oranı göynətdi. Bu ani sıxıntı tezliklə öz yerini təzə bir hissə verdi: sanki, kokainlə keyləşdirilmiş damaqdan ağrıyan diş çəkib çıxarırlar, sən də yüngülləşib dərinədən nəfəs alırsən və təəccüblənirsən ki, nə yaxşı, ağrı hiss eləmədin. Həmin duyğuya yeni bir şənlik, gülüş həvəsi qoşuldu, daha özümü saxlaya bilmədim,

ürəkdən güldüm.

Dumanlı şəkil diksinib yox oldu, güzgünün dəyirmi səthi, sanki, od tutub yandı, qaraldı, tutqunlaşdı, şəffaflığını tamam itirdi. Pablo gülərək əlindəki şüşə qırığını tulladı, o da diyirlənə-diyirlənə sonu-sonucu görünməyən dəhlizdə gözdən itdi.

– Yaxşı güldün, Harri, – dedi, – hələ ölməzlər kimi gülməyi də öyrənəcəksən. Axır ki, Yalquzağı məhv etdin. Ülgüclə öldürmək olmazdı. İndi onu dirilməyə qoyma! Tezliklə bu səfeh gerçəkliyi tərkd edəcəksən. Bir azdan qardaşlıq şərafinə badə də qaldıracağıq, əzizim. Heç vaxt bugünkü kimi xoşuma gəlməyibsən. Lazım bilsən, sonra fəlsəfəyə dalar, mübahisə açar, istədiyin qədər musiqidən, Motsartdan, Qlukdan, Platondan, Getedən danışarıq. İndi özün başa düşəcəksən ki, əvvəllər nə üçün alınmırdı. Çox güman ki, bəxtin gətirəcək, yalnız bu günlüyə də olsa canın qurtaracaq. Çünki sənin intiharın son intihar deyil: biz indi sehrlı teatrdayıq, gördüklərinin heç biri də gerçək deyil, hamısı şəkildir. Özün üçün ən gözəl, şən şəkillərdən seç, sübut elə ki, doğrudan da, o şübhəli şəxsiyyətinə vurulmayıbsan! Əgər onu yenidən qaytarmaq istəsən, onda gərək indi göstərəcəyim güzgüyə bir də baxasan. Ancaq ataların çox müdrik bir sözü də var: divarda iki güzgüyə baxmaqdan, əlindəki balaca güzgüyə baxmaq yaxşıdır. Ha, ha! (Yenə o gözəl, dəhşətli gülüş!) Belə-belə işlər... indi qısaca, şən bir mərasimi yerinə yetirmək lazımdır. Sən öz şəxsiyyətinin eynəyini atmısan. İndisə yaxın gəl, əsl güzgüyə bax! Xoşuna gələcək.

Gülə-gülə, oxşaya-oxşaya, nəvazişlə məni geri döndərdi, divardakı nəhəng güzgü ilə üzbəüz dayandım. Orada özümə baxdım.

Bircə anlığa çoxdan tanıdığım Harrini gördüm. Bu dəfə kefi çox kök idi, üzü gülür, işıq saçır. Ancaq onu yenidən tanıyırdım ki, parça-parça oldu, hər parçadan ikinci, üçüncü, onuncu, iyirminci fiqurlar yarandı və bu nəhəng güzgü bircə anın içində Harrilərlə, Harri parçaları ilə doldu. Həmin saysız-hesabsız Harrilər gözlərim önündə şimşək kimi çaxır, tanıyan kimi yoxa çıxırdı. Bir neçəsi yaşıdım idi. Bəziləri qocalmış, bəziləri də lap uluya çevrilmişdi. Elələri də vardı ki, çox cavan, yeniyyətə, oğlan, məktəbli, südəmər körpə idi. Əlli yaşlı Harrilərlə iyirmi yaşlılar hoppanır, ora-bura qaçırdı. Bu cür otuz yaşlı, əlli yaşlı, ciddi, şən, ləyaqətli, gülünc, geyimli-kecimli, cır-cındırlı, çılpaq, keçəl, qıvrımsaçlı Harrilərin hamısı özüm idim. Hərəsi də bircə anlığa gözlərim önündə şimşək kimi çaxır, tanışlıq verir, sağa-sola səpələnir, güzgünün içərilərinə gedir, bəziləri də oradan kənara çıxırdı. Onlardan biri – özü də çox yaraşlıq, cavanı gülə-gülə Pablonun qucağına atılıb onu qucaqladı, ikisi də harasa çıxıb getdi. Biri də – bu, xüsusilə xoşuma gəlirdi: təxminən on altı-on yeddi yaşlarında qəşəng, cazibədar bir oğlan idi – dəhlizdə şimşək kimi ora-bura qaçır, acgözlüklə bütün qapılardakı lövhələri oxuyurdu. Onun arxasınca düşdüm. Qapılardan birinin qarşısında dayandı və mən onun üstündəki yazını oxudum:

БЦТЦН ГЫЗЛАР
СЯНИДИР!

Həmin qəşəng oğlan hoppanıb, pul atmaq üçün qoyulmuş yarığa girdi, qapının o biri tərəfində gözdən itdi.

Pablo da görünmürdü. Deyəsən, güzgü də, onunla bərabər saysız-hesabsız Harrilər də yoxa çıxmışdı. Hiss edirdim ki, tək qalmışam, teatr da büsbütün ixtiyarıma verilib və maraqla qapıları bircə-bircə gəzdim, hərəsində bir elan, bir çağırış, bir ümid oxudum.

Üstünə:

ЛЯЗЗЯТЛИ ОВ
СЯЩНЯСИ!

yazılmış lövhə məni özünə cəzb etdi, ensiz qapını açıb içəri girdim.

Səs-küylü, həyəcanlı bir aləmə düşdüm. Küçələr avtomobillə dolu idi. Bəziləri də zirehlənmişdi və piyadaları ovlayır, onları xurd-xəşil eləyib evlərin divarlarına yapışdırırdı. O dəqiqə başa düşdüm: insanlarla maşınlar arasında mübarizə gedir! Çoxdan hazırlanan, çoxdan gözlənilən, çoxdan hamını

qorxuya salan döyüş, nəhayət, başlamışdı. Hər tərəf meyitlə, xurd-xəşil olmuş adamlarla, əzilmiş, əyilmiş, yanmış avtomobillərlə dolu idi. Bu dəhşətli səhnənin üzündə dövrə vuran təyyarələr də evlərin damından, pəncərələrindən atəşə tutulmuşdu. Divarlara vurulmuş nəhəng, alovlu plakatların məşəl kimi yanan iri hərfləri bütün milləti maşınlara qarşı mübarizə aparın insanların tərəfinə keçməyə, maşınların köməyi ilə camaatın qanını sora-sora piylənmiş geyimli-kecimli, ətirli varlıları öz nəhəng, hıqqıltılı, nəriltili, uğultulu avtomobilləri ilə birlikdə məhv etməyə, fabrikləri yandıraraq təhqir olunmuş torpağı bir az təmizləməyə, yükünü yüngülləşdirməyə çağırırdılar ki, ot bitsin, üzünə sement pərdə çəkilmiş aləmdə meşə, çəmən, təpə, çay, bataqlıq yaransın. Başqa plakatlar isə – bunlar daha yaxşı tərtib olunmuş və çox aydın, çox ağıllı, çox təsirli yazılmışdı, çox da sadə rənglərdən istifadə edilmişdi – bunun əksinə olaraq bütün varlıları, ağıllı adamları həyəcanla anarxiya təhlükəsindən xəbərdar edir, sözün əsl mənasında adamı ovsunlayan ifadələrlə qayda-qanunun əməyin, mülkiyyətin, mədəniyyətin, hüququn nə olduğunu başa salır, maşınları insanın ən böyük, ən yeni kəşfi kimi tərifləyir və deyirdilər ki, yalnız onların köməyi ilə hamı tanrıya çevrilə bilər. Fikirli-fikirli, heyran-heyran o qırmızı, yaşıl rəngli plakatları oxudum, hamısının da odlu natiqlik məharəti, möhkəm məntiqi məni ovsunladı. Hamısı haqlı idi. Getdikcə qızışan atışma nə qədər mane olsa da, gah bunun, gah da o birinin qarşısında dayanır və oxuduqlarımın hamısına da inanırdım. Əsas məsələ aydın idi: müharibə başlamışdı. Özü də çox gözəl, çox mənalı müharibəydi. Bu müharibə imperatorluq, respublika, sərhəd, bayraq, məslək və bunlara bənzər zahiri, saxta ideyalar, mənasız şeylər uğrunda getmirdi. Sadəcə olaraq, bu həyatdan bezənlər, havası çatmayanlar öz narazılıqlarını belə kəskin şəkildə ifadə edir, metala dönmüş sivilizasiya dünyasını biryolluq məhv etməyin binasını qoyurdular. Gördüm ki, hamının gözü vurub-dağıtmaq, öldürmək ehtirası ilə alışıb-yanır və o vəhşi güllər mənim də içimdə baş qaldırır pərdəyə, qəhqəhə çəkib güldü. Sevinə-sevinə mübarizəyə qoşuldum.

Hər şeydən ləzzətli də məktəb dostum Qustavın birdən-birə yanımda görünməsi oldu. Uşaqlıq çağlarımdakı dostlarımdan ən çılğın, ən güclüsü, ən həyatsevəri Qustavı çoxdan unutmuşdum. Onun mavi gözlərini görəndə, ürəyim yerindən oynadı. Mənə əl elədi və sevinə-sevinə ardınca getdim.

– İlahi, sənə də rast gəlmək olarmış, Qustav! Nə sənətin sahibi oldun? – deyə sevinc içərisində qışqırdım.

Uşaqlıq çağlarında olduğu kimi acı-acı güldü.

– Ay heyvan, məgər indi sual vermək, laqırtı vurmaq yeridir? İlahiyyat professoru oldum. Hə, axır ki, kim olduğumu bildin. Ancaq, xoşbəxtlikdən, indi ilahiyyat vaxtı deyil, cavan oğlan, müharibədir. Getdik.

Tırıldaya-tırıldaya bizə tərəf gələn minik avtomobilinin sürücüsünü güllə ilə vurub aşırıdı, meymun cəldiylə içəri tullandı, maşını saxlayıb məni də götürdü, üstümüzdə yağan güllələrin, böyrü üstə çevrilmiş avtomobillərin arası ilə irəli şığıdı, şəhərdən aralandı.

– Fabrikantların tərəfindəsən? – deyə dostumdan soruşdum.

– Eh, nə bilim, hər kəsin öz zövqü var, ora çatanda baxarıq.

– Yox, dayan, elə bir fərqi olmasa da, mən başqa partiyayı seçməyin tərəfdarıyam. Mən ilahiyyatçıyam, ulu babam Lüter öz dövründə kəndlilərə qarşı mübarizə aparın knyazlara, varlılara kömək durub, indi gəl onun səhvini bir az düzəldək. Nə pis maşındır, ancaq çox güman ki, bir neçə kilometr də aparacaq!

Külək kimi, səma övladları kimi uğuldaya-uğuldaya şəhərdən çıxdıq, sakit, yaşıl mənzərənin qoynu ilə xeyli getdik, böyük bir düzənlikdən keçdik, sonra yavaş-yavaş nəhəng bir dağa dırmaşdıq. Axırda dümdüz, sürüşkən bir yolda dayandıq. Bu yol sıldırım qayaların, alçaq sipərlərin arasından keçib sərt dolaylarla qalxır, lap uzaqlarda parıldayan mavi bir gölə tərəf gedirdi.

– Nə gözəl yerlərdir! – dedim.

– Çox gözəldi. Adına Ox yolu da demək olar. Harri, görərsən, burada hələ çox oxlar sınaacaq.

Yolun kənarında bir piniya ağacı vardı və onun da başında taxtadan talvara oxşar şey quraşdırılmışdı: müşahidə məntəqəsi idi. Qustav mənə bic-bic göz vurub şaqqanaq çəkdi. Tez maşından düşüb ağaca dırmaşdıq, tövşüyə-tövşüyə köşkdə gizləndik. Yaxşı yer idi, hətta tüfəng, tapanca, güllə

qutuları da vardı. Heç nəfəsimizi dərib pusquda durmağa macal tapmamış yaxınlıqdakı döngədən iri, cah-cələllı bir maşının boğuş, qəzəbli uğultusu eşidildi. Nəriləyə-nəriləyə hamar dağ yolu ilə bizə tərəf gəlirdi. Əlimizdə tufəng hazır dayanmışdıq. Çox maraqlı idi.

– Sürücünü nişan al! – Qustav tez əmr elədi və ağır maşın bizə çatdı. Sürücünün göy rəngli papağını nişan alıb tətیی çəkdim. Kişinin başı sinəsinə endi, maşın irəli şığıyıb qayaya dəydi, geri atıldı, iri eşşəkərisi kimi qəzəblə yaxındakı alçaq daş-divara çırpıldı, arxası üstə çevrildi, ani, sakit bir şaqqıltı ilə qayanı aşıb uçuroma yuvarlandı.

– Vəssalam, – deyə Qustav güldü, – o biri də mənim boynuma.

Artıq ikinci maşın yaxınlaşırdı. İçində üç-dörd sərnışin qısılib oturmuşdu. Biri qadın idi və onun başındakı yaylığın ucu üfqi vəziyyətdə yellənirdi. Açıq mavi rəngli bir yaylıqdı və ona yazığım gəldi: kim bilir, bəlkə də, arxasında ən gözəl qadının üzü güldü. Aman Allah, əgər biz, doğrudan da, qaçaq-qaçaq oynayırdıqsa, görkəmli sələflərimiz kimi hərəkət eləmək daha düzgün, daha gözəl olardı: yəni, o şərəfli qan hərəsliyini gözəl xanımlara aid etməzdik. Ancaq Qustav artıq nişan alıb atmışdı. Sürücü diksinib yana yığıldı, maşınsa dik qayaya çırpılıb göyə qalxdı, arxası üstə düşəndə, təkərləri göydə fırlandı. Dayanıb bir az gözlədik: tərpnış yox idi. İçəridəkilər, sanki, tələyə düşmüşdülər, heç qımıldanmırdılar. Təkərləri də qərübə tərzdə fırlanırdı. Ancaq qəflətən bir gurultu qopdu, alov dilimləndi.

– «Ford»dur, – Qustav dedi. – Gərək düşüb yolu təmizləyək.

Aşağı enib alışımaşına baxdıq. Çox tez yanıb qurtardı. Cavan ağaclardan ling düzəldib onu itələyə-itələyə yolun kənarındakı uçuroma yuvarlatdıq, kol-kos xeyli şıqqıldadı. Maşını döndərəndə, meyitlərdən ikisi yerə düşüb qalmışdı.

Paltarlarının yarısı yanmışdı. Birinin pəncəyi yaxşı qalmışdı və onun ciblərini axtardım ki, bəlkə, kim olduğunu öyrənək. Dəri pulqabı çıxdı. İçində vizit kağızları vardı. Birini götürüb, üstündəki yazını oxudum: «Jat team asi»⁴³

– Çox incə məsələdir, – Qustav dedi. – Doğrudan da, indi öldürdüyümüz adamların kim olmasının fərqi yoxdur. Onlar da bizim kimi bədbəxt bəndələrdir, adın heç bir mənası yoxdur. Bu dünya dağılmalıdır – biz də onun içində! Onca dəqiqə suyun altında qalmaq ən rahat ölümdür! Haydı, iş başına!

Meyitləri də maşının arxasınca tulladıq. Artıq təzəsi fit verə-verə yaxınlaşırdı. Onu elə yoldaca vurduq. Sərxoş adamlar kimi bir dəfə yerində fırlandı, sonra irəli şığıdı, çevrilib dayandı, kəsik-kəsik tırıldadı. Sərnışinlərdən biri yerindən tərpnəmədi. O biri – rəngi qaçmış qəşəng qız maşından düşdü. Mehribanlıqla salam verib, qulluq göstərmək istədik. Ancaq çox qorxduğundan danışa bilmir, sərsəm nəzərlərlə üzümü baxıb susurdu.

– Yaxşı, əvvəlcə baxaq görək bu qoca cənabın vəziyyəti necədir, – deyə Qustav ölmüş sürücünün arxa tərəfində oturub hələ də yerindən tərpnəməyən sərnışinə tərəf döndü. Kişinin qısa vurulmuş saçlarına dən düşmüşdü, ağıllı qonur gözləri açıq idi, ancaq, deyəsən, pis yaralanmışdı, hər halda, ağzından qan gəlirdi, boynu da əməlli-başlı əyilmişdi, heç tərpdə bilmirdi.

– İcazənizlə özümü təqdim edim, möhtərəm cənab: mənim adım Qustavdır. Cəsarət edib sürücünüzü öldürdük. İcazənizlə, kiminlə danışmaq şərəfinə nail olduğumuzu bilərdik!

Qocanın soyuq, kədərli, qonur gözləri bizə zilləndi, astadan:

– Baş prokuror Lörinqəm, – dedi. – Siz təkə sürücümü deyil, özümü də öldürdünüz. Hiss edirəm ki, axırım çatıb. Axı bizi niyə məhv etdiniz?

– Maşını yüksək sürətlə sürdüyünüzə görə.

– Biz normal sürətlə gedirdik.

– Dünən normal olan şeylər bu gün qeyri-normal hesab olunur, cənab baş prokuror. Fikrimizcə, indi maşının hər hansı sürəti yüksək sürətdir. Ona görə də bütün avtomobilləri məhv edirik. Başqa maşınları da...

⁴³ Бу, сянсян (санскрит дилиндя)

– Öz silahlarınızı da?

– Əgər vaxtımız qalsa, bunlara da növbə çatacaq. Çox güman ki, sabah, ya da birisi gün hamısının axırına çıxacağıq. Özünüz bilirsiniz ki, yer kürəmizdə adamların sayı iyirənc dərəcədə artmışdı. Bəli, indi nəfəs almaq üçün hamıya hava çatacaq.

– Hamını öldürürsünüz? Heç kimə fərq qoymursunuz?

– Əlbəttə! Ancaq şübhəsiz ki, bəziləri heyfidir. Məsələn, yanınızdakı bu gənc, qəşəng xanıma heyfim gəlir. Yəqin, qızınızdı...

– Xeyr, stenoqrafçımdır.

– Daha yaxşı. İndisə, buyurun düşün, ya da icazə verin özümüz düşürək, çünki maşın məhv olmalıdır.

– Mən də onunla bir yerdə məhv olmağı üstün tuturam.

– Öz işinizdir! İcazə verin bir şeyi də soruşaq. Siz prokurorsunuz. Heç çür başa düşə bilmirəm ki, adam necə prokuror ola bilər. Siz başqalarını – ən çox da bədbəxt bəndələri ittiham etməklə, onlara cəza verməklə dolanırsınız. Elə deyil?

– Elədir. Mən ancaq borcumu yerinə yetirmişəm. Bu, vəzifəm idi. Cəlladın vəzifəsi mənim məhkum etdiyim adamları öldürmək olduğu kimi – bu da mənim vəzifəmdir. İndi siz özünüz də həmin vəzifəni yerinə yetirir, adamları qırırsınız.

– Düzdür. Ancaq biz vəzifə borcunu yerinə yetirmək üçün deyil, zövq almaq üçün öldürürük. Daha doğrusu, bu dünyadan zövq almadığımız, ümitsizliyə qapıldığımız üçün öldürürük. Ona görə də öldürmək bizə ləzzət verir. Öldürməkdən heç ləzzət almamısınız?

– Daha dözə bilmirəm, insafınız olsun, başladığınız işi axıra çatdırın. Əgər siz «borc»un nə olduğunu başa düşürsünüzsə...

Susaraq dodaqlarını büzdü, sanki, tüpürmək istədi. Ancaq azacıq qan gəldi, o da çənəsinə yapışib qaldı.

– Bircə dəqiqə! – deyə Qustav nəzakətlə onun sözünü kəsdi. – Doğrudan da, mən «borc»un nə olduğunu başa düşürəm. İndi heç anlamıram. Əvvəllər onunla işim çox olub. Onda ilahiyyat professoru idim. Bundan əlavə əsgər olmuş, müharibə eləmişəm. O vaxt mənə «borc» kimi görünən hər şey, nüfuzlu adamların, rəhbərlərin verdiyi əmrlər, əslində, pis əməllər idi, əlacım olsaydı, hamısının əksini edərdim. Ancaq «borc»un nə olduğunu başa düşməsəm də, günahın nə olduğunu bilirəm. Bəlkə də, hər ikisi eyni şeydir. Hansı ananinsa məni doğması öz günahımdır. Deməli, yaşamağa məhkum olunmuşam, hansı dövlətin təbəəsi, əsgəri olmağa, öldürməyə, silahlanmaq üçün vergi verməyə borcluyam. İndi, lap elə bu dəqiqənin özündə, həyatın günahları, bir vaxtlar müharibədə olduğu kimi, məni yenə də öldürməyə məcbur edir. Ancaq indi öldürməyə nifrət etmirəm, günaha təslim olmuşam, qoy bu səfeh, ağzı tıxacılı dünya darmadağın olub getsin. Mən də bir tərəfdən kömək eləyər, özüm də onunla bərabər məhv olaram.

Prokuror çox çalışdı ki, qanlı dodaqlarına təbəssüm ifadəsi versin. Yaxşı alınmasa da, xoş niyyəti bilindi.

– Lap yaxşı, – dedi, – elə isə biz həmkarıq. Buyurun, öz borcunuzu yerinə yetirin, cənab həmkar!

Bu aralıqda qəşəng qız yolun kənarına yıxılıb huşunu itirmişdi. Həmin anda yeni bir maşın fit verə-verə sürətlə bizə tərəf gəlirdi. Qızı qırağa çəkib qayaya sıxıldıq, təzə gələn birdən-birə çevrilib yolda qalmış maşının üstünə çıxanda, sürücü var gücü ilə əyləci basdı, maşın şahə qalxdı, ancaq sağ-salamat da yerə enib dayandı. Tez tüfənglərimizi götürüb təzə gələnlərə tuşladıq.

– Düşün! – Qustav əmr etdi. – Əllər yuxarı!

Üç kişi idi və hamısı da düşüb itaətkarlıqla əllərini qaldırdılar. Qustav soruşdu:

– İçinizdə həkim var?

Dedilər ki, yoxdur.

– Onda zəhmət çəkib bu cənabı ehmalca maşından çıxarın, ağır yaralanıb. Sonra da öz maşınıza götürüb yaxınlıqdakı şəhərə aparın. Haydı, irəli!

Tezliklə qoca cənabı o biri maşında rahatlayıb Qustavın əmri ilə yola düşdülər.

Bu aralıqda özünə gəlmiş qız da baş verən hadisələri izləyirdi. Belə gözəl qənimət çox xoşuma gəlirdi.

– Xanım qız, – deyə Qustav ona tərəf döndü, – sizə iş verən adamı itirdiniz. Çox güman ki, o qoca cənaba yalnız bununla bağlı idiniz. Sizi işə götürürəm, bizə yaxşı yoldaş olun! Bu da belə... İndi tələsmək lazımdır, bir azdan burada çətin olacaq. Ağaca çıxıb bilərsinniz, xanım qız? Bəli? Elə isə getdik. Hərəminiz bir tərəfdən kömək edərik, çıxarsınız.

Beləliklə, üçümüz də tələm-tələsik ağacın başındakı talvara qalxdıq. Qızın halı yuxarıda xarablaşdı, bir qədər konyak verdik. Azacıq dincələndən sonra tamam özünə gəlmiş, hətta buradan gölün, dağın əntiqə göründüyünü qeyd elədi və dedi ki, adı Doradır.

Həmin anda təzə bir maşın gəlmiş, saxlamayıb çevrilmiş avtomobillərin yanından ehtiyatla keçmiş və o dəqiqə də sürəti artırdı.

– Ay tənəllər! – deyə Qustav güldü və sürücünü aşdı. Maşın bir az «rəqs elədi», qayaya dəydi, onu sındırdı, sonra da uçuğunun başında çəpinə dayandı.

– Dora, – dedim, – tufəng atmağı bacarırsınız?

Bacarmırdı. Tufəngi doldurmağı bizdən öyrəndi. Əvvəlcə alınmadı. Barmağını da yaraladı, qışqıra-qışqıra ingilis leykoplastını istədi. Qustav başa saldı ki, müharibədir, o da gərək ağıllı, cəsur qız olduğunu göstərə. Bununla da hər şey qaydasına düşdü.

– Bəs bizim axırımız necə olacaq? – deyə qız sonra soruşdu.

– Bilmirəm, – ona Qustav cavab verdi. – Dostum Harrinin qəşəng qadınlardan xoşu gəlir, sizinlə dost olacaq.

– Axı onlar polis, əsgər gətirib bizi öldürəcəklər.

– Daha polis-zad yoxdur. İndi bizim ikicə yolumuz var, Dora: ya sakitcə burada oturub keçmək istəyən maşınları məhv etmək, ya da özümüz ayrı maşına minib buradan getmək, başqalarının gülləsinə tuş gəlmək. Kimin tərəfində olmağımızın fərqi yoxdur. Mən qalmağın tərəfdarıyam.

Aşağıdan təzə bir maşın ucadan fit verə-verə keçirdi. O dəqiqə işini bitirdik, çevrilib yerində qaldı, təkərləri göydə fırlandı.

– Qərbdədir, – dedim, – güllə atmaq nə gözəl şey imiş! Mən də əvvəllər həmişə müharibənin aleyhinə olmuşam!

Qustav gülümsədi:

– Bəli, indi dünyada adamların sayı lap çoxalıb. Əvvəllər o qədər də hiss olunmurdu. Amma indi hamının tək-cə hava deyil, üstəlik maşın həvəsinə də düşdüyü dövrdə hiss olunur. Əlbəttə, bizim indi elədiklərimizin hamısı ağılsızlıqdır, uşaqlıqdır. Elə keçmiş müharibənin özü də böyük bir uşaq oyunu idi... Ancaq bir azdan insanlar bu çoxalmanın qarşısını almaq üçün ağıllı yollar tapacaq. Hələlik isə belə dözülməz vəziyyətlərə çox ağılsız yanaşıyıq. Əslində, lap düzgün hərəkət edirik: seyrəldirik.

– Bəli, – dedim, – bizim bu hərəkətlərimiz sərəməlikdir, lakin bəlkə də, yaxşı, lazımlı işlərdir. İdrakı həddən artıq gərginləşdirməklə ağıla sığmayan şeyləri bəşəriyyətin ağılla yoluna qoymağa çalışması heç də yaxşı deyil. Onda amerikalıların, bolşeviklərin idealları kimi ideallar yaranır: onların ikisi də həddən artıq ağıllıdır, amma həyatı sadələşməsinə sadələşdirməklə onu amansızcasına zorlayır, talan edirlər. Bir zamanlar ən yüksək ideal hesab olunan insan obrazı getdikcə klişeyə çevrilə bilər. Bəlkə, biz dəlillər onu təzədən yüksəklərə qaldırdıq.

Qustav güldü:

– Cavan oğlan, çox ağıllı sözlər danışırısan, sən kimi elm dəryasına qulaq asmaq qazandır, adama ləzzət verir. Bəlkə də, haradasa bir az haqlısan. Ancaq indi zəhmət çək, tufəngini doldur! Sən çox xəyalpərvər adama oxşayırsan. Bayaqqı təkələrdən biri hər an gələ bilər və heç birini də fəlsəfə ilə öldürə bilmərik, gərək lülədə güllə olsun.

Bu vaxt ayrı bir maşın gəlmiş və o dəqiqə də çevrilib yolu kəsdi. Sağ qalmış kök, qırmızıbaş bir kişi darmadağın olmuş maşınların yanında dayanıb əl-qolunu ölçdü, aşağı-yuxarı baxdı, gizləndiyimnz talvarı görün kimi böyürə-böyürə bizə tərəf yüyürdü, əlindəki tapançadan üstümüzə güllə yağdırdı...

– Çıxın gedin, yoxsa vuraram, – deyə Qustav qışqırdı. Kişi nişan alıb bir də atdı. İkimiz də tətiyi

birdən çəkib onu yerə sərdik.

İki maşın da gəldi və onların da axırına çıxdıq. Sonra yola sakitlik çökdü, daha gələn olmadı. Deyəsən, onun təhlükəli olduğu barədə xəbər yayılmışdı. İmkan tapıb bu gözəl mənzərəyə tamaşa elədik. Gölün o tərəfində balaca bir şəhər vardı. Oradan tüstü qalxırdı və birdən gördük ki, alov artıq damdan dama keçir. Dora bir az ağladı. Onun yaşlı yanaqlarını sıgalladım. – Məgər biz hamımız ölməliyik? – deyə soruşdu. Heç kəs cavab vermədi. Həmin anda aşağıda bir piyada göründü. O, sıradan çıxmış maşınlara baxdı, imsiləyə-imsiləyə onların yan-yörəsində dolaşdı. Əyilib birindən əlvan çətir, dəri qadın çantası, bir şüşə şərab çıxardı. Ədəb-ərkanla qayanın üstündə oturub şüşəni başına çəkdi. Çantadan zər vərəqə bükülmüş nəsə çıxarıb yedi, şüşəni boşaltdı, sonra da çətiri qoltuğuna vurub kefi kök, damağı çağ yola düzəldi. Arxayın addımlarla gedirdi və mən Qustava dedim:

– Sən indi bu qəşəng oğlana güllə atıb beynini odlaya bilərsən? Allah özü şahiddir ki, mən bacarmaram.

– Heç lazım da deyil, – deyə dostum mızıldandı. Ancaq, deyəsən, onun da ürəyi ağrıdı. Rəhmdil, arxayın, uşaqtək saf, günahsız bir adam görən kimi, indiyəcən tərifləyiy, lazımlı hesab olunan əməlimiz o dəqiqə səfeh, iyrənc bir şeyə çevrildi. Lənət şeytana, nə qədər qan töküldü! Utandıq... Deyilənə görə, hətta generallar da müharibə vaxtı hərdən belə hisslər keçirirlərmiş!

– Gəlin çıxıb gedək, – Dora sızıldadı, – aşağı düşək. Maşınlarda yeməyə mütləq bir şey tapılar. Hələ acmamısınız, ay bolşeviklər?

Aşağıdan – alova bürünmüş şəhərdən həyəcanlı, qorxunc zəng səsləri eşidildi. Düşməyə başladıq. Siperi adlamaq üçün Doraya kömək eləyəndə, onun dizindən öpdüm. Qız ucadan güldü. Həmin anda qol-budaq sındı və ikimiz də heçliyə yuvarlandıq...

Yenə də dəyirmi dəhlizdə idim və ov macərəsinin havası da hələ başımdan çıxmamışdı. Hər yandan, hər qapıdan saysız-hesabsız lövhələr adama gəl-gəl deyirdi:

---

mutabor⁴⁴

İstədiyin heyvana və bitkiyə çevrilə bilərsən

Kamasutra⁴⁵

Hind məhəbbət sənətinin tədrisi

Yeni başlayanlar üçün kurs. Məhəbbət sənətinin 42 müxtəlif növü

Ləzzət dolu intihar

Qarnın cırılana kimi güləcəksən

Ruha çevrilmək istəyirsən?

Şərq müdrikliyi

Ah, kaş min dənə dilim olaydı

Yalnız kişilər üçün

Avropanın qürubu⁴⁶

---

⁴⁴ Mutabor – Вилцелм Шуфун «Шуфунейляк хялифянин наылы» ясяриндя сещирли сюз. Инсана истянилян гуш вя шейвана чеврилмя имканы вериди.

⁴⁵ Камасутра – мящябят сяняти щяггында гядим щинд дярслийи

Qiyməti ucuzlaşdırılıb. Seyrəklidir

Sənətkarlıq mücəssəməsi
Musiqinin köməyilə zamanın məkan çevrilməsi

Gülən göz yaşları
Yumor kabinetini

Guşənişinlik oyunları
Hər cür ünsiyyətə dəyər

Lövhlər bir-birinin ardınca düzülüşdü. Birində belə yazılmışdı:

Şəxsiyyət yaratmaq dərsi
Müvəffəqiyyətinə bəri başdan zəmanət verilir

Bu lövhə diqqətimi cəlb elədi və həmin qapıdan girdim.

Alaqranlıq, sakit bir otaq idi. İçəridə bir kişi şərqlilər sayağı bardaş qurub döşəmənin üstündə oturmuşdu. Qarşısında iri şahmat taxtasına oxşayan bir şey vardı. İlk baxışda elə bildim dostum Pablodur. Ən azı, əynində Pablonunkuna oxşayan əlvan ipək gödəkcə vardı. Gözləri də onun kimi qara idi, parıldayırdı.

– Pablosunuz? – deyər soruşdum.

– Heç kiməm, – kişi mehribanlıqla cavab verdi. – Burada heç kəsin adı yoxdur, heç birimiz də şəxsiyyət deyilik. Mən şahmatçıyam. Şəxsiyyət yaratmaq dərsi almağa gəlibsiniz?

– Bəli, buyurun.

– Elə isə lütfən öz fiqurlarınızdan bir az mənə verin.

– Hansı fiqurları?

– Bayaq şəxsiyyətinizin parçalandığı fiqurları deyirəm. Axı fiqursuz oynaya bilmərəm.

Mənə bir güzgü göstərdi və gördüm ki, vahid şəxsiyyətim çoxlu «mən»ə parçalandı, özü də bayaqkıdan artıq oldu. Ancaq bunlar lap balaca – təxminən şahmat fiqurları boyda idi və kişi inamla, sakitcə bir neçəsini götürüb şahmat taxtasının böyründə yerə düzdü. Tez-tez eşitdiyi nitqi və ya mühazirəni təkrar edirmiş kimi yeknəsəq bir səsle danışmağa başladı:

– «İnsanın daimi vahidliyi» adlı yanlış, bədbəxtlik gətirən nəzəriyyə sizə məlumdur. Bir də o məlumdur ki, insan bir yığın qəlbədən, çoxlu «mən»lərdən ibarətdir. Şəxsiyyətin zahiri vahidliyinn bu cür müxtəlif fiqurlara parçalamaq səfehlik hesab olunur və elm də buna şizofreniya kimi ad qoyub. Elm bir tərəfdən haqlıdır, çünki ümumi rəhbərlik, necə deyərlər, nizamlama, qruplaşdırma olmasa, çoxluğun ağzını bir yerə yığmaq heç cür mümkün deyil. Eyni zamanda da haqsızdır, ona görə ki, bu cür saysız-hesabsız «mən»lərin altında gizlənən mənaları bircə dəfə ömürlük nizamlamağın bəs edəcəyinə inanır.

---

⁴⁶ «Авропанын г црубун» – алман философу О.Шпенглерин (1880-1936) ясяри. Шпенглерля Щессе йарадыгылыында бу анлайыш мязмун етибарилля тамамилля башга-башга мяна кясб едир: яэяр Шпенглер цццн «г цруб» Авропанын бирдяфялик мящви идися, Щессе цццн бу анлайыш йени, даща йцксяк мяняви кейфиййятляря малик инсанын йаранмасынын рящидир.

Elmin bu səhvi bəzi pis nəticələrə gətirib çıxarır. Ancaq onun bircə şeyə xeyri var ki, dövlətə qulluq edən müəllimlərin, tərbiyəçilərin işini yüngülləşdirir, onları fikirləşməkdən, təcrübə aparmaqdan azad edir. Həmin səhvin nəticəsidir ki, ələcsiz dəlilərin çoxu «normal», hətta ictimai həyat üçün dəyərli adam hesab olunur, bəzi dahilərə də, əksinə, hamı dəli kimi baxır. Ona görə də biz elmi psixologiyadakı bu yarımçıqlığı yeni bir anlayışla doldurub, adını da *yaratmaq sənəti* qoymuşuq. Bununla öz «mən»inin parçalandığını görənlərə göstəririk ki, həmin hissələri müxtəlif düzümdə yenidən birləşdirmək olar və ona görə də həyat adlı oyunda hamı istədiyi şəkildə, istədiyi qədər iştirak edə bilər. Yazıçı bir yığın fiqurdan dram əsərini necə yaradırsa, biz də öz «mən»imizin parçalandığı fiqurlardan yeni-yeni qruplar yaradırıq. Hamısı da ayrı biçimdə, ayrı istəkdə, ayrı-ayrı vəziyyətlərdə... Bir baxın!

Sakitcə, ehmalca mənim fiqurlarımı – bütün o qocaları, cavanları, uşaqları, qadınları, kədərliyələri, xoşbəxtləri, güclüləri, zəifləri, diribaşları, acizləri götürüb cəld hərəkətlə qarşısındakı taxtanın üstünə düzdü, oynatmağa başladı. Müxtəlif qruplar, ailələr, münasibətlər, mübarizələr, dostluqlar, düşmənçiliklər yarandı. Hamısı da özlüyündə kiçik bir dünya idi. Heyran-heyran tamaşa edən gözlərim önündə bu canlı, ancaq nizamlı balaca dünyanı hərəkət etdirməyə başladı: oyun, mübarizə qızıxdı, müqavilə bağlandı, döyüşdülər, sevişdilər, evləndilər, doğub törədilər... Əslində, çoxpersonajlı, cılız, gərgin bir dram əsəri idi...

Sonra şən hərəkətlə əlimi taxtanın üstünə çəkib, bütün fiqurları yerə tökdü, bir yerə yığdı, yaxşını yamandan seçən sənətkar kimi düşünə-düşünə həmin fiqurlardan tamamilə yeni, özü də başqa biçimdə, başqa münasibətlərdə, başqa əlaqələrdə bir oyun yaratdı. İkinci də birinciyə oxşayırdı: eyni dünya idi, eyni materialdan tikilmişdi, ancaq çaları, ritmi dəyişmiş, motivləri güclənmiş, vəziyyətləri təzələnmişdi.

Beləliklə, bu ağıllı usta hərəsi bir hissəm olan fiqurlardan dalbadal müxtəlif oyunlar düzəltdi. Hamısı da uzaqdan bir-birinə oxşayırdı, hamısının da eyni dünyadan gəldiyi, eyni kökdən yarandığı bilinirdi, ancaq bununla belə, hamısı da tamamilə yeni idi.

– Həyat adlı oyun bax budur, – deyərək nəsibətə başladı. – Gələcəkdə öz həyatınızı istədiyiniz kimi qurar, canlandırır, dolaşdırar, zənginləşdirərsiniz – hamısı öz əlinizdədir. Sözüün yüksək mənasında dəlilik hər cür mudrikliyin başlanğıcı olduğu kimi, şizofreniya da hər bir sənətin, hər bir fantaziyanın əvvəlidir. Hətta alimlər yarımçıq da olsa başa düşüblər ki, «Şahzadənin möcüzəli buynuzu» adlı o gözəl kitabda yazıldığı kimi, hər hansı alimin əzablı, inadçı əməyi xəstəxanalara göndərilmiş bir sıra dəli sənətkarların dahiyənə əməkdaşlığı sayəsində yüksələ bilər. Bu balaca fiqurları da özünüzlə götürün. Onların yaratdığı həyat oyunu sizə hələ çox sevinclər bəxş edəcək. İndi qorxunc bir uyuğa çevrilib ovqatınızı korlayan fiqurları sabah ikinci dərəcəli zərərsiz bir oyuncağa çevirəcəksiniz. Bu gün, sanki, tərəkətdən-dırnağacan bədbəxtliyə, gününqaralığa məhkum olunmuş hər hansı zavallı fiquru da növbəti oyunda şahzadəyə döndərəcəksiniz. Sizə xoş günlər arzulayıram, cənab!

Minnətdarlıq əlaməti olaraq bu istedadlı şahmatçıya baş əydim, fiqurları da cibimə doldurub dar qapıdan çıxdım.

Elə bildirdim, geri qayıdan kimi döşəmənin üstündə oturub saatlarla, lap əbədiyyətin özü qədər həmin fiqurlarla oynayacam, ancaq dəyirmi, işıqlı dəhlizə çatar-çatmaz məndən güclü olan yeni bir axarın qoynuna düşdüm. Gözlərim önündə bir plakat alışıb-yanmağa başladı:

Yalquzaq təliminin möcüzəsi

Bu yazı qəlbimdə müxtəlif duyğular oyatdı: keçmiş həyatımın, tərəkət etdiyim gerçəkliyin min cür qorxusu, əzab-əziyyəti ürəyimi yamanca göynətdi. Əlim əsə-əsə qapını açdım və gördüm ki, bir yarmarka xanəsindəyəm. İçərisində dəmir qəfəs düzəldilmişdi və həmin qəfəs də məni balaca səhnədən ayırırdı. Ortada bazar çərçilərinə oxşayan lovğa bir cənab – təlimçi dayanmışdı. Uzun bıqları, möhkəm əzələləri, əynində də bər-bəzəkli sirk paltarına baxmayaraq, bu kişi lap iyrenc dərəcədə mənə bənzəyirdi. Yaman acınacaqlı səhnə idi: həmin qüvvətli kişi heyvərə, qəşəng, ancaq bir dəri bir sümük

qalan, qul tək yazıq-yazıq baxan canavarın başına it kimi ip salıb oynadırdı.. Qansız bir təlimçinin belə nəcib, eyni zamanda da biabırçı dərəcədə itaətkar vəhşi heyvanı cürbəcür oyunlar çıxarmağa, görünməmiş tamaşalar göstərməyə məcbur etməsi maraqlı olduğu qədər də dəhşətli, şirin olduğu qədər də iyrəncdi.

Ancaq kişi – mənim bir parçamdan yaranan o lənətə gəlmiş əkiz qardaşım öz canavarını yaxşı əhliləşdirmişdi, əsl möcüzə idi. Heyvan onun əmrlərini diqqətlə yerinə yetirir, it kimi hər sözünü, işarəsini başa düşür, gah dizi üstə çökür, özünü ölülüyə qoyur, gah da nökrəçilik edir, bir kömbə çörəyi, yumurtanı, bir parça əti, dolu səbəti ədəblə, itaətkarlıqla ağzına alıb gətirir. Bunlar bir yana, təlimçinin yerə tulladığı qamçını dişlə ilə götürüb, dözülməz dərəcədə yaltaqlana-yaltaqlana, quyruq bulaya-bulaya onun dalınca aparırdı. Sonra səhnəyə bir dənə adadovşanı, bir dənə də dümağ quzu buraxdılar. Düzdür, dişlərini qıcadı, ağzının suyunu saxlaya bilmədi, ancaq yenə də heç birinə toxunmadı. Təlimçinin əmri ilə titrəyə-titrəyə döşəməyə sinmiş heyvanların üstündən ustalıqla hoppandı, bu az imiş kimi, sonra da onların arasında uzandı, qabaq pəncələri ilə ikisini də elə qucaqladı ki, deyərdin, hamısı bir ailədir. Adamın ürəyi yerindən oynayırdı. Axırda da insanın əlindən bir parça şokolad alıb yedi. Bu canavarın öz təbiətini necə fantastik dərəcədə dəyişdiyinə baxmaq əsl işgəncəydi və ona görə də tüklərim biz-biz oldu.

Ancaq ikinci hissədə həyəcanlanmış tamaşaçı da, canavarın özü də bu işgəncələrin əvəzini aldı. Xalis təlim proqramı qurtarıb, təlimçi də şəstlə, şirin təbəssümlə quzu-canavar dəstəsinə baş əyəndən sonra rollar dəyişdi. Harriyə oxşayan təlimçi ikiqat olub qamçısını canavarın ayaqları altına atdı və bayaqki heyvan kimi yazıq görkəm aldı, titrəməyə, büzüşməyə başladı. Canavar isə gülə-gülə dodaqlarını yaladı. Əvvəlki əzab-əziyyətdən, saxtakarlığından nişanə qalmadı. Gözləri alışıb-yandı, bütün bədəni tarımlandı, təzədən tapdığı vəhşiliyin qoynunda əsl canavara döndü.

İndi o əmr edir, insan da yerinə yetirirdi. Canavarın göstərişi ilə insan diz çökdü, canavar rolunu oynadı, dilini çıxarıb ləhlədi, doldurulmuş dişləri ilə öz əynindəki paltarını cırıq-cırıq elədi. İnsan təlimçisinin əmri ilə yazıq gah iki ayağı üstə, gah da dördəlli yeridi, nökrəçilik elədi, özünü ölülüyə vurdu, canavarı belinə mindirib gəzdirdi, qamçısının dalınca apardı. Xüsusi istedadla, lap it kimi, görünməmiş təhqirlərə, alçaqlığa dözdü. Səhnəyə qəşəng bir qız çıxdı, bu əl kişisinə yaxınlaşdı, çənəsini sığalladı, yanağını yanağına söykədi, ancaq o, heyvansayağı dayanıb heyvan kimi də qaldı, başını bulayaraq həmin gözələ dişlərini ağartdı. Axırda da lap canavar kimi qıcadı və qız da qorxusundan qaçıb getdi. Qabağına şokolad qoydular, ancaq ikrahla imsiləyib geri itələdi. Nəhayət, bayaqki ağ quzu ilə kök ada dovşanını gətirdilər və qabil insan son bacarığını göstərdi, canavar rolunu oynadı. Əsl tamaşa idi: o, əlləri, dişləri ilə fəryad qoparan heyvancığazları didik-didik elədi, parçaladı, irişə-irişə onların buğlanan çiyətini gəmirirdi, məst ola-ola, ləzzət ala-ala isti qanını içdi.

Dəhşət içində geri qaçdım. Bildim ki, bu sehrli teatr xalis cənnət deyil. Üzdən gözəl görünən üst qatını götürəndə, başdan-ayağa cəhənnəmə dönürmüş... Aman Allah, məgər burada da qurtuluş yoxdu?

Qorxu içərisində ora-bura vurnuxur, ağzımda qan dadı, şokolad dadı hiss edir, ikisindən də iyrənir, həsrətlə bu kədərli dalğanın qoynundan çıxmağı arzulayırsan, var gücümlə gözlərim önünə daha xoş, daha dözümlü mənzərələr gətirməyə çalışırdım. Daxilimdə bir səs baş qaldırdı: «Dostlar, belələri lazım deyil!» Eymənə-eyməyə müharibə vaxtı hərdən gözümə sataşan o iyrənc cəbhə şəkillərini xatırladım: yumaq kimi bir-birinə sarılmış cəsədlər... əleyhqaz altında ağaran dişlər... şeytan sifətinə dönmüş üzlər... Müharibəyə düşmən kəsilmiş bir insanpərvər kimi belə şəkillərdən dəhşətə gəldiyim zamanlar nə qədər səfeh olmuşam?! Bu gün bildim ki, heç bir təlimçi, heç bir nazir, heç bir general, heç bir axmaq mənim yaddaşımdakı kimi dəhşətli, vəhşi, qəzəbli, çiy, səfeh xatirələrə, hadisələrə dözə bilməz.

Nəfəsimi dərib yüngülləşdim, lap tamaşanın əvvəlində o qəşəng oğlanı özünə çəkən lövhəni xatırladım:

Butün qızlar sənindir

Mənə elə gəldi ki, hamısını üst-üstə götürəndə, bundan yaxşısı yoxdur. O lənətə gəlmiş canavar dünyasından canımı qurtardığımı sevinərək içəri girdim.

Möcüzəyə bax: bu əfsanə, bu doğmalığ qəlbimi rıqqətə gətirdi... Gənclik ətri üzümə vurdu, yeniyetmə, ərğən çağlarının ab-havasına bələndim, damarlarımdan keçmişin qanı axmağa başladı. Bir az bundan əvvəlki əməllərim, fikirlərim, varlığım yoxa çıxdı. Təzədən cavanlaşdım. Bircə saat, bircə an bundan əvvəl mənə elə gəlirdi ki, məhəbbətin, vurğunluğun, həsrətin nə olduğunu bilirəm, ancaq sən demə, hamısı yaşlı bir adamın məhəbbəti, həsrəti imiş. İndisə yenə cavandım və içimdə duyduğum od-alov, zorla harasa dartıb aparən həsrət, şehli mart küləyi kimi səngiyən iztirablar da cavanlaşmış, təzələnmiş, saflaşmışdı. Ah, o unudulmuş od-alov birdən-birə necə də kükrədi, keçmişin melodiyası gah dalğalandı, gah həzinləşdi, qanım coşub-qaynadı, qəlbim harayla, nəğmə ilə doldu! İndi on beş, on altı yaşlı bir oğlandı, beynim latın, yunan sözlərilə, gözəl-gözəl şeirlərlə dolmuşdu. Fikrim-düşüncəm şən-şöhrət həvəsindəydi, böyük sənətkar olmaq arzusu ilə yaşayırdım. Ancaq qəlbimi sarmış bu alovların ən güclüsü, ən odlusu, ən dəhşətli məhəbbət alovu, qadın həsrəti, əvvəlcədən duyduğum üzüntülü nəşə həvəsiydi.

Balaca, doğma şəhərimizin başı üzərindəki qayalı təpədə dayanmışdım. Hər yandan şehli külək ətri, ilk bənövşə qoxusu gəlir, aşağıdan axan çay da, evimizin pəncərələri də bərq vururdu. Hər şey ilk gənclik illərinin çilgin, poetik çağlarında olduğu kimi dil açıb nəğmə deyir, ətir saçır, təzələnir, saflaşır, min rəngə boyanır, bahar nəsiminin qoynunda xəyal kimi süzə-süzə nura bələndirdi. Təpənin zirvəsində dayanmışdım və külək də uzun saçlarımı yellədirdi: xəyali bir məhəbbət həsrətinə dalaraq, qeyri-ixtiyari, yenicə göyərməyə başlayan koldan yarıyacan çırtlanmış bir tumurcuq qopardım. Gözlərim önünə gətirib diqqətlə baxdım, qoxladım (onun ətrini duyan kimi keçmiş xatirələrin hamısı bircə-bircə baş qaldırdı), sonra o yaşıl növrəstəni indiyəcən heç bir qızı öpməmiş dodaqlarım arasına alıb oynatdım, çeynəməyə başladım. Yalnız kəskin, tünd qoxunu duyanda dəqiq bildim ki, niyə bu vəziyyətə düşdüm: hər şey geri qayıtmışdı. İlk gənclik dövrünün son anlarını, yenicə girmiş baharın ilk bazar gününü bircə saatlığa təzədən yaşadım. Həmin günü ki, tək-tənha gəzərkən Roza Kraylərə rast gəldim, utana-utana salam verdim, dəlicəsinə ona vuruldum.

O zaman məndən xəbərsiz öz xəyal dünyasına qapılaraq tək-tənha təpəyə çıxan o gözəl qıza hürkək bir həsrətlə baxdım, yoğun hörüklərə vurulmuş saçlarını, küləkdən yellənə-yellənə, yanaqlarını sıgallayan tellərini gördüm. Ömrümdə ilk dəfə qız gözəlliyini duydum. Küləyin zərif tellərlə oynaması necə də gözəldi, heç həqiqətə oxşamırdı. Şümşad bədəninə yapışan mavi, nazik paltarı adamın ürəyinə od salırdı və bayaq çeynədiyim tumurcuğun acıtəhər ədvəli dadı məni o şirin bahar həsrətinə, bahar qoxusuna necə bələmişdisə, qızı görəndə də qəlbim eləcə dəhşətli bir məhəbbət həsrəti, qadın nəfəsi, min cür istək, min cür vəd, təsvirə gəlməyən nəşə, görünməmiş bir çaşqınlıq, qorxu, iztirab, ulvi bir rahatlıq, sonsuz bir günah duyğusu ilə duydu. Ah, dilim bayaqkı ağı bahar dadından od tutub yanırdı! Ah, şıltaq külək onun dağınıq saçlarını, qırmızı yanaqlarını necə də sıgallayırdı! Sonra mənə yaxınlaşdı, gözlərini qaldırdı, tanıdı, yanaqları bircə anlığa allandı, baxışlarını yana çevirdi. Başımdakı konfirmant papağını çıxarıb salam verdim və Roza özünü toplayıb xanımlarsayağı qaşlarını dartaraq təbəssümlə salamımı aldı, məhəbbət, umacaq pərəstişlə dolu baxışlarıma bələnə-bələnə asta, inamlı, təkəbbürlü addımlarla keçib getdi.

Bu əhvalat otuz beş il əvvəl, bazar günü baş vermiş və indi bircə anlığa qayıtmışdı: yenə o təpə, o şəhər, o mart küləyi, o tumurcuq qoxusu, Roza, qəhvəyi saçlar, getdikcə dalğa-dalğa qalxan həsrət, boğazıma tıxanıb qalmış şirin qoxu... Hər şey əvvəlkinin eyni idi və mənə elə gəlirdi ki, ömrümdə heç kəsi onda Rozanı sevdiyim qədər sevməmişəm. Ancaq indi onu başqa cür qarşılamaq imkanı yaranmışdı. Gördüm ki, məni tanıyan kimi qızardı. Gördüm ki, qızardığını gizlətməyə çalışdı. Bildim ki, məndən xoşu gəlir, bu görüş onun da ürəyincədir. Yenə də papağımı çıxarıb yanımdan keçənə kimi dümdüz dayanmaq əvəzinə, heç bir qorxuya, utancaqlığa baxmadım, qəlbimin dediklərini elədim, ucadan:

– Roza! Allaha şükür ki, gəldin, ey gözəllər gözəli! Bilirsən, səni necə sevirməm?! – dedim.

Bəlkə də, bu sözlər heç yerinə düşmədi, ancaq indi ağıl yeri deyildi və ona görə də kifayət elədi. Roza, xanım ədası ilə özünü çəkmədi, dayanıb mənə baxdı, yanaqları qıpqırmızı pörtüdü:

– Salam, Harri, məni, doğrudan, sevirsən?

Bu sözləri deyəndə qonur gözləri alışıb-yandı və mən o dəqiqə hiss elədim ki, Rozanı əldən buraxdığım həmin bazar günündən bəri bütün keçmiş həyatım, məhəbbətim saxta, dolaşmış, mənasız və bədbəxt imiş. Ancaq bu dəfə səhvimi düzəltdim, hər şey dəyişdi, lap yaxşı oldu.

Əl-ələ verib asta addımlarla getməyə başladıq. Həddən artıq xoşbəxt idik. Həddən artıq da sıxılır, nə edəcəyimizi, nədən danışacağımızı bilmirdik. Və ona görə də nəfəsimiz kəsilənəcən gah yüyürdük, gah yortduq, axırda da dayandıq. Ancaq əlimizi buraxmamışdıq. İkimiz də uşaqlığımızı qayıtmışdıq, nə edəcəyimizi bilmirdik. O bazar heç ilk öpüşü dadmasaq da, xoşbəxtlərin xoşbəxtiydik. Dayanıb nəfəsimizi dərdik, otların üstündə oturduq. Bir əlini əlimə alıb sığalladım, Roza da o biri ilə utana-utana saçlarını tumarladı, sonra ayağa durub yanaşı dayandıq, boyumuzu ölçdük. Mən bir barmaq hündür idim, ancaq ona bildirmədim, dedim ki, boyumuz birdir, Allah bizi bir-birimiz üçün yaradıb, gələcəkdə evlənəcəyik. Roza dedi ki, burnuna bənövşə qoxusu dəydi, diz çöküb yenicə boy verən bahar otlarının arasında bənövşə axtarmağa başladım, bir neçə gödək saplaqlısını tapdıq, mən dərdiklərimi ona, o da özünüküləri mənə bağışladı. Və sərin düşəndə, qürub edən günəşin saçları qayalara sancılında, dedi ki, evə getməlidir. İkimiz də kədərləndik. Çünki ötürə bilməzdim. Ancaq bununla belə, aramızda elə bir ülfət yaranmışdı ki, ikimiz üçün də müqəddəs idi. Yuxarıda, qayaların arasında qaldım, Rozanın verdiyi bənövşələri qoxladım, sonra bir yarpağın başına uzanıb aşağıya – şəhərə baxdım, onun zərif kölgəsi təzədən görünüb qaça-qaça quyunun yanından, körpüdən keçənəcən gözlərimi çəkmədim. Bildim ki, evlərinə çatdı, otaqları bir-bir gəzdi. Mən isə uzaqlarda, tərənin başında uzanmışdım. Qəlbimdən ona tərəf bir tel uzanıb gedir, bir cərəyan axır, bir ülfət uçurdu.

Sonralar gah burada, gah orada, gah qayaların arasında, gah da hasarların dibində bütün baharı görüşdük və yasəmənələr çiçək açmağa başlayanda ilk dəfə hürkək-hürkək öpüşdük. Heyif ki, uşaq olduğumuzdan çox şeyi qanmırdıq və ona görə də öpüşümüzdə hələ o od-alov, o həsrət yox idi. Yalnız hərdən cəsarət edərək pərişan saçlarını asta-asta sığallaya bilirdim. Ancaq bu məhəbbətin, bu səadətin hamısı özümüzünkü idi və hər utancaq hərəkətimizlə, kəsik-kəsik sözlərimizlə, hürkək-hürkək gözləməyimizlə yeni bir səadətə qovuşur, məhəbbət nərdivanında bir pillə də qalxırdıq. Bəxt ulduzunun parıltısına isinə-isinə Roza ilə, bənövşə ilə başlayan məhəbbət dolu həyatımı təzədən bir də yaşadım. Roza itib getdi, İrmqrad gəldi, günəş yandırır yaxmağa başladı, ulduzlar məst oldu, ancaq heç biri axıracan qalmadı. Püllə-püllə yuxarı qalxdım, çox şey görməli, çox şey öyrənməli oldum, İrmqradı da, Annanı da itirdim. Gəncliyimdə sevdiyim qızların hamısını təzədən sevdim, ürəklərinə məhəbbət odu saldım, hərəsinə bir şey verdim, hərəsindən bir bəxşiş aldım. Nə vaxtsa təsəvvürlərimdə yaşayan arzular, xəyallar, imkanlar həqiqətə çevrildi, canlandı. Ah, siz ey bircə yay, bircə ay, bircə gün sevdiyim gözəl günlər, İda və Lore!

Başa düşdüm ki, indi mən bir az əvvəl həvəslə özünü məhəbbət otağına salan o qəşəng, çilgün oğlanam. Varlığımın, həyatımın yüzdən, mindən bir hissəsini təzədən canlandırır və yaşayırım və «mən»imin qalan hissələri də araya girmir, heç bir mütəfəkkir mane olmur, Yalquzaq onu incitmir. Heç bir şair, heç bir xəyalpərvər, heç bir əxlaq vaizi onun yerini dar eləmir. Yox, mən indi yalnız və yalnız sevən bir gənçdim. Səadətim də, iztirabım da yalnız məhəbbət səadəti, məhəbbət iztirabı idi... İrmqrad mənə rəqs etməyi, İda öpməyi öyrətmişdi. Gözəllər gözəli Ema isə bir payız axşamı qarağacın küləkdən xışıldayan yarpaqları altında ilk dəfə əsmər sinəsindən öpüş vermiş, vüsal şərbəti içirtmişdi...

Pablonun sehrli teatrında çox şey gördüm – sözlə heç mindən birini də demək olmaz! Axır ki, bir vaxt sevdiyim qızların hamısı mənim oldu, hərəsi də yalnız özünün verə biləcəyini verdi, hərəsi də məndən ala biləcəyini aldı. Nə qədər məhəbbət, səadət, nəşə, həm də müəmmalar, iztirablar daddım. Həyatımın boşa getmiş məhəbbət çağları bu əfsanəvi anlarda təzədən baş qaldırdı, ömür gülüstanımda bakirə zərif güllər, alışıb-yanan güllər, tez solan tutqun güllər çiçək açdı. Qəlbim çilgün bir ehtiras, ulvi bir xəyal, coşğun bir kədər, qorxu dolu bir ölüm, parlaq bir pərvəriş həvəsi ilə doldu. Qadınlara rast gəldim ki, bircə dəqiqənin içində, elə ilk hücumda ovladım. Eləsi də oldu ki, arxasınca sürünmək,

nazını çəkmək əsl səadətə çevrildi. Həyatımın nə vaxtsa, lap bircə anlığa da olsa, cinsi yetkinliyi duyan, qadın baxışından odlanan, dümağ işıldayan bir qız bədəninə uçunan dumanlı çağları bircə-bircə təzədən baş qaldırdı, əldən çıxmış anlar geri qayıtdı. Hərəsinə bir cür yanaşdı, hamısına da sahib oldum. Əvvəlcə qeyri-adi tünd-şabalıdı gözləri, kətan rəngli saçları olan qadın gəldi. Nə vaxtsa sürət qatarının pəncərəsi önündə on beş dəqiqə yanaşı dayanmışdıq və sonralar tez-tez yuxuma girmişdi. Onda bircə kəlmə də danışmadı, ancaq mənə heç bir təsəvvürə sığmayan, dəhşətli, öldürücü məhəbbət oyunları öyrətdi. Və bir də Marsel-şimal, kirmiş, dupduru bu çinli qız da eşidilməmiş şeylər bilirdi. Hərəsinin özünəməxsus sirri vardı. Hərəsindən bir torpağın ətri gəlirdi. Hərəsi bir cür gülürdü, hərəsi bir cür öpürdü, hərəsi bir cür utanırdı, bir cür açıq-saçıqlıq edirdi. Hamısı bircə-bircə gəlib getdi. Hansı axınsa onları mənim yanıma gətirdi, hansı axarsa məni qoynuna alıb ora apardı, sonra da uzaqlaşdırdı. Naməhrəmlik dünyasında nəşə təhlükə, heyrət dolu bir uşaq oyunu idi. Və çox təəccübləndim ki, mənim üzəndən kasıb, quru görünən yalquzaq həyatım vurğunluq, macərə, cazibədarlıqla belə zəngin imiş! Demək olar ki, hamısını əldən vermiş, hamısından gen gəzməmiş, yan keçmiş, hamısını da tez-tələsik unutmuşdum. Ancaq, sən demə, hamısı yığılıb qalıbmış, özü də yüzlərlə, minlərlə imiş, heç biri də itməyibmiş. Hamısını indi gördüm, özümü onların ixtiyarına verdim, qəlbimi üzlərinə açıq qoydum. Çəhrayı rəngə bələnmiş o dumanlı cəhənnəmə baş vurdum. Pablonun bir dəfə təklif elədiyi azgınlıq da, ondan əvvəlki də qayıtdı. Həmin vaxtlarda başa düşmədiyim qeyri-adi eys-ışrət... özü də üçlükdə, dördlükdə... Hamısı bir yerdə məni təbəssümlə öz qoynuna aldı. Elə şeylər oldu, elə oyunlar oynanıldı ki, heç birini sözlə ifadə etmək mümkün deyildi.

Sonu-sonucu görünməyən bu eys-ışrət, əxlaqsızlıq, müəmmalar dalğasının qoynundan bir də baş qaldırdım. Bu dəfə sakit, dinməz, hazır, ağıllı, müdrik, təcrübəli idim, Hermine üçün yetişmişdim. Mən cür dünyası olan əsatirin son qəhrəmanı Hermine oldu, saysız-hesabsız adların axırında onunla gəldi. Həmin dəqiqə də ağılım başıma qayıtdı, məhəbbət əfsanəsinə son qoydum. Çünki onunla bu sehrli güzgünün dumanlı qoynunda görüşmək istəməyirdim. Axı Harri bütövlükdə onunla idi. Oho, indi fiqurları elə düzəcəyəm ki, hamısı onun ətrafında fırlansın, elə buradaca da öz oyununu qurtarsın.

Dalğa məni sahilə vurdu, yenə də teatrın sükut çökmüş dəhlizinə düşdüm. İndi neyləyim? İstədim əl atıb cibimdəki fiqurları çıxarıb, ancaq o dəqiqə də həvəsim söndü. Məni qoynuna almış bu qapılar, lövhələr, sehrli güzgülər dünyasının ucu-bucağı görünmürdü. Qeyri-ixtiyari yaxınlıqdakı lövhəni oxudum və ətim ürپəşdi:

Adamı məhəbbətlə necə öldürürlər

Ani olaraq beynimdə keçmiş xatirələrdən biri oyandı: Hermine restorandakı stolun arxasında oturub və qəflətən qarşısındakı şərabi da, xörəyi də unudur, qorxunc bir söhbətə başlayır, baxışlarından amansız ciddilik yağır; deyir ki, mənim əlimlə ölmək xətrinə özünü mənə sevdirecək. Qəlbimi dəhşətli bir qorxu, zülmət bürüdü, qəflətən hər şey gözlərim önündə canlandı, qəflətən lap dərinliklərdən yenə də baş qaldıran bədbəxtliyi, qisməti hiss elədim. Ümitsiz-ümitsiz əlimi cibimə apardım ki, fiqurları çıxarıb, sehrkarlığa başlayım, şahmat taxtası üzərindəki düzümü dəyişim. Ancaq birini də tapmadım. Fiqur əvəzinə cibimdən bıçaq çıxdı. Dəhşət içində dəhliz boyu yüyürməyə başladım, qapıların yanından keçdim, axırda gəlib nəhəng güzgünün qarşısında dayandım, ona baxdım. Orada özüm boyda iri, qəşəng bir canavar sakitcə dayanıb mənə baxır, qorxa-qorxa gözlərini döyürdü. Birdən mənə göz vurub azacıq gülümsədi, ani olaraq cəhəngləri aralandı, qıpqırmızı dili göründü.

Bəs Pablo haradaydı? Hermine haradaydı? Şəxsiyyət yaratmaq haqqında şirin-şirin çərənləyən o ağıllı adam haradaydı?

Təzədən güzgüyə baxdım. Deyəsən, bayaq heç ağılım başımda deyilməmiş: dilini ağzında oynadan canavar yoxa çıxmışdı. Güzgüdəki özüm idim: sifəti bomboz bozarmış, mən cür oyundan çıxmış, mən cür əxlaqsızlıqdan yorulmuş, saralıb-solmuş Harri... Ancaq hər halda, insan idi, onunla danışmaq olardı.

- Harri, – dedim, – sən burada neyləyirsən?
- Heç nə, – güzgüdən cavab verdi. – Gözləyirəm. Ölümü gözləyirəm.
- Ölüm haradadır ki?
- İndi gələr, – dedi.

Bu anda teatrın içərilərindəki boş otaqlardan gözəl bir musiqi səsi gəldi. «Don Juan»da Daş qonağın gəlişi zamanı çalınan həmin gözəl musiqi idi. O dünyadan, ölməzlərin yanından gələn buz kimi soyuq səslər bu sehrli binanı başına götürmüşdü, adamın tükləri ürpəşirdi.

«Motsart», – deyə fikirləşdim və bununla da and içirmiş kimi mənəvi dünyamın ən əziz, ən qiymətli xatirələrinin oyatdım.

Bu vaxt arxa tərəfdən cingiltili, buz kimi soyuq bir gülüş səsləndi. İnsanlara həmişə sirli-soraqlı görünən o dünyanın məşəqqətlərindən, ilahi yumorundan doğulmuş bir gülüş! Həmin gülüşdən donadana, xoşallana-xoşallana geri döndüm və Motsartı gördüm. Gülə-gülə yanımdan keçib, səssiz addımlarla qapılardan birinə yanaşdı, onu açıb içəri girdi və mən də özümü saxlaya bilməyib, cavanlıq çağlarında Allah kimi baxdığım, qəlbimdəki məhəbbətin, pərəstişin son zirvəsi hesab elədiyim adamın ardınca getdim. Musiqi hələ də çalınırdı. Motsart lojanın arakəsməsi yanında dayanmışdı. Teatr yoxa çıxmış, ucu-bucağı görünməyən otağa isə zülmət çökmüşdü.

– Görürsünüz, – Motsart dilləndi, – saksafonsuz da keçinmək olur. Əlbəttə, bununla heç də o gözəl aləti qiymətdən salmaq istəmirəm.

– Haradayıq? – deyə soruşdum.

– «Don Covanni»nin axıncı səhnəsində. Loperello artıq diz çöküb. Çox gözəl səhnədir, heç musiqisi də pis deyil. Düzdür, bu musiqidə insani şeylər hələ çoxdur, ancaq hər halda, o dünya, onun gülüşü hiss olunur. Elə deyil?

– Bundan sonra belə gözəl musiqi yaranmayıb! – Məktəb müəllimləri kimi təntənə ilə sözə başladım. – Əlbəttə, sonra Şubert, Hüqo, Volf gəldi... O zavallı gözəl Şopeni də unutmaq olmaz. Üzgözünüzü turşudursunuz, mayestro... Bəli, hələ Bethoven qalır... O da möcüzədir... Ancaq bütün bunlar nə qədər gözəl olsa da, hamısında nəsə bir qırıqlıq, dağınıqlıq var. «Don Covanni»dən sonra heç kəs belə kamil, bütöv əsər yaratmayıb.

– Özünü çox da əziyyət verməyin! – Motsart dəhşətli bir kinayə ilə güldü. – Yəqin, siz də musiqiçisiniz?! Ancaq mən bu sənətdən əl çəkib əbədi dincliyə qovuşmuşam. Hərdən bir az ləzzət almaq xətrinə belə hay-küyə tamaşa edirəm. Əllərini göyə qaldırdı, sanki, dirijorluq edirdi. Həmin anda haradansa bir ay doğdu, ya da solğun bürc göründü. Arakəsmənin üstündən ucu-bucağı görünməyən sonsuzluğa baxdım. Orada sürünən buludların, dumanın arasından dağların, dəniz sahilinin tutqun kölgəsi seçilirdi. Ayaqlarımız altında isə sonu-sonucu görünməyən, səhraya bənzəyən bir yamac uzanıb gedirdi... Həmin yamacda görkəmindən ləyaqətli adama oxşayan uzun saqqallı bir cənab göründü. Kədərli idi və arxasınca da on minlərlə qara geymiş adam gəlirdi. Özü çox həyəcanlı, ümitsiz idi. Motsart dedi:

– Görürsünüz, Bramsdir. Qurtuluşa can atır, ancaq buna hələ çox var.

Öyrəndim ki, həmin qarageyimli adamların hamısı onun partituralarındakı ilahilik baxımından artıq hesab olunan səslərin, notların ifaçılarıdır.

– Həddən artıq orkestr üçün uyğunlaşdırılmış, həddən artıq da material sərf olunmuşdur, – deyə Motsart başını buladı.

Bunun ardınca da eyni böyüklükdə bir dəstənin başında addımlayan Rixard Vaqneri gördük və hiss elədik ki, minlərlə adamı arxasınca aparmağa çətinlik çəkir. Gördük ki, elə özü də min cür əzaba qatlaşmış adam kimi güclə yeriyir. Kədər içində dedim:

– Mən cavan olanda bu iki musiqiçi daban-dabana zidd sənətkarlar hesab olunurdu.

Motsart güldü:

– Bəli, bu həmişə siz deyən kimi olub. Bir az uzaqdan baxanda belə ziddiyyətlər bir-birinə daha çox oxşayır. Yeri gəlmişkən, bu cür hədsiz uyğunlaşdırma nə Vaqnerin, nə də Bramsın səhvi olub. Hamısı zəmanənin günahı idi...

– Necə? İndi onun əvəzini bunlar verməlidir? – deyə ittihama keçdim.

– Bəs necə! Növbə ilə olan şeydir. Yalnız öz zamanələrinin günahını yuyub qurtarandan sonra aydın olacaq ki, özlərinin nə qədər şəxsi günahı varmış və onlar üçün də cavab lazımdır, ya yox.

– Axı onların burada günahı olmayıb!

– Əlbəttə, olmayıb! Heç Adəmin almanı yeməsi də bunların günahı deyil, ancaq yenə də əvəzini verməlidirlər...

– Bu ki lap dəhşətdir.

– Elədir, həyat həmişə dəhşət olub. Heç nədə günahımız yoxdur, lakin hər şeyə cavabdehik. İnsan elə yaranan gündən günaha batır. Əgər bunu bilmirsinizsə, deməli, çox müəmmalı ilahiyyat dərsi almısınız.

Əhvalım lap korlandı. Gördüm ki, yorğun-argın bir ziyarətçiyəm, o dünyanın səhrası ilə gedirəm, yazdığım lazımsız kitabları, məqalələri, felyetonları da belimə yükləyiblər və arxamca da onları çap eləyən mürəttiblər, yazdıqlarımı beyinlərinə doldurmuş oxucu dəstəsi gəlir. Aman Allah! Hələ Adəm də, alma da, qalan irsi günahlar da burada idi. Deməli, bütün günahları yuyandan, məhşər ayağına çəkiləndən sonra məlum olacaq ki, haradasa şəxsi günahım olub, ya yox. Və ya bəlkə, də mənim bütün əməllərim, onların nəticəsi yalnız və yalnız bomboş bir dəniz köpüyü, hadisələr axınında mənasız bir oyun imiş!

Motsart sallaq sifətimi görəndə şaqqanaq çəkib güldü. Gülə-gülə də göydə mayallaq vurdu, ayaqlarını asta-asta yerə döydü. Məni ələ salmağa başladı:

– Ehey, oğul bala, bəlkə, qarnın ağrıyır, için doğranır? Yoxsa öz oxucuların, ölü canların, o zavallı qarınquluların, ya da kitabıyğanların, lənətə gəlmiş aravuranların, qılıncoynadanların yadına düşdü? Yaman əjdahasan, adam lap gülər, gülməkdən ölər, qarnı cırılar, şalvarı doldurar! Ay səfeh bəndə, de nə görmüsən kitab-dəftərdə, sonsuz kədərdə? Sən gəl incimə – bir şam da məndə! Çərənlədin, pərənlədin, düzənlədin, quyruğunu düyünlədin, axırda da peyinlədin! Allahdan buyruq, şeytandan qulluq: dartıb aparacaq, canını alacaq! Cavab ver indi: niyə yazıbsan, kimdən oğurlayıbsan?

Burada lap ağ elədi. Qəzəb məni boğdu, kədərlənməyə macal vermədi. Əl atıb hörüyündən yapışdım. Uçmağa başladı və uçduqca da hörük uzandı. Sanki, quyruqlu ulduz idi, mən də ucundan yapışıb dünyanın başı üzərində fırlanırdım. Lənət şeytana, bu dünya nə soyuqdu! Bu ölməzlər seyrək, buz kimi soyuq havanı yaman xoşlayırdılar! Ancaq belə bumbuz hava da ləzzətli idi! Bunu huşumu itirməmişdən qabaq bircə anlığa duydum. Qəlbimi tünd, kəskin, polad kimi işıldayan bumbuz bir səadət, Motsart tək cingiltili, vəhşi, xəyali bir gülüşlə gülmək həvəsi sardı. Ancaq həmin anda nəfəsim kəsildi, huşum başımdan çıxdı.

Özümə gələndə hiss etdim ki, yaman əzginəm, fikrim də qarışıb. Dəhlizin dümağ işığı bərq vuran döşəmədə əks olunurdu. Ölməzlərin yanında deyildim – oraya çatmamışdım. Hələ də bu tapmacalı, iztirablı, yalquzaqlı, təpədən-dırnağacan ziddiyyətli dünyanın bəri üzündəydim. Heç yaxşı yer deyildi, dözmək olmurdu, hamısına son qoymaq lazımdı.

Divardakı iri güzgüdə Harri mənimlə üzbəüz dayanmışdı. Görkəmi heç yaxşı deyildi. O gecə professora qonaq gedən, sonra da təsadüfən «Qara qartal»dakı maskarad balına düşən Harriyə oxşayırdı. Ancaq həmin vaxtdan illər, əsrlər keçmişdi. Harri yaşa dolmuş, rəqs etməyi öyrənmiş, sehrli teatra getmiş, Motsartın gülüşünü eşitmişdi, rəqslərdən, qadınlardan, bıçaqlardan da qorxmurdu. Hətta zəif istedadlı adamlar da əsrlərin süzgəcindən sonra kamala çatır. Güzgüdəki Harriyə çox baxdım: onu lap yaxşı tanıyırdım. Hələ də bir mart günü qayalıqda Rozaya rast gələn, onu görəni kimi başındakı konfirmand papağını çıxaran on beş yaşlı Harriyə oxşayırdı. Amma vaxt keçdikcə qocalmış, musiqi ilə, fəlsəfə ilə məşğul olmuş, hamısından doymuş, «Dəmir Dəbilqə»də Elzas şərəbini içmiş, şərəfli alimlərlə Krişna barədə mübahisə etmiş, Erikanı, Mariyanı sevmiş, Herminenin dostu olmuş, avtomobil ovuna çıxmış, şümşad bədənli çin qızı ilə yatmış, Geteyə, Motsarta rast gəlmiş, əsiri olduğu zamanənin, xəyali gerçəkliyin torunda özü üçün bir neçə yerdən deşik açmışdı... O gözəl şahmat fiqurlarını itirsə də, cibində iti bıçağı vardı. İrəli, qoca Harri! İrəli, ay qoca qurd!

Tfu, lənət şeytana, həyat lap zəhər imiş! Güzgüdəki Harrinin üzünə tüpürdüm, təpiklə vurub çilik-çilik elədim. Uğuldayan dəhliz boyu yavaş-yavaş irəlilədim, diqqətlə bir az əvvəl çox şey vəd eləyən qapılara baxdım: ancaq heç birində lövhə yox idi. Asta addımlarla sehrlı teatrın yüz qapısından keçdim. Bəs mən bu gün maskarad balında deyildim? Eh, həmin vaxtdan yüz il keçmişdi. Bir azdan heç illər də olmayacaq! Ancaq bir işim hələ də qalırdı: Hermine məni gözləyirdi. Çox qərribə toy olacaq bu! Kədərli bir dalğa kədərli qulu – Yalquzağı qoynuna alıb harasa aparırdı. Tfu, lənət şeytana!

Axırını qarıya çatanda dayandım. Qüssəli dalğa məni içəri aparırdı. Ah Roza, ah keçmişdə qalan gənclik, ah Gete və Motsart!

Qapını açdım! İçəridə sadə, gözəl bir mənzərə açıldı: döşəməyə sərilmiş xalçaların üstündə iki lüt adam uzanmışdı. Gözəl Hermine ilə gözəl Pablo idi, yanaşı uzanıb dərin yuxuya getmişdilər. Eys-ışrət ikisini də heydən salmışdı. Adama elə gəlir, heç vaxt ondan doymaq olmaz, lakin yaman tez doyur! Gözəl-gözəl insanlar, qəşəng mənzərə, möcüzə dolu bədənlər... Herminenin sol döşünün altında təptəzə yumru ləkə vardı. Oranı gözəl Pablunun parıldayan dişləri ehtirasdan göyərtdi. Elə həmin ləkəli yerdən də bıçağı sapınacan yeritdim. Herminenin düməğ zərif dərisi qana bələndi. Ayrı vaxt olsaydı, işlər əvvəlcədən başqa cür gətirsəydi, bu qanı öpə-öpə yalayardım. Ancaq indi toxunmadım, yalnız onun necə axdığına tamaşa elədim və gördüm ki, bircə anlığa gözlərini heyrət içərisində ağır-ağır açdı. «Bəs niyə təəccübləndi?» – deyə ürəyimdən keçirdim. Sonra fikirləşdim ki, gözlərini bağlasam yaxşıdır, ancaq özləri yumuldu. Deməli, bu işi də qurtardım. Azacıq yana çevrildi, qoltuğunun altından sinəsinə tərəf ani, zərif bir kölgə axdı, nəyisə mənə xatırlatmaq istədi. Ancaq hər şeyi unutmuşdum! O, bir daha tərpənmədi...

Dayanıb uzun-uzadı Hermineyə tamaşa elədim. Birdən diksinib ayıldım, çıxıb getmək istədim. Həmin anda Pablo tərpənib gözlərini açdı, gərnəşdi, əyilib meyitə baxdı, gülümsədi. «Bu oğlan heç vaxt ciddi olmayacaq, – ürəyimdən keçirdim, – hər şey onda təbəssüm oyadır». Pablo ehtiyatla xalçanın bir ucunu qaldırıb Herminenin sinəsinə qatladı, yaranın üstünü örtüdü, sonra səssiz-səmirsiz çıxıb getdi. Hara gedirdi? Niyə hamı məndən qaçırdı? Yarıyacaq «bürünmüş» meyitlə tək qaldım. Onu sevir, həm də qibtə edirdim. Oğlan telinə oxşayan birçəkləri alına səpələnmişdi və avazı olmuş sifətində qırmızı dodaqları işıldayırdı. Gözləri bir az aralanmışdı, saçlarından xoş bir ətir yayılır, onun arxasından da balaca qulağı görünürdü.

Axır ki, arzusu yerinə yetmişdi. Tam sahib olmamış, öz sevgilimi özüm öldürmüşdüm. Heç bir ağla sığmayan iş tutmuşdum və indi də diz çöküb gözlərimi ona zilləmişdim, nə etdiyimi də anlamırdım. Heç onu da bilmirdim ki, düz eləmişəm, ya yox; o ağıllı şahmatçı, Pablo buna nə cür baxacaq. Bilmirdim! Fikirləşmək də olmurdu. Getdikcə sönən sifətində boyalı dodaqları daha da qızarırdı. Mənim bütün həyatım belə olmuş, ani sevincim, məhəbbətim də bu hərəkətsiz dodaqlara bənzəmişdi: ölü sifətində görünən qırmızı ləkə...

Və bu ölmüş sifətdən, bu ölmüş düməğ çiyinlərdən, bu ölmüş düməğ əllərdən gizli-gizli asta-asta nəsə bir vahimə, tənhalıq, soyuqluq süzüldü, getdikcə də əllərim, dodaqlarım donmağa başladı. Günəşimi söndürmüşdüm? Həyatın döyünən qəlbinimi dayandırmışdım? Yoxsa kainatın bumbuz soyuğu içəri dolurdu?

Üşərgələ-nə-üşərgələ-nə daşa dönmüş qaşlarına, donmuş saçlarına, avazı olmuş qulaq seyvanına baxırdım. Onlardan süzülən soyuq adamın iliyinə işləsə də, gözəl idi: nəğməyə, musiqiyə dönmüşdü, sehrlı-sehrlı süzülürdü.

Nəsə səadətə oxşayan bu vahiməni – lap uzaq keçmişdə – bir dəfə də hiss etməmişdimmi? Bu musiqini onda da eşitməmişdimmi? Bəli, Motsartdan, Ölməzlərdən eşitmişdim.

Bir vaxtlar haradansa tapdığım şeir yadıma düşdü:

Bizsə ulu ulduzların parıldadığı

Fəzaların qucağında yaşamaqdayıq.

Nə kişiyik, nə qadınıq, nə gənc, nə qoca,

Nə gün, nə də saat yükü daşımaqdayıq...

Çünkü ölməz olanların ömrü əbədi
Əsl ruhlar ola bilməz adicə qonaq,
Sonsuzluqlar ölçüsündə yaşayanların
Gülüşi də ulduzlartək donuq, buz və parlaq...

Həmin anda lojanın qapısı açıldı və içəri girən adamı ilk baxışdan tanımadım. Sonra gördüm ki, Motsartdır. Müasir dəbdə geyinmişdi. Lap yanımda oturdu. Az qala, qolundan tutub geri çəkəcəkdim ki, Herminenin sinəsindən döşəməyə axan qana bulaşmasın. Oturaraq yanındakı balaca cihazlarla, alətlərlə məşğul olmağa başladı. Hissələri çox diqqətlə quraşdırdı, burmacları bərkitdi. Mən isə heyran-heyran onun iti, bacarıqlı barmaqlarına tamaşa edirdim. Kaş onları bircə dəfə fortepiano çalan görəydim! Fikirli-fikirli ona baxırdım. Daha doğrusu, fikirli-fikirli baxmırdım, o gözəl, ağıllı əllərin sehrinə düşüb, bu yaxınlıqdan isinə-isinə, bir az da qorxa-qorxa xəyala dalmışdım. Əslində, nə etdiyinə, nə bərkitdiyinə, nə düzəltdiyinə heç fikir vermirdim.

Sən demə, radio cihazı quraşdırırmış. Onu işə salıb, səsini qaldırdı və dedi:

– Münhendir, Hendelin «F – Dur Concerto grosso»sunu⁴⁷ verirlər.

Məni təsvirə gəlməyən bir heyrət, dəhşət götürürdü: əslində, o əcaib tənəkə qıfıdan qrammofon sahibləri ilə radio abunəçilərinin səs-səsə verib musiqi adlandırdıqları selik, horra tökülürdü. Ancaq həmin bulanıq seliyin, xırıltının arasında, doğrudan da, ilahi bir musiqinin nəcib düzüümü, əzəmətli kökü, soyuq nəfəsi, simlərdən qopan gur səsi toz-torpağa bələnmiş gözəl qədimi şəkil kimi seçilirdi.

– Aman Allah! – Dəhşət içində qışqırdım... – Neyləyirsiniz, Motsart? Doğrudanmı, məni də, özünüzü də böyük bir günaha batırırsınız? Doğrudanmı, bizi zəmanənin fəxri hesab olunan bu iyrenc cihaza – sənəti məhv etmək üçün yaranmış ən dəhşətli silaha təslim edirsiniz? Bunsuz keçinmək olmazmı, Motsart?

Ah! Bu dəhşətli adamdan soyuq, xəyali, səssiz bir gülüş qopdu və həmin gülüşü ilə də hər şeyi darmadağın etdi. Səmimi ləzzətlə mənim necə əzab çəkdiyimə baxdı, o lənətə gəlmiş burmacları qurdaladı, tənəkə qıfın yerini dəyişdi. Gülə-gülə eybəcər, ölü, zəhərli musiqini damcı-damcı otağa çilətdi və elə gülə-gülə də mənə cavab verdi:

– Özünüzdən çıxmayın, əziz qonşu! Yeri gəlmişkən, bu ritardandoya⁴⁸ fikir verdiniz? Əsl tapıntıdır, hə? Elədir ki, var! Ay səbirsiz insan, gəlin bir dəfə də bu ritardandonun sehrini duymağa çalışın. Hə, o bas səsləri eşidirsiniz? Lap allahlar kimi təntənəlidir! İndi qoyun qoca Hendelin bu tapıntısı narahat qəlbinizə işləyib, onu sakitləşdirsin! Qulaq asın, ey insancığaz, bir dəfə də pafossuz, kinayəsiz qulaq asın. Görün, bu gülünc cihazın səfehədən də səfeh pərdəsi altında o ilahi musiqinin dumanlı obrazı necə də seçilir! Yadıınızda saxlayın ki, ondan nəşə öyrənmək olar. Fikir verin: bu dəli gücləndiricilər dünyanın üzədən çox səfeh, lazımsız, yasaqlı görünən işlərini görür, onun harasında çalınan musiqiləri ağına-bozuna baxmadan, həm də çox səfeh, kobud, eybəcər halda, özünə yaraşmayan yad bir yerdə səsləndirir, ancaq bununla belə onun ulu ruhunu öldürə bilmir və səsləndirə-səsləndirə də öz texniki imkanlarının acizliyini, mənasız hay-küyçülüynü nümayiş etdirir. Yaxşı qulaq asın, ey insancığaz, bu sizə çox lazımdır. Deməli, qulağınızı geniş açın! Bax belə! Görürsünüzmü, əzizim, siz indi radionun çıxardığı bu iyrenc səslərdə belə, yalnız öz ilahiliyini qoruyub saxlayan Hendel musiqisinə qulaq asır, həm də yer üzündəki həyatın çox gözəl, ibrətli bir hekayətini dinləyir və şahidi olursunuz. Siz radioya qulaq asan zaman hələ də ideya ilə varlığın, əbədiyyətlə zamanın, ilahiliklə insaniliyin arasında gedən ulu mübarizəni dinləyir və görürsünüz. Radio dünyanın ən gözəl musiqisini onca dəqiqənin içində aqlasığmaz yerlərə gətirir, onu meşşan salonlarında, çardaqlarda laqqırtı vuran, fikri-zikri yeməyin yanında olan, əsnəyən, yatan abunəçilərə çatdırır, onun bütün gözəlliyini itirir, ancaq yenə də ruhunu öldürə bilmir. Həyat da, adına gerçəklik deyilən şey də dünyanın ən gözəl şəkillərini, bax beləcə hara gəldi səpələyir. Hendelin konsertindən sonra orta

⁴⁷ «Ф – Dur Concerto grosso» – Ф – Мажорлу буюцк концерт

⁴⁸ Ритардандоја – мус. Ясас темпин тядриьян азалмасы

səviyyəli sənaye müəssisələrində balans tənzimləmək yolları barədə məruzə oxutdurur, orkestrin sehrli səsini seliyə döndərir, hər yerdə öz texnikasını, işbazlığını, azgın ehtiyacını, gəldi-gedərliyini ideya ilə gerçəkliyin, orkestrlə onu dinləyən qulaqların arasına qoyur. Bütün həyat belədir, körpə bala və bizim də əlimizdən heç nə gəlmir, yalnız eşşək olmayanlarımız buna gülür. Həyatı, radionu tənqid etmək sizin kimi adamların yemi deyil. Yaxşısı budur, əvvəlcə qulaq asmağı öyrənin! Ciddiliyə layiq olan şeyləri ciddi qəbul etməyi öyrənin və qalanlarına da gülün! Yoxsa siz bunları daha yaxşı, daha nəcib, daha ağıllı, daha zövqlə eləmişiniz? Yox, müsyö Harri, elə deyil, siz öz həyatınızdan iyirənc bir xəstəlik tarixi, istedadınızdan isə bədbəxtlik yaratmışınız. Görürəm ki, belə qəşəng, cazibədar qızla da nə edəcəyinizi bilməyib, bıçağı qarnına soxmuşunuz, öldürmüşünüz! Doğrudanmı, bunu düzgün yol hesab edirsiniz?

– Düzgün? Ah, xeyr! – Ümitsizlik içində dilləndim. – Aman Allah, nə danışsınız, hamısı səhvdir, dəhşətli bir axmaqlıqdır, pisdir! Mən heyvanam, Motsart, axmaq, qəzəbli bir heyvan! Burada lap yüz dəfə, min dəfə haqlısınız, mən, doğrudan da, xəstəyəm, pozğunam. Ancaq bu qız... özü belə istəmişdi, mən yalnız onun arzusunu yerinə yetirmişəm.

Motsart səssizcə güldü və axır ki, insafa gəlib radionu söndürdü.

Bayaq sidq ürəkdən inandığım bəraət cəhdi özümə də hədsiz dərəcədə səfeh göründü. Qəflətən xatırladım ki, nə vaxtsa Hermine zəmanədən, əbədiyyətdən danışanda, onun fikirlərini o dəqiqə öz fikirlərimin eyni hesab eləmişdim. Mənim əlimlə ölmək fikrini isə onun öz fikri, öz arzusu saymış, zərrə qədər də mənim təsirimdən irəli gəlməyən təbii bir şey kimi baxmışdım. Bəs onda nə üçün bu qəribə, dəhşətli fikri yalnız qəbul etməmiş, inanmamış, həm də nə olduğunu əvvəlcədən duymuşdum? Bəs nə üçün Hermineni məhz bir başqasının qucağında çılpaq gördüyüm anda öldürdüm?

– Harri, – deyən Motsartın səssiz gülüşündən müdriklik, kinayə yağır, – başdan-ayağa lağlağısınız. Doğrudanmı, bu qəşəng qız sizdən bıçaq yarasından başqa heç nə istəməzdi? Daha mənə də yox! Ancaq, hər halda, yan getməyib. Yazıq uşaq həmin dəqiqə də keçinib. Deyəsən, bu xanıma qarşı göstərdiyiniz lütfkarlığın nəticəsini özünüz üçün aydınlaşdırmaq vaxtı gəlib çatıb. Yoxsa aradan çıxmaq istəyirsiniz?

– Xeyr! – deyə qışqırdım. – Məgər özünüz görmürsünüz? Aradan çıxmağa bax! İndi mənim yeganə arzum günahımı yumaq, yumaq, yumaq, başımı edam kürsüsünə qoymaq, cəzamı çəkmək, məhv olmaqdır!

Motsart dözülməz bir kinayə ilə məni süzdü:

– Yamanca coşqunsunuz! Ancaq yumoru da öyrənəcəksiniz, Harri. Yumor həmişə kədərli olur və lazım gəlsə, onu elə dar ağacında öyrənəcəksiniz. Buna hazırsınız mı? Bəli? Yaxşı, elə isə prokurorun yanına gedin, hansı türmənin səhərində bir səhər çağı boynunuz vurulan ana qədər yumordan xəbəri olmayan hakimlər dəstəsinin boşboğazlığına səbirlə dözün. Deməli, buna hazırsınız?

Qəflətən gözlərim önündə bir lövhə canlandı:

Harrinin edamı

---

və başımı tərpedərək razılığımı bildirdim.

Balaca pəncərələrinə dəmir tor çəkilmiş dörd divarın arasında çılpaq bir həyət, ortasında qurulmuş tərtemiz edam kürsüsü, əynində mantiya, sürtük olan bir düjün cənab... Mən də onların arasındaydım və bomboz səhərin soyuğunda üşüyürdüm, qüssə dolu bir qorxu da ürəyimi sıxırdı. Ancaq taleyimlə barışmışdım, hər şeyə hazırdım. Əmrə görə irəli çıxdım, əmrə görə diz çökdüm. Prokuror papağını çıxarıb boğazını arıtladı, qalan cənablar da onu təkrar etdilər. Prokuror əlindəki dürməklənmiş kağızı açıb oxumağa başladı:

– Cənablar, qarşınızda dayanan cənab Haller bizim sehrli teatrdan sui-istifadə etməkdə ittiham olunaraq təqsirli bilinir. Haller bizim gözəl şəkil qalereyasını gerçəklik adlanan şeylə dəyişik salıb, güzgüdəki qızı güzgüdəki bıçaqla öldürməklə yalnız yüksək sənəti təhqir etməyib, eyni zamanda,

yumor hissini unudaraq teatrdan intihar vasitəsi kimi istifadə etməyə cəhd göstərmişdir. Buna görə də Haller ömürlük həyat cəzasına məhkum olunur və ona on iki saat müddətində bu teatra girməyə icazə verilmir. Müttəhim, eyni zamanda, bir dəfə ələ salınmaq cəzasından da azad edilmir. Cənablar, başlayın: bir... iki... üç!

Üç sayında həmin adamların hamısı bir nəfər kimi ucadan xorla güldü. Bu o dünyadan gələn dəhşətli bir gülüş idi, insan buna dözə bilməzdi.

Özümə gələndə gördüm ki, Motsart bayaqki kimi yanımda oturub. Əlini çiynimə vura-vura dedi:

– Haqqınızda çıxarılan hökmü eşitdiniz. Deməli, həyatın radiomusiqisinə qulaq asmağı da öyrənməli olacaqsınız. Xeyrini görəcəksiniz. Bu sahədə istedadınız həddən artıq zəifdir, əziz dost, ancaq sizdən nə tələb olunduğunu tədricən başa düşdünüz. Gülməyi öyrənməlisiniz – sizdən tələb olunan bax budur! Həyatın yumorunu – bu həyatın kədərli yumorunu anlamalısınız! Siz isə tələb olunan şeydən başqa dünyanın hər işinə hazırsınız! Qızı öldürməyə hazırsınız! Təntənəli edama hazırsınız! Yəqin ki, hələ yüz il də özünüzü döyməyə, qamçılamağa hazır olacaqsınız... Elə deyil?

– Bəs necə! Sidq-ürəkdən hazırım! – deyə kədər içində dilləndim.

– Əlbəttə, hazır olarsınız! Siz dünyanın ən səfeh, yumordan uzaq, hay-küylü, şit işlərinə qadirsınız, ey alicənab insan! Mən isə bunlardan uzağam və sizin romantik peşmançılığınıza bir qara qəpik də vermərəm. Siz edam olunmaq, boynunuzu vurdurmaq istəyirsiniz, ey qəddar insan! Bu səfeh ideal yolunda hələ on adam da öldürərsiniz! Ancaq, lənət şeytana, elə ona görə də yaşamalısınız. Ən ağır cəza da sizin üçün azdır.

– Ah, görəsən, hansı cəzadır o?

– Məsələn, bu qızı dirildib, sizinlə evləndirmək.

– Yox, mən buna hazır deyiləm. Bədbəxtlik olar...

– Guya, indiyəcən elədikləriniz bədbəxtlik deyil! İndi isə coşqunluğa, qatilliyə son qoymaq lazımdır. Ağlınızı başınıza yığın! Siz yaşamalısınız, gülməyi öyrənməlisiniz! Siz həyatın lənətə gəlmiş radio musiqisinə qulaq asmağı, onda gizlənən ruha hörmət etməyi, ondakı hay-küyə gülməyi öyrənməlisiniz! Vəssalam, sizdən özgə heç nə tələb olunmur.

Dişlərimi bir-birinə sıxaraq pıçıltı ilə soruşdum:

– Bəs mən istəməsəm, necə? Bəs sizə Yalquzağa əmr etmək, onun taleyinə qarışmaq ixtiyarı verməsəm necə olar, cənab Motsart?

– Onda sizə bu gözəl siqaretlərdən birini də çəkməyi təklif edərdim, – deyə halını pozmayan Motsart sehrkar kimi qoltuq cibindən çıxardığı siqareti mənə uzatdı və birdən gördüm ki, daha Motsart deyil, qeyri-adi qara gözlərindən hərərlə baxan dostum Pablodur, özü də əkiz qardaşı kimi bayaq mənə balaca fiqurlarla şahmat oynamağı öyrədən kişiyyə oxşayır.

– Pablo! – diksinərək qışqırdım. – Haradayıq, Pablo?

Pablo verdiyi siqareti yandırdı:

– Mənim sehrli teatrımda, – deyə gülümsədi. – Əgər tanqo öyrənmək, general olmaq, Makedoniyalı İskəndərlə söhbət etmək istəyirsənsə, gələn dəfə hamısı qulluğunda olar. Ancaq onu da deyim ki, mənə bir az kədərləndirdin, Harri. Özünü tamam unuttun, balaca teatrın yumor aləmini dağıtdın, ədəbsizlik elədin, bıçağa əl atdın, bizim bu gözəl xəyali dünyamızı gerçəklik ləkəsi ilə korladın. Heç yaxşı iş tutmadın. Çox güman ki, yanaşı uzandığımızı görüb, qısqanclıqdan elədin. Heyif ki, bu fiqurla oynamağı bacarmadın, ancaq mən elə bilirdim yaxşı öyrənibsən. Eybi yox, düzələ.

Hermineni qaldırdı, qız onun barmaqları arasında balaca bir şahmat fiquruna döndü. Onu bayaq siqaret çıxartdığı cibinə qoydu.

Qatı şirin üstünün xoş bir ətri vardı və birdən-birə özümü elə yorğun hiss elədim ki, düz bir il yatardım.

Ah, hər şeyi anladım, Pablolu da, Motsartı da başa düşdüm, haradansa arxa tərəfdən qorxunc bir gülüş səsi eşitdim və bildim ki, həyat adlı oyunun yüz min fiquru yenə də cibimdədir. Sarsıla-sarsıla həmin oyunun mənasını duydum. Onu bir də başlamağa, əzablarını bir də dadmağa, mənasızlığından bir də dəhşətə gəlməyə, içimdəki cəhənnəm alovundan bir də – özü də lap tez-tez keçməyə hazır idim.

Haçansa bu fiqurlarla yaxşı oynayacam. Haçansa gülməyi öyrənəcəm. Pablo məni gözləyirdi.
Motsart məni gözləyirdi...